

אש"ף: הדרך לאוסלו – שנת 1988 כמפנה בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית

משה שמש

בפרספקטיבה היסטורית, הסכם אוסלו הוא ההישג הגדול והמשמעותי ביותר שהשיגה התנועה הלאומית הפלסטינית החדשה מאז עלתה למרכז הזירה הערבית והפלסטינית בינואר 1965. ההסכם חנך תקופה חדשה כתולדותיה, תקופה שתוביל להגדרה עצמית של הפלסטינים ולכינונה של מדינה פלסטינית כשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, שיקושרו ביניהם בקשר יבשתי. כעקבות הופעתה של תנועה זו חלו בסכסוך הישראלי-ערבי התפתחויות מדיניות שהפכו את הפלסטינים לצד עיקרי בסכסוך זה. ניתן לומר כי בכך למעשה הוגשם חזונו של נאצר, שלראשונה בא לידי ביטוי במרס 1959, כמועצת הליגה הערבית, כאשר יזמה מצרים את הצעתה בדבר החייאת הישות הפלסטינית במטרה להפוך את הפלסטינים לצד עיקרי בסכסוך עם ישראל. נאצר חשב שבכך תהפוך הבעיה הפלסטינית מבעיה של גבולות ופליטים לבעיה לאומית, דהיינו לבעיה של עם הזכאי להגדרה עצמית. ממדוח נופל, ממנהיגי החזית העממית הדמוקרטית ואחר-כך ממנהיגי מפלגת 'פדא', שעקב מקרוב אחר השיחות החשאיות שהובילו להסכם אוסלו, השווה אותו מבחינת 'השפעתו ותוצאותיו הישירות והעקיפות על הסכסוך הפלסטיני-ישראלי לאלו של הצהרת בלפור משנת 1917, של מלחמת 1947-1948, ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ומלחמת ששת הימים'.¹ ההסכם החזיר את השם 'פלסטיין' למפה הגאופוליטית של האזור לאחר שנמחק ממנה בעקבות תוצאות מלחמת 1948. הסכם אוסלו, הסכם השלום בין ירדן לישראל שבא בעקבותיו (26 באוקטובר 1994) והיפתחות העולם הערבי לפני מדינת ישראל - כל אלה הוכיחו את נכונות התפיסה שלפיה הבעיה הפלסטינית היתה, הנה ותמשיך להיות לב הסכסוך הערבי-ישראלי, שהפך מאז מלחמת ששת הימים לתוכנה, ליעדה ולמוקדה של הלאומיות הערבית.

הסכם אוסלו מעניק לנו פרספקטיבה טובה יותר להבנת התפתחותה של התנועה

* תודתי למכון ליחסים בין-לאומיים על שם ליאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית בירושלים, על מלגת המחקר שסייעה להכנת מחקר זה.
1. מ' נופל, קצת אתפאק אוסלו, עמאן 1995, עמ' 159.

הלאומית הפלסטינית החדשה ולהערכתה מחדש. מבחינה מתודית אנו מביטים מצד אחד בראשיתה של התקופה שבה הופיעה תנועה זו (1965), ומצד שני בראשיתו של התהליך שהוביל להשגת יעדה - דהיינו הגדרה עצמית לעם הפלסטיני והקמת מדינה פלסטינית. לפנינו אם כן ראשיתו של תהליך וסיומו בכך ששתי התנועות הלאומיות שנאבקו על אותה ארץ - התנועה הציונית והתנועה הלאומית הפלסטינית - הגיעו להכרה הדדית ולהסכמה על חלוקתה.

הסכם אוסלו כאירוע היסטורי היה תוצאה של כמה גורמים: התהליכים הפוליטיים והחברתיים שעברה החברה הפלסטינית כולה, וככללה זו שבשטחים הכבושים; השינויים שחלו בעמדת אש"ף בנוגע לסכסוך הערבי-ישראלי מאז מלחמת ששת הימים וכמיוחד מאז מלחמת יום הכיפורים; ומעל לכול - המשברים הקשים שעברו הפלסטינים וההנהגה הפלסטינית החל בספטמבר השחור, עבור למלחמת האזרחים בלבנון וכלה במלחמת לבנון. תהליכים אלו פעלו את פעולתם על רקע השפעתן של ההתפתחויות שחלו בעולם הערבי ובסכסוך הערבי-ישראלי, והואצו בעקבות תוצאות מלחמת לבנון; ואולם, הסכם אוסלו לא היה מושג אלמלא התרחשותם של ארבעה אירועים מרכזיים בשנת 1988; אירועים אלה הפכו שנה זו לשנת מפנה בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית בכך שסללו את השלב האחרון בדרך להסכם. מטרת מאמר זה היא לסקור את ארבעת האירועים הללו ואת התהליכים שהובילו אליהם:

א. האינתיפאדה: תוצאת ההסלמה המתמשכת בעמדתה הפוליטית של האוכלוסייה בשטחים כלפי הממשל הישראלי. האינתיפאדה פרצה על רקע המהפך הפוליטי והחברתי שחל בשטחים כמהלך עשירים השנים האחרונות, שבהן הפכו השטחים לכסיסם של התנועה הלאומית הפלסטינית ושל המאבק הפוליטי והמאבק המזוין נגד ישראל. מן האמור לעיל עולה שהאינתיפאדה היתה שיאם של תהליכים אלה - ואכן, המחקר שלפנינו אינו מקבל את ההערכה שלפיה האינתיפאדה פרצה ב-9.12.87 על רקע אירועים שאירעו סמוך להתפרצותה, וגם אינו מסביר את פריצתה כ'גורמים משניים' כמו 'ליל הגלשונים' בגבול הלבנוני (25.11.87), אכזבתייהם הקשות של הפלסטינים מתוצאות הפסגה הערבית בעמאן בנובמבר 1987 - 'כאשר הנושא הפלסטיני לא קיבל עדיפות בריוניה', כתוצאה 'משמועות שגרמו לליבוי מהומות והתרבותן', או התאונה שאירעה ב-8.12.87 ליד מחנה הפליטים ג'בליה, ובה נהרגו ארבעה מתושבי עזה. לנוכח הסברים אלה ניתן להבין מדוע הרפתעו גורמי מודיעין והממשל הישראלי בשטחים ממועד פריצתה של האינתיפאדה, מעוצמתה ומעצם התמשכותה - שהרי לפני פריצתה העריכו אותם גורמים כי 'צפוי המשך של מה שהיה לפני כן ולא משהו חדש' בשטחים, או כי 'צפויות בשנה הקרובה [1987] הפרות סדר המורות בשטחים'.²

2. ראה: ז' שיף וא' יערי, אינתיפאדה, תל-אביב 1990, עמ' 9-43; א' שלו, האינתיפאדה, תל-אביב 1990, עמ' 41-47; Middle East Contemporary Survey [MECS], 12, 1988, 47-41, מצוטט בעל המשטר, 24.7.88.

ב. ניתוקה הפורמלי המלא של ירדן מן הגדה המערבית: ב-31.7.87 הכריז המלך חוסין על ניתוק הקשר המנהלי והמשפטי בין ירדן לגדה המערבית. בכך העביר סופית את 'האחריות' הערבית לגדה המערבית ולעתידה לידי אש"ף. 'החלטתו של חוסין לנתק את יחסי ירדן עם הגדמ"ע הפגיעה את ישראל',³ אך לרעתנו לא היה בהחלטתו כדי להפגיע את מי שעקב מקרוב אחר עמדת ירדן בנושא הגדה המערבית ועתידה. התנתקותה הרשמית של ירדן מהגדה המערבית היתה למעשה ביטוי מאוחר למצב שהיה קיים בפועל, ושנבע משני תהליכים שהתרחשו מאז ניתוקה הפיזי של הגדה המערבית מירדן ביוני 1967. האחד היה תהליך השחיקה שחל במאחזיה ובהשפעתה של ירדן בגדה המערבית כפועל יוצא מהתחזקותה של הזהות הפלסטינית ושל הזיקה לאש"ף בקרב אוכלוסיית השטחים. תהליך זה הואץ בעקבות 'ספטמבר השחור' (1970). התהליך השני היה הרחקתה של ירדן מכל תפקיד מרכזי או ישיר בפתרון הבעיה הלאומית והטריטוריאלית הפלסטינית, שמוקדה היה שאלת עתיד הגדה המערבית (ורצועת עזה). נקודת המפנה בתהליך זה היתה החלטות הפסגה הערבית ברכאט (אוקטובר 1974), שבהן נקבע כי 'זכותו של העם הפלסטיני לכונן שלטון לאומי עצמאי בהנהגת אש"ף, שהוא הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני, ככל שטח פלסטיני שישוחרר'.⁴ החלטות רבאט שמו קץ ל'אופציה הירדנית' כפי שזו נתפסה בזמנו בעיני ישראל. הקלף היחיד שנותר בידי חוסין היה הקלף הישראלי - דהיינו, סירובה של ישראל להכיר באש"ף ולשאת ולתת עמו על פתרון הבעיה הפלסטינית. כאשר נשמט גם הקלף הזה מידי, הסיק חוסין את המסקנה הנכונה.

ג. הכרתו של אש"ף/פת"ח בתוכנית החלוקה מ-1947: דהיינו, קבלת עקרון קיומן של שתי מדינות בשטח ארץ-ישראל המנדטורית, שממנה משתמעות הכרה בקיומה של מדינת ישראל וכן קבלתה של החלטה 242. עמדה זו, שנתקבלה במועצה הלאומית הפלסטינית (מל"פ) ה-19 (אוקטובר 1988), היוותה המשך ישיר לתפנית שחלה בעמדת אש"ף ביוני 1974: אז אישרה המל"פ ה-12 את 'התוכנית השלכית', שבמרכזה הסכמה להקמת 'שלטון לאומי פלסטיני עצמאי לוחם על כל שטח פלסטיני שישוחרר'.⁵ לאחר מכן המירה המל"פ את המושג 'שלטון לאומי' ב'מדינה פלסטינית'. הסכם אוסלו, שלמעשה הגשים החלטה זו, מעמיד אותה כפרספקטיבה ההיסטורית הנכונה. החלטות המל"פ ה-19 סללו אפוא את הדרך להכרת אש"ף בישראל ונתנו לגיטימציה לקבלת העיקרון של שתי מדינות בשטח ארץ-ישראל המנדטורית.

ד. הסכמת ארצות-הברית מ-14.12.88 לפתוח בדריאלוג רשמי עם אש"ף,⁶ שפירושה

3. על צעדו של חוסין והתגובות עליו ראה: MECS, 1988, pp. 589-595.

4. לנוסח החלטות פסגת רכאט ראה: אל-ספיר, ביירות, 30.1.77.

5. לנוסח החלטות המל"פ ה-12, 'התוכנית השלכית', ראה: אש"ף, אל-ברנאמג' אל-סיאסי אל-מרחלי, אל-ביאן אל-סיאסי, אל-דוודה אל-ת'אניה עשר, קהיר, 8-1 ביוני 1974.

6. להודעת מזכיר המדינה שולץ על פתיחת הדריאלוג ראה: MECS, 1988, p. 28. וראה גם: שאון פלסטיני, 190 (ינואר 1989), עמ' 144.

היה הבעת נכונות מצד ארצות-הברית לזמן את אש"ף לוועידה בין-לאומית לפתרון הסכסוך. הסכמה זו היתה הישג משמעותי ביותר לאש"ף בזירה הבין-לאומית. בעקיפין היה בצעד זה משום הכרה בזכות העם הפלסטיני להגדרה עצמית, והוא אפשר את השתתפותו של אש"ף בוועידת מרריד - אמנם במסגרת משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת, אך למעשה כמשלחת עצמאית.

השפעת המהלכים המצריים

אין ספק שהסכם השלום שנחתם בין מצרים לישראל ומאמצי מצרים לשכנע את הנהגת אש"ף/פת"ח לשנות את עמדותיה כדי שהפלסטינים יוכלו להשתתף בתהליך המדיני ובוועידת שלום בין-לאומית השפיעו השפעה מכרעת על עמדות אש"ף/פת"ח ועל תהליך קבלת ההחלטות בארגון. לסאדאת היה תפקיד נכבד בשכנוע מנהיגי פת"ח/אש"ף לקבל את התפיסה השלכית שאישרה המל"פ ביוני 1974.⁷ מנהיגי פת"ח העריכו מאוד את מנהיגותה של מצרים ואת תרומתה לחיזוקה ולביסוסה של התנועה הלאומית הפלסטינית מאז שנות השישים.

הסכם השלום בין מצרים לישראל היה צעד חשוב ואולי הכרחי לקראת הסכם אוסלו. למעשה היווה פרק האוטונומיה של הסכמי קמפ-דיוויד דוגמה ובסיס לתוכנו ולתנאי של הסכם אוסלו. להערכתנו היה ערפאת מוכן להשתלב בתהליך המדיני לאחר הסכמי קמפ-דיוויד, על-אף התבטאויותיו נגד ההסכם, לו הובטח לו שמטרתו הסופית של התהליך היא כינון מדינה פלסטינית או 'שלטון לאומי פלסטיני עצמאי'.

לאחר מלחמת יום הכיפורים המשיך סאדאת להחזיק בדעתו בנוגע לאופן פתרון הבעיה הפלסטינית: כינון מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה עם פרודור יבשתי המקשר ביניהן. כחתיירתו להשתתפות אש"ף בוועידת ג'נבה התלבט סאדאת כיצד לפשר בין עמדת ישראל כלפי אש"ף לבין החלטות רבאט. כינואר 1977 הציג לפני חוסין את הרעיון של משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת לוועידה, אך חוסין דחה אותו. במקביל (אפריל 1977) ניסה סאדאת ליצור דיאלוג בין ארצות-הברית לאש"ף, אך נכשל.⁸ גם לאחר יוזמת השלום שלו מנובמבר 1977 הוסיף סאדאת להיות עקבי במדיניותו, הגם שהטקטיקה שלו להשגתה השתנתה. בנאומו ככנסת (20.11.77) התווה את הקווים לפתרון כולל של הסכסוך הערבי-ישראלי. באשר לפתרון הבעיה

7. על פעילות סאדאת ועל שיחותיו עם מנהיגי פת"ח בעניין אימוץ 'תפיסה שלכית' התואמת את האסטרטגיה הערבית שאושרה בפסגת אלג'יר (נובמבר 1973) ראה: M. Shemesh, *The Palestenian Entity 1959-1974: Arab Politics and the PLO*, London 1988, pp. 285-287

8. על עבודת סאדאת ופעילותו זו ראה: א' סאדאת, אל-אהראם, 5.1.75; סמו"ת (טכנות הידיעות המזרח-תיכונית המצרית), 26.2.74, 13.1.75, 12.3.77, 24.7.77; רדיו קהיר, 17.2.77; *The Sunday Telegraph*, 16.1.77; אש"ף גורבאל, שגריר מצרים בארצות-הברית, רדיו קהיר, 19.5.77.

הפלסטינית הוא קבע כי 'אין תועלת באי-הכרה בעם הפלסטיני ובזכותו להקים את מדינתו ולשוב אליה'. כמו כן סבר כי הסכם השלום בין מצרים לישראל חייב להיות מושתת בין היתר על סיום הכיבוש הישראלי של האדמות הערביות שנכבשו ב-1967 (ובכללן מזרח ירושלים), על הגשמת הזכויות היסודיות של העם הפלסטיני, ועל מימוש זכותו להגדרה עצמית, הכוללת גם את זכותו להקים את מדינתו.⁹ בעקרונות האוטונומיה לפלסטינים בשטחים שנקבעו בהסכמי קמפ-דיוויד נאמר בין היתר:

מצרים וישראל מסכימות כי כדי להבטיח העברה מסודרת ובדרכי שלום של הסמכות [...] יהיו הסדרי מעבר לגבי הגדמ"ע ורצועת עזה (בגרסה העברית - יהודה ושומרון וחבל עזה) לתקופה שאינה עולה על חמש שנים. במטרה להעניק אוטונומיה מלאה לתושבים ייסוגו על-פי הסדרים אלה הממשל הצבאי הישראלי ומנהלו האזרחי לכשתיכחר בבחירות חופשיות על-ידי תושבי השטחים הללו רשות של מנהל עצמי. כדי להחליף את הממשל הצבאי הקיים [...] יישאו וייתנו הצדדים על הסכם שיגדיר את סמכויותיה ואחריותה של רשות המנהל העצמי שיופעלו בשטחי הגדמ"ע ורצועת עזה [...] כאשר תיכון רשות המנהל העצמי [מועצה מנהלית - כך במקור] בגדמ"ע וברצועת עזה תחל תקופת מעבר של חמש שנים [...] הפתרון שינבע מן המשא-ומתן חייב להכיר גם בזכויות החוקיות של העם הפלסטיני [בגרסה העברית - ערביי ארץ-ישראל] ובצורכיהם הצודקים. בדרך זו ישתתפו הפלסטינים [בגרסה העברית - ערביי ארץ-ישראל] בקביעת עתידם הם [...] ¹⁰.

כדי להשיג את יעדו נאלץ אפוא סאדאת להתפשר על הצדדים הטקטיים של מדיניותו. מצרים ניסתה להגשים את עקרונותיה באשר לכינון מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה עם פרוזדור המקשר ביניהם באמצעות פירוש נרחב של סעיפי האוטונומיה. ואמנם, ביום פגישתו עם בגין באסמאעיליה (נובמבר 1977) הצהיר סאדאת כי 'העמדה המצרית היא שמדינה פלסטינית חייבת לקום בגדה המערבית וברצועת עזה'.¹¹ מבחינת סאדאת, ומבחינת מוכארכ אחריו, דבקות בביצוע סעיפי האוטונומיה היתה הוכחה לגישה הלאומית הפן-ערבית ('קומיה') של מצרים לפתרון הסכסוך ולטענתה כי הסכם השלום אינו הסכם נפרד. ואולם, לנוכח תפיסתו של בגין באשר לפירוש סעיף האוטונומיה נוצר פער גדול בין עמדותיו לבין אלו של סאדאת - פער שלא ניתן היה לגשר עליו. עמדתו העקרונית של בגין היתה 'מדינה פלסטינית - לא תקום ככל תנאי [...] אין זה מקרה שהמועצה הנבחרת תיקרא מועצה מנהלית ורק מנהלית'. עמדתה הרשמית של ישראל היתה הסכמה למתן 'אוטונומיה מלאה לתושבים

9. נאום סאדאת בגרסה עברית ראה: הארץ, 21.11.77.

10. נוסח הסכמי קמפ-דיוויד, מרס 1979. ראה: MECS, 3, 1978-79, pp. 119-132.

11. א' סאדאת, ראה: New York Times, 6.7.78; MECS, 2, 1977-78, pp. 149-154.

אך לא לטריטוריה, והדגשת 'האופי המנהלי של השלטון העצמי (כאשר) מקור הסמכות של מנהל האוטונומיה יהיה זה"ל.¹²

כשהוא מודע היטב לעמדתו של בגין הכריז סאראת על עמדתו המנוגדת בצורה ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים: הריבונות על הגדה המערבית ועל רצועת עזה שייכת לעם הפלסטיני; האוטונומיה תחול על התושבים ועל הטריטוריה. סאראת פירש את המונח 'זכויות לגיטימיות' באופן הרחב ביותר האפשרי כאשר כתב לבגין באוגוסט 1980: 'מהן זכויות לגיטימיות אם אינן כוללות הזכות הבסיסית של הגדרה עצמית?'. תפיסתו של סאראת היתה כי 'הגדרה עצמית פירושה הקמת מדינה פלסטינית'.¹³

צפוי ואף טבעי היה כי יוזמתו של סאראת תיתקל בביקורת חריפה מצד אש"ף והארגונים הפלסטיניים. ואמנם, לאחר תקופת 'ההלם' הראשונה ולאחר שהתבררו מגמותיו הרציניות של סאראת, ובמיוחד לאחר חתימת הסכמי קמפ-דיוויד, יצא אש"ף בהתקפה חריפה נגד יוזמתו של סאראת ולעתים גם נגד סאראת באופן אישי. אש"ף עשה הכול כדי לסכל כל אפשרות לביצוע תוכנית האוטונומיה בשטחים, כולל על-ידי איומים על עסקנים פוליטיים בגדה המערבית¹⁴ שביטאו בפורומים פנימיים גישה חיובית, או לא שללו את התוכנית על הסף. גם את האופציה הישראלית בדבר 'עזה תחילה' דחה אש"ף. ואולם, מצרים ומנהיגי פת"ח/אש"ף היו מודעים לכך שלמרות המחלוקת החריפה, המשך הקשר ביניהם חשוב לטובת האינטרסים של שני הצדדים. וכך הוסיפו המגעים בין אש"ף למצרים להתקיים בדרג נמוך של נציגים, בפגישות של נציגים מצרים עם אישים פלסטינים שביקרו במצרים. כמפגשים אלה נרון התהליך המדיני והמצרים אף ריווחו לפלסטינים על פרטיו. סאראת עצמו המשיך להביע עמדה ביקורתית גלויה כלפי אש"ף וערפאת. באוגוסט 1979 קראה מצרים לאש"ף להסכים להכיר בישראל תמורת הכרתה בזכות הפלסטינים להגדרה עצמית. במהלך 1988 דחה פת"ח/אש"ף את מאמצי המצרים לחדש את הדיאלוג הרשמי עמו, שנותק בעקבות יוזמת סאראת.

פלישת צה"ל ללבנון והמצוקה שאליה נקלע פת"ח בעקבותיה הביאו להתקרבות בין מצרים לאש"ף/פת"ח, שתרמה לה גם הידרדרות היחסים בין מצרים לישראל. התוצאה

12. מ' בגין, מעריב, 1.10.78; ידיעות אחרונות, 2.2.79; 170-171, pp. MECS, 1978-79.
13. לעמדת מצרים בנושא האוטונומיה והמדינה הפלסטינית ראה: מ' ח'ליל (ראש ממשלה), אל-ג'מהוריה, קהיר, 18.2.80, 3.7.80; ב' ע'אלי, אל-אהראם, 3.10.79; אח'באר אל-יום, 5.1.80, 26.7.80; א' סאראת, מעריב, 21.3.80; 117-132, pp. MECS, 1979-80, וראה גם: מ' גמר (עורך), המשא-ומתן על כנון האוטונומיה (אפריל 1979 - אוקטובר 1980): מסמכים עיקריים, מכון שילוח, אוניברסיטת תל-אביב, 1981; הנ"ל (עורך), יזמת השלום: המשא-ומתן המדיני (נובמבר 1977 - יולי 1987), מסמכים עיקריים, מכון שילוח, אוניברסיטת תל-אביב, ספטמבר 1978.
14. לפרטים על עמדת אש"ף והארגונים הפלסטיניים ראה: אבו איאד, *Financial Times*, 3.10.78, אל-שרק אל-אווסט; פ' אל-קדומי, *Monday Morning*, ביירות, 21.1.80. וראה גם: צ'נות פלסטין, 15.12.77, 19.9.78, 19.11.78 (הודעת הוועד הפועל של אש"ף); אל-סיאסה, כוויית, 5.10.78, 11.6.79; אל-הרף, ביירות, 22.9.79.

היתה חידוש המגעים הישירים והגלויים ביניהם. באפריל 1983 החלו כלי התקשורת המצריים לשוב ולהביע עמדה חיובית כלפי אש"ף/פת"ח. ואולם, המפנה המשמעותי ביותר ביחסים בין אש"ף למצרים היתה הפגישה שנערכה בין ערפאת למובארכ כאלכסנדריה ב-22.12.83, לאחר גירושו של ערפאת מטריפולי שבלבנון. מאז הלכו ותכפו הפגישות בין אישים מצרים למנהיגי פת"ח. מובארכ שב והעלה את ההצעה ברבר הכרה הדדית בין אש"ף לישראל, בהעריכו כי הכרה כזאת תסלק את כל המגבלות שהטיל הממשל האמריקני על פתיחת דיאלוג רשמי עם אש"ף. במאי 1984 קרא שר החוץ המצרי 'להקמת מדינה עצמאית בפלסטין' לעם הפלסטיני ולכינוס ועידה בין-לאומית בחסות האו"ם, שבה ישתתפו אש"ף, ישראל, מצרים, ירדן, סוריה ולבנון.¹⁵ אמנם פגישת ערפאת ומובארכ התקיימה בתגובה למהלך הסודי שנועד לחסל את מאחזי פת"ח בלבנון ולחתור תחת מנהיגותו של ערפאת בפת"ח ובאש"ף, אך יש לראותה גם על רקע הערכתו הבסיסית של ערפאת, פרי ניסיון של שנים, שרק מצרים מסוגלת, למרות הסכם השלום עם ישראל, להיות המשענת הערבית של אש"ף בפעילותו המדינית לפתרון הבעיה הפלסטינית. ערפאת העריך כי המפגש עם מובארכ ומשמעותיו המדיניות יאיצו את חידוש הפעילות המדינית למרות המשכר הלבנוני וכלא שהוא עצמו ייאלץ בשלב זה לשנות את עמדותיו הבסיסיות כלפי ישראל.

ערפאת היה מודע היטב למשמעותה של הפגישה מבחינה בין-ערבית. בדומה להסכם אוסלו, פגישה זו סללה את הדרך לשיבת העולם הערבי אל חיק מצרים (או לשיבת מצרים לחיק העולם הערבי), וזאת בעצם חידוש היחסים עם מצרים לאחר שמדינות ערב ניתקו את יחסיהן עמה בעקבות הסכם השלום. בעקבות אש"ף חידשה גם ירדן את יחסיה עם מצרים, ובעקבותיה הלכו יתר מדינות ערב, ולבסוף גם סוריה. במאי 1984 תיאר ח'אלד אל-חסן את חשיבותן של מצרים ושל תמיכתה בפלסטינים כדלקמן: 'היעדרה של מצרים מהזירה הערבית משתקת את העמדה הערבית. הוכח שאין תחליף למנהיגותה [בעולם הערבי]. החלטות [הפסגה] הערביות חסרות את הדינמיקה של ההשפעה בזירה הבין-לאומית. האינטרס [של פת"ח/אש"ף] דורש את שובה של מצרים לזירה הערבית. אנו זקוקים למצרים ומצרים זקוקה לנו' [...].¹⁶

לפיכך לא ייפלא כי מראשית שנות השמונים, ובמיוחד לאחר פינוי ערפאת מטריפולי בדצמבר 1983 ולאחר פגישתו עם מובארכ, החלו לחלחל מעשיו ורעיונותיו של סאדאת ברבר הצורך בשינוי עמדת פת"ח/אש"ף, ולאחר מכן גם רעיונותיו של מובארכ, לתוך מחשבותיהם של ערפאת ושל מקורכיו. ואמנם, בהדרגה ובהתמדה הגיע ערפאת למסקנה שכדי להגיע להסדר מעשי עם ישראל על אש"ף להתקרב לעמדה המצרית ולהכיר בישראל ובהחלטה 242. מבחינת ערפאת היוו אפוא תוצאות מלחמת

15. מובארכ, רדיו קהיר, 23/25.9.82, 28.9.82, 12.12.82, 23/25.4.83; ב' ע'אלי, אל-אח'באר, 17.5.83; MECS, 1982-83, pp. 159-161

16. ח' אל-חסן, אל-חוארת', 25.5.84.

לבנות גורם שהאיץ את התחזקות הכרתו בצורך להגמיש עמדות כדי להשתלב בתהליך המדיני.

האינתיפאדה: גורמים בסיסיים

המושג 'אינתיפאדה' (התקוממות) היה שגור בספרות הפוליטית הפלסטינית של העשור האחרון כמושג המשמש לתיאור מצב של התגברות הפעילות נגד הממשל הישראלי בשטחים. בסביבות יוני-יולי 1976 פרסמה 'לשכת הארמה הכבושה של ארגון פת"ח' חוברת בשם אל-אינתיפאדה, ובה סקרה את האירועים שהתרחשו בשטחים בחודשים פברואר-מרס 1976. 'אינתיפאדה' זו היתה לדעתה המשך לאינתיפאדות של השנים 1919-1921, 1929, 1931, ו-1936-1939. את פרוץ ה'אינתיפאדה' הנוכחית תלה פת"ח בגורמים הבאים: המנהל האזרחי, ההתנחלויות, הפגיעה במקומות הקדושים, העמדה האמריקנית כלפי העם הפלסטיני, הקריאה לכינוס בית הנבחרים הירדני 'הישן' למרות החלטות רבאט וכינונה של מועצה מייעצת מנציגי שתי הגדות, המעצרים המנהליים והעונשים הקולקטיביים, וכן 'הדיכוי והקנסות הכספיים הגבוהים המוטלים על התושבים'. אך מעל לכול ציין פת"ח את 'ההתנגדות הבסיסית לכיבוש והרעבות בזיקה לאש"ף'. אלה הוצגו כביטוי 'לאמונת ההמונים באסטרטגיית פת"ח שעליה הכריז לפני 11 שנה - אסטרטגיית מלחמת השחרור העממית ארוכת הטווח'.¹⁷ יתר-על-כן, ביוני 1980 הופיע בשאון פלסטיניה, ירחון היוצא לאור מטעם מרכז המחקרים של אש"ף, מאמר הדן במצב בשטחים תחת הכותרת 'האינתיפאדה בגדה המערבית וגירוש שלושה מנהיגים', ובו נטען כי 'ההתקוממות העממית החדשה בגדה המערבית החלה להתגבר מאז ראשית מאי, כאשר צעיר פלסטיני מכפר ענבתא התקיף חייל ישראלי פנים אל פנים בנסותו לפרקו מנשקו'.¹⁸ גיליון אוגוסט 1980 של הירחון דן באחד ממאמריו ב'אינתיפאדה ההמונית בארמה הכבושה', אשר נמשכת זה כמה חודשים בהשתתפות המונים'. המאמר סקר את 'האינתיפאדות' שהיו בשטחים מאז מלחמת יום הכיפורים.¹⁹ בגליונו מפברואר 1982 כתב הירחון על אירועי נובמבר 1981:

חודש נובמבר היה עד להגברה משמעותית באינתיפאדה העממית נגד מדיניות השלטון העצמי והמנהל האזרחי. ביטויי האינתיפאדה היו ההפגנות והשביתות היומיומיות בכל ערי הגדה. בתחום הצבאי: היה המעבר המהיר של המפגינים ליידוי אבנים ובקבוקים ריקים על הכוחות הישראליים [...]; הקמת מחסומים בדרכים והבערת צמיגים; שימוש רחב בבקבוקי מולוטוב [...]; יידוי אבנים מתוך

17. פת"ח, 'מכתב אל-ארד' אל-מחלתה, אל-אינתיפאדה, ללא תאריך וללא מקום הוצאה.

18. שאון פלסטיניה, 103 (יוני 1980), עמ' 161.

19. ע' עוואד, 'סימני האינתיפאדה ההמונית בארמה הכבושה', שאון פלסטיניה, 105 (אוגוסט 1980), עמ'

מארכים על מטרות ישראליות מוגדרות כמו אוטוכוסים ורכב צבאי; ביצוע מספר פעולות צבאיות מתוכננות כמו הנחת חומרי חבלה וירי כאש.²⁰

הפלסטינים בשטחים קובעים את מועד תחילתה של האינתיפאדה כ-9.12.1987. ביום זה פרצו ברצועת עזה התפרעויות, שהפכו למהומות, בעקבות מותם של ארבעה מתושבי עזה בתאונת רכבים. התאונה אירעה כ-8.12.87 ליד מחנה הפליטים ג'בליה, כאשר משאית גדולה שהיתה נהוגה בידי ישראלי התנגשה ברכב מקומי. מיד הופצו שמועות שהנהג הישראלי התנגש ברכב המקומי כמתכוון, כנקמה על רציחת ישראלי בסכין במרכז עזה ב-6.12.87.

המהומות שהחלו ברצועת עזה התפשטו במהלך ינואר-פברואר 1988 לגדה המערבית, ומשם הקרינו שוב על הרצועה, שם המשיכו ביתר חריפות. כך נוצרו הזנה הדרית ותיאום בין שני האזורים. בהשוואה למצב ששרר ברצועה בעבר, הרי המפנה בתהליך הסלמתם של האירועים ברצועת עזה היה חד יותר מאשר בגדה המערבית. בניגוד לשנים קודמות, שבהן הובילה הגדה המערבית את הפעולות נגד הממשל, הרי כעת, מראשיתה של האינתיפאדה הובילה אותן הרצועה, ולעתים בצורה חריפה יותר מזו שהיתה נהוגה בגדה (אף שההעזה לפגוע בחיילי צה"ל ובאזרחים ישראלים כנשק קר וחם היתה תופעה אופיינית לרצועה בשנה שקדמה לאינתיפאדה).

האינתיפאדה שפרצה ב-9.12.87 נמשכה שנים מספר ללא הפסקה - פרט להפוגות מעטות או עליות וירידות בעוצמתה - לא היתה מתוכננת מכחינת עיתוי פריצתה או היקפה. היא הפתיעה גם את מנהיגי אש"ף, שאימצו אותה מיד, כשבתוך כך מצטרפים אליהם המנהיגים המוכרים בשטחים. מאפייניה ומרכיביה של האינתיפאדה התגבשו תוך כדי ההתפתחויות בשטח. כינון מנהיגות האינתיפאדה וגיבושה, חיבור הכרוזים, קביעת תוכנם והפצתם, הקמת 'הוועדות העממיות' ו'יחידות ההלם' - כל אלה היו יוזמות שהתפתחו במהלך האינתיפאדה. מכאן שהאינתיפאדה היתה תוצאה בלתי נמנעת ואף צפויה של תהליכים פוליטיים וחברתיים עמוקים בתוך החברה הפלסטינית, שהחלו עוד בימי ראשית הכיבוש הישראלי. במילים אחרות, האינתיפאדה היוותה את שיאו של התהליך ולא את ראשיתו. באוגוסט 1985 כתב בעל שורות אלו כי 'דור הכיבוש שגדל על ברכי ההתעוררות הלאומית יוביל את המאבק נגד הממשל הישראלי והיקפו ילך ויגדל עם השנים'.²¹

ואמנם, האינתיפאדה לבשה אופי דינמי ומתמשך. ממדי הפעילות וחומרתה עברו עליות ומורדות, בהתאם לצעדיהם של הממשל ושל כוחות הביטחון, להתנהגות האוכלוסייה ולמידת מעורבותה ותמיכתה בצעדי האינתיפאדה, וגם בהתאם לשיקוליה ולהנחייתיה של הנהגת אש"ף. האינתיפאדה הפכה להתקוממות עממית שהקיפה את

20. שאן פלסטיני, 122-123 (ינואר-פברואר 1982), עמ' 232. בגיליון מס' 136-137 ממרס 1983, עמ' 19, פורסם מאמר תחת הכותרת 'חידוש האינתיפאדה בגדה המערבית'.

21. מ' שמש, הארץ, 6.8.85.

מרבית עריהן וכפריהן של הגדה המערבית ורצועת עזה, וכללה שימוש רחב היקף באמצעים אלימים - אך לא כנשק חם. רק בשלביה האחרונים של ההתקוממות הוחל בשימוש כנשק חם, שכלל ירי והפעלת מטעני חומר נפץ. כמו כן לוותה האינתיפאדה במרי אזרחי, שבו השתתפה האוכלוסייה כולה. להלן נעמוד על כמה מהגורמים הבסיסיים לפרוץ האינתיפאדה ולהימשכותה.

א. הגורם הדמוגרפי-חברתי

הכוונה לשינויים שחלו בהרכב האוכלוסייה בשטחים מאז יוני 1967. 75-80 אחוזים מכלל אוכלוסיית השטחים בעת פרוץ האינתיפאדה נולדו לאחר כיבוש השטחים ביוני 1967, או שבעת הכיבוש נמצאו בשנותיהם הפורמטיביות, בגילים 10-15. מחצית האוכלוסייה היתה מורכבת מילדים ונוער עד גיל 14. מכאן שלמעלה משני שלישים של האוכלוסייה נולדו או גדלו תחת הכיבוש הישראלי וספגו את ההתעוררות הלאומית הפלסטינית, ובמיוחד את תפיסות ארגוני הפדאיון, השולטים כמסדר הפלסטיני מאז 1968. זה 'דור הכיבוש'. בני דור זה פיתחו שנאה עמוקה לישראל. שלישי מאוכלוסיית השטחים הורכב מגילאי 15-34 - השכבה שנשאה בעול האינתיפאדה. האינתיפאדה הצמיחה דור חדש שנקרא 'דור האינתיפאדה', וילדי הדור הזה נקראו 'דור האבנים'. הנתונים שלעיל מקבלים משמעות מיוחדת לנוכח הגידול שחל באוכלוסיית השטחים מאז 1967. בין 1967 לסוף 1986 גדלה אוכלוסיית הגדה המערבית מ-586 אלף נפש לכ-965 אלף נפש (עם אוכלוסיית ירושלים המזרחית). ב-1967 מנתה אוכלוסיית רצועת עזה 351 אלף נפש, ואילו בסוף 1986 מנתה אוכלוסייתה כ-542 אלף נפש. כסך הכול מנתה אוכלוסיית השטחים עם פרוץ האינתיפאדה 1,507,000 נפש - ובהם אוכלוסיית ירושלים המזרחית.²²

טבלה 1

יהודה ושומרון וחבל עזה: האוכלוסייה לפי גיל, 1987*

גיל	יהודה ושומרון		חבל עזה	
	באלפים	באחוזים	באלפים	באחוזים
סה"כ	868.1	100.0	565.6	100.0
4-0	170.2	19.7	115.6	20.4
14-5	238.6	27.5	160.9	28.4
19-15	90.5	10.4	58.8	10.4
24-20	89.5	10.3	53.9	9.5

22. על ההתפתחות הדמוגרפית בשטחים ראה: ג' גילבר, 'התפתחויות דמוגרפיות וכלכליות כגורמים לאינתיפאדה', בתוך: ג' גילבר וא' סטר (עורכים), בעין הסכסוך: האינתיפאדה, תל-אביב, 1993, עמ' 20-39 (להלן: גילבר, 'התפתחויות דמוגרפיות').

חבל עזה		יהודה ושומרון		גיל
באחוזים	באלפים	באחוזים	באלפים	
13.9	78.5	14.0	122.2	34-25
5.9	33.9	5.1	44.6	44-35
4.7	26.2	4.8	42.0	54-45
4.0	22.1	4.5	38.4	64-55
2.8	15.7	3.7	32.1	65+

* מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 1989, עמ' 701.

ב-1984 היו רשומים בגדה המערבית 357 אלף פליטים, שהיוו כ-40 אחוז מכלל תושביה. 91 אלף מהם התגוררו ב-20 מחנות פליטים, שהגדול שבהם, כלאטה, אכלס 12 אלף תושבים. ברצועת עזה יותר ממחצית התושבים היו פליטים; כ-160 אלף מהם התגוררו בשמונה מחנות פליטים בתנאי חיים ירודים מאוד, והיתר התגוררו בשכונות עוני. הגדול שבמחנות הפליטים, ג'בליה, אכלס כ-40 אלף תושבים,²³ מחנות הפליטים, לרבות אלה שברצועת עזה, היו חממה להצמחת 'דור האינתיפאדה'. בני דור זה היו החלוצים בראש המחנה. תנאי החיים הקשים במחנות גרמו להם לפתח מודעות פוליטית עמוקה, שהתבטאה בגישה לאומנית קיצונית אלימה ובדבקות ראויה לציון במטרה, ושימשה רקע להצטרפותם של הצעירים לתנועות האסלאמיות הפונדמנטליסטיות. במחנות הפליטים כלטו גם התארגנויותיהן של 'ועדות ההלם' ושל 'הוועדות העממיות', וכן התארגנויות מזוינות מקומיות כמו אלה של 'נצי פת"ח'.

תופעה חשובה להבנת האינתיפאדה והמשכיותה היא הגירול הרב שחל כמספר המשכילים בשטחים, ובעיקר כמספר בוגרי האוניברסיטאות ובוגרי התיכון. מספרן של האוניברסיטאות בשטחים גדל באופן ניכר - מאוניברסיטה אחת (ביר-זית) ב-1972 לשבע אוניברסיטאות ב-1984. בשנים שלפני האינתיפאדה הגיע מספרם של בוגרי המוסדות האקדמיים ל-2000-2500 בשנה, ואליהם נוספו בוגרי האוניברסיטאות בחו"ל, שמספרם הגיע לכאלף בכל שנה. מספר הסטודנטים גדל מ-1086 בשנת 1975/6 ל-7478 ב-1981/2; ב-1984/5 הגיע מספר הסטודנטים ל-10,000, וב-1987 היה מספרם 13,000. בעקבות זאת גדל מספר המובטלים מכין האקדמאים והגיע ל-10,000-12,000. בשנת 1986 הגיע מספר בעלי ההשכלה שרכשו יותר מתשע שנות לימוד לכשני שלישים מקרב בני ה-18 ומעלה, ובעלי ההשכלה שרכשו יותר מ-13 שנות לימוד היוו כ-24 אחוזים מתושבי הגדה והרצועה. משכילים אלה, שהיו בעלי תודעה פוליטית מפותחת מאוד, היו ועדיין מהווים את חוט השדרה של ההתארגנויות

23. ראה: שלו, האינתיפאדה, עמ' 22-23.

הפוליטיות השונות בשטחים; הם שעמדו בראש המאבק הפוליטי והאלים נגד הממשל הישראלי, ובתור שכאלה היו גם פעילי האינתיפאדה בשטחים.²⁴

טבלה 2

יהודה ושומרון וחבל עזה: שיעור בעלי השכלה לפי שנות לימוד, 1970 ו-1987 (אוכלוסייה בגיל 14 ומעלה, באחוזים)*

שנות לימוד					
1987		1970			
13+	9+	13+	9+		
11	38	1	16	כל האוכלוסייה	יהודה ושומרון
14	48	1	23	גברים	
10	49	(0.5)	25	כל האוכלוסייה	חבל עזה
15	54	1	32	גברים	

* מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 1988, עמ' 752-753.

ב. חיזוקה והגברתה של התודעה הלאומית

אוכלוסיית השטחים שתחת הממשל הישראלי היוותה את הריכוז הפלסטיני הגדול ביותר בעולם. מאז יוני 1967 עברה אוכלוסייה זו תהליך שבמסגרתו הפכה למוקד הפעילות הלאומנית הפלסטינית, ולפיכך גם היתה היעד לפעילותם של כל הגורמים המעורבים בבעיה הפלסטינית ובעתיד השטחים: אש"ף, ישראל, ירדן ומדינות ערב, ובעקיפין גם ארצות-הברית. כך גבר המאבק על נפשו של הפלסטיני בשטחים, ומכאן נבעה העלייה בחשיבותה של המנהיגות המקומית.

בעקבות ההתפתחויות שחלו בבעיה הפלסטינית לאחר מלחמת ששת הימים, לנוכח עלייתם של ארגוני הפראיון והשתלטותם על הממסד הפלסטיני ועל רקע תוצאות הכיבוש הישראלי וההתעוררות הלאומית שהתלוותה לו, עברה האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים תהליך מואץ של פלסטיניזציה של כל מערכות החיים החברתיים והתרבותיים, ובתוך כך התחזקה בה תודעת הישות הפלסטינית. השיקולים הפוליטיים תפסו את מקום השיקולים המשפחתיים-חמולתיים, והפכו לשיקולים הדומיננטיים בקרב האוכלוסייה בשטחים. הגורם החמולתי החל להיעלם מהחברה הפלסטינית עם עלייתו של דור לאומני ש'מרד' במנהיגות המסורתית השמרנית. האינתיפאדה העלתה על-פני השטח את 'דור הכיבוש', ומנהיגיו נטלו יוזמה ומילאו את החלל הריק שנוצר בשטחים בהיעדר

24. לנתונים על האוניברסיטאות ועל מספר הסטודנטים ראה: גילבר, 'התפתחויות דמוגרפיות', עמ' 27-

מנהיגות פוליטית מגובשת ומוכרת בקרב האוכלוסייה וכאש"ף. המנהיגות החדשה, שקראה לעצמה 'ההנהגה הלאומית המאוחדת של ההתקוממות בשטחים הכבושים', היתה שונה בהרכבה מההנהגות שקמו בשטחים מאז יוני 1967. היא הורכבה מאינטלקטואלים, אקדמאים, עיתונאים ומנהיגי האיגודים המקצועיים ופעיליהם, שהיו ברובם בשנות השלושים לחייהם. חברי הנהגה זו השתייכו לארגונים הפדאיניים (פת"ח, החזית העממית, החזית הרמוקרטית) ולמפלגה הקומוניסטית. חברי הפת"ח, כדומה למעמדם כאש"ף, היו גם כאן בעלי ההשפעה המכרעת. 'המפקדה המאוחדת' ראתה עצמה כזרוע הפוליטית של אש"ף בשטחים. היא זכתה לתמיכה עממית רחבה יותר מכל מנהיגות אחרת שקמה בשטחים. אף שלא הופיעה בגלוי, כדרכן של ההנהגות הקודמות, פעיליה היו מוכרים לציבור בפעילותם הלאומנית נגד הממשל הישראלי. בגלל השינויים שחלו בהרכב האוכלוסייה ובשל התחזקותה של התודעה הלאומית הפלסטינית עמד לרשותה קאדר גדול ביותר של פעילים, שכלל בין היתר ארגוני נוער וארגוני חזית כמו ארגון הנוער של פת"ח 'אל-שביכה', וארגוני הסטודנטים ותלמידי התיכון שמקרבם הוקמו 'הוועדות העממיות', 'יחידות ההלם' ויחידות 'הצבא העממי'. שכבה זו, שרובה הורכבה מגילאי עשרים, ושאליה הצטרפו גם פועלים ובעלי מקצועות חופשיים, נשאה בעול האינתיפאדה היומיומית ובעול אכיפתן של הוראות ההנהגה בשטחים.

הביטוי האופייני ביותר להתעוררות הלאומית בשטחים ולהתחזקותה היה ההסלמה המתמדת בביטויי ההתנגדות לכיבוש והמרי האזרחי, שהחלו זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים. פעולות ההתנגדות והמרי כללו הפגנות, שביתות (ובהן שביתות מסחר ולימודים), פעולות פיגוע למיניהן והתארגנויות פח"ע. כעת האינתיפאדה הואץ תהליך ההסלמה, ובשליביה המאוחרים עברו פעיליה לשימוש נרחב בירי ובאמצעי חבלה. הפרות הסדר למיניהן כגדה המערבית הלכו והתרבו בהתמדה ואף הלכו והחריפו. עד מחצית נובמבר 1987 הוכפל כמעט מספרן של הפרות הסדר כגדה המערבית לעומת מספרן ב-1986. לפי נתונים של מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, בשנת 1967/8 היו כגדה המערבית 50 הפרות סדר, ובשנים הבאות היו מספריהן כדלהלן: 1968/9 - 330; 1970/71 - 143; 1974/5 - 205; 1975/6 - 519; 1976/7 - 1000; 1977/8 - 550; 1980/1 - 534; 1981/2 - 4359; 1983/4 - 3092; 1984/5 - 2527; 1985/6 - 1984; 1986/7 - 1513; 1987/8 - 1628. מספריהן של הפרות הסדר כרצועת עזה היו כמפורט להלן: 1982/3 - 4850; 1983/4 - 3652; 1984/5 - 3246; 1985/86 - 1827; 1986/7 - 2854. במהלך 1987 (למעט חודש דצמבר) נמנו כרצועת עזה כ-1250 אירועים לעומת כ-500 בשנת 1986 - כלומר, חל גידול של 150 אחוזים במספרם. בין 1986 ל-1987 חלה עלייה במספר הפרות הסדר מכל הסוגים. מקרי הבערות הצמיגים ברחובות התרבו ב-178 אחוז - מ-172 מקרים ב-1986 ל-478 מקרים ב-1987; מספרן של השלכות האבנים גדל ב-140 אחוז - מ-174 מקרים ב-1986 ל-418 ב-1987; מספר המקרים של הקמת מחסומים בדרכים גדל ב-68.3

אחוז - מ-49 מקרים ב-1986 ל-82 מקרים ב-1987; מספר ההפגנות וההתפרעויות עלה מ-114 ב-1986 ל-268 ב-1987.²⁵ הגם שבשנים 1985-1987 חלה ירידה במספר הפרות הסדר, הרי במקביל חלה הסלמה באמצעיהן, כמו שימוש בבקבוקי תבערה והפעלת מספר גדול של חוליות מחבלים. מספר הנפגעים היהודים והערבים בגדה, למעט ירושלים והרצועה, עלה בשנת 1987 במאה אחוז לעומת מספרם ב-1986.²⁶ משמעותית במיוחד העוכדה שבמהלך 1987, 60 אחוזים מכלל הפיגועים ביעדים ישראליים בגדה המערבית בוצעו ביוזמות מקומיות;²⁷ תופעה זו החלה לאפיין את המצב בשטחים כבר ב-1985. היא מוכיחה כי האוכלוסייה היתה נכונה ליזום פעולות אלימות נגד הממשל הישראלי אף בלא שתגויס מטעם גורמים מבחוץ. בכך יש לראות סימן חשוב לתהליך שהוביל לפרוץ האינתיפאדה, ללא הכוונה מבחוץ, בדצמבר 1987.

ג. התמיכה באש"ף

טבעי היה כי עם התגברותה של התודעה הלאומית הפלסטינית בשטחים תחפש האוכלוסייה, ובמיוחד ההנהגה המקומית, סמל וביטוי למאווייה הלאומיים. הזיקה הפוליטית של האוכלוסייה בשטחים הופנתה לאש"ף, שנתפס כמייצגן של השאיפות הלאומיות וכמנהיג התנועה הלאומית המוכר בזירה הערבית. לאש"ף לא קם מתחרה בזירה הפלסטינית. כבר בשנים 1972-1973 נוצר בשטחים קונסנזוס, שלו היו שותפים גם התושבים המתונים, כאשר להיותו של אש"ף מייצגו היחיד של העם הפלסטיני. מאז מכתוב קונסנזוס זה את מהלכיה של ההנהגה הפוליטית בשטחים. הכיטוי המוסדי שלו היו תוצאות הבחירות המוניציפליות של 1976, שבהן נבחרה הנהגה לאומית רדיקלית לעיריות. האוניברסיטאות, מוסדות אקדמיים אחרים ומרכזי מחקר (כרוגמת זה שבראשו עמד פייצל חוסיני) שימשו מסגרות לפעילות אש"ף בשטחים ולטיפול קאדרים של הארגון (או של ארגוני הפדאיון החברים בו). לחיזוק ההכרה באש"ף תרמו שני העיתונים שהחלו להופיע בירושלים המזרחית ב-1972 לצדו של אל-קדס: אל-פג'ר (אפריל 1972) ואל-שעב (יולי 1972). שניהם הכיעו תמיכה באש"ף ובארגוני הפדאיון והתנגדות לממשל הישראלי. הם הפכו שופרות לאש"ף, שהעניק להם סיוע כספי, ועורכיהם קיימו קשר הדוק עם הנהגתו. אין ספק שעיתונים אלה, שלעמדותיהם הצטרפו גם אל-קדס ובטאונים נוספים שתמכו באש"ף, יצרו במשך הזמן דעת קהל לאומנית, שראתה באש"ף את הנציג החוקי היחיד של העם הפלסטיני ותמכה במטרותיו המוצהרות.

מלבד ההנהגות הפוליטיות שקמו בשטחים מאז 1967 - הן ההנהגות המקומיות והן אלה של כלל הגדה המערבית ורצועת עזה, כמו 'החזית הלאומית הפלסטינית' (שהוקמה

25. שלו, האינתיפאדה, עמ' 45; שיף ויערי, אינתיפאדה, עמ' 26.

26. שם, שם.

27. ראה דברי אלוף פיקוד המרכז באמצע אוקטובר 1987, בתוך: שלו, האינתיפאדה, עמ' 46.

ב-1973), או 'ועדת ההדרכה הלאומית' - כמו גם 'מוסדות לאומיים' שונים, ששימשו מסגרות לפעילות פוליטית לאומנית יותר מאשר לפעילות מקצועית של חבריהם. מדובר באיגודים מקצועיים כמו ארגונים של מורים, מהנדסים, עיתונאים, סופרים ונשים, שניהלו פעילות לאומנית מתוך זיקה לאש"ף, והיא שהעניקה להם את זכות הקיום.

בסקר דעת קהל שנערך בשטחים בספטמבר 1986 מטעם קבוצת מחקר מאוניברסיטת אל-נג'אה שבשכם ובחסות העיתון אל-פג'ד הביעו 93.5 אחוז מן הנשאלים את אמונם בכך שאש"ף הוא הנציג החוקי היחיד של העם הפלסטיני. המנהיג המועדף על 71.1 אחוזים מהנשאלים היה יאסר ערפאת, לעומת 3.4 אחוזים שהעדיפו את המלך חוסיין. 78.4 אחוזים מן הנשאלים הצדיקו את פעולות הפיגוע שביצעו הארגונים הפדאיניים. 87.6 אחוזים מהם הצדיקו את חטיפת האוטובוס בכביש החוף ב-1978, ו-52.5 אחוזים מהם צידדו בהנחת הפצצה במטוס אל-על ב-1985.²⁸ הגם ששאלות הסקר היו במידה מסוימת שאלות מנחות, אין ספק שככלל הוא ייצג את דעותיהם של כעלי ההכרה הפוליטית בחברה הפלסטינית ושל האליטה הפוליטית שלה.

ד. עליית הגורם הפונדמנטליסטי

גם ההתעוררות וההתארגנות הרתית-אסלאמית ברצועה תרמה לפרוץ האינתיפאדה ולהמשכיותה. היא הזינה אותה כגורם אנושי קנאי ואלים ביותר. ההתארגנויות האסלאמיות השתתפו באינתיפאדה באופן פעיל. ראשית ההתארגנות הלאומית-אסלאמית היתה כסוף שנות השבעים, ומאו הלכה והתרחבה. תנועת האחים המוסלמים, שהיתה מושרשת מאוד ברצועת עזה עוד מתקופת השלטון המצרי, שימשה בסיס להתעוררות הלאומית האסלאמית בשטחים. בניגוד להתארגנויות האסלאמיות של האחים המוסלמים בעולם הערבי, בשטחים לבשו התארגנויות אלה גוון 'לאומי-פלסטיני'. הגורמים לכך היו אופיה של התנועה הלאומית הפלסטינית ויעדיה, והיזוק תודעת הישות הפלסטינית בקרב האוכלוסייה הפלסטינית. 'אל-מג'מע אל-אסלאמי' החל לפעול ברצועת עזה ב-1978.

'אל-ג'האד אל-אסלאמי' החל לפעול ב-1981 כארגון אסלאמי הקשור לפת"ח. הוא התפרסם בעקבות פעולת הפיגוע בחיילי גבעתי ברחבת הכותל המערבי באוקטובר 1986. במהלך 1987 ביצע הארגון סדרה של פעולות חבלה. כוחות הביטחון הישראליים החלו חושפים את פעילות הג'האד האסלאמי ב-1983, כשגילו מצבור נשק בביתו של השיח' יאסין בעזה. יאסין נאסר, אך במאי 1985 שוחרר במסגרת עסקת חילופי שבויים עם ארגונו של אחמד ג'בריל. במאי 1985 נחשף תא של שלושה פעילי הג'האד האסלאמי. בדצמבר 1986 נעצרו 52 מפעיליו, ובהם האחראי לכמה פיגועים שבוצעו

M. Benvenisti, *The West Bank Data Base Project: 1987 Report*, Jerusalem 1987, p. 45

במהלך 1986. ב-6 באוקטובר 1987 נהרגו ארבעה מחברי הג'האד האסלאמי בהתנגשות עם כוחות הביטחון. ב-15.10.87 נתגלה עוד נשק ונעצרו חמישה פעילים של הארגון.²⁹ פעולות הג'האד האסלאמי עוררו הד נרחב בשטחים ודחפו גם את ארגון האחים המוסלמים להשתלב בפעולות החבלה. בסופו של דבר הפכו 'האחים' לגורם האסלאמי הדומיננטי באינתיפאדה באמצעות ארגון 'החמאס' שלהם.

ארגון 'החמאס' (ראשי תיבות בערבית של הכינוי 'תנועת ההתנגדות האסלאמית') הוקם כזרוע צבאית של האחים המוסלמים והחל לפעול ב-1987 בתגובה להופעת הג'האד האסלאמי. פעילות החמאס התרכזה במוסדות האסלאמיים ברצועה, כמו המכללה האסלאמית והמסגדים. לראשונה הופיע שם הארגון 'חמאס' בחתימה על כרוז נגד הפצת סמים שהופץ ברצועה במרס 1987. בכרוז נוסף שהפיץ הארגון בנובמבר 1987 נכללו אזהרות מפני המודיעין הישראלי והנחיות כיצד להימנע מלהסתבך עמו. ואולם, כארגון מיליטנטי וכמבצע פעולות פיגוע הופיע החמאס רק בפברואר 1988. באוגוסט 1988 פורסמה 'אמנת תנועת ההתנגדות האסלאמית-פלסטין'. באמנה הגדיר עצמו הארגון כ'אחד האגפים של האחים המוסלמים בפלסטין', ו'כתנועה פלסטינית ייחודית, [...] הפועלת להנפת דגל אללה על כל פיסת אדמה בפלסטין'. האמנה גרסה כי 'ארמת פלסטין היא רקף אסלאמי של המוסלמים לדורותיהם עד קץ הימים. אין לוותר עליה או על חלק ממנה', וכי 'אין לבעיה הפלסטינית פתרון אלא בג'האד. כל היוזמות, ההצעות והוועידות הבין-לאומיות הן בזבוז זמן ומשחק שווא'. 'החמאס' אמנם לא שלל את עצם קיומו של אש"ף, אך דחה את ההצטרפות אליו, בטענה ש'אש"ף אימץ את רעיון המדינה החילונית'.³⁰ [...] מכאן שעם כל הערכתנו לאש"ף ולמה שהוא מסוגל להגיע, ומבלי להמעיט מתפקידו בסכסוך הערבי-ישראלי, איננו יכולים להמיר את האסלאמיות של פלסטין בהווה ובעתיד באימוץ המחשבה החילונית. האסלאמיות של פלסטין היא חלק מרתנו ומי שמוותר על חלק מדתו יפסיד'.³⁰

בשנות השמונים התבטאה ההתעוררות האסלאמית בשטחים בהוצאתם לאור של ספרים ומחקרים בנושאים אסלאמיים בעלי משמעות פוליטית לאומנית. הגריל לעשות בעניין זה 'המרכז למחקר מדעי' שליד מכללת חברון. הוא הפיץ בגרסאות שונות את סיפור חייו ופועלו של השיח' עז אל-דין אל-קסאם, מטיף קנאי ומנהיג כנופיות טרור ערביות בשנות השלושים, שהטיף לג'האד ולמאבק מזוין נגד השלטון המנדטורי והבית הלאומי היהודי. המסר של סיפורו היה ברור.

התחזקות הגורם האסלאמי בגדה המערבית באה לידי ביטוי במיוחד במכללות ובאוניברסיטאות. בבחירות למועצות הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה (1988) הגיעה התמיכה כ'גוש האסלאמי' ליותר מ-50 אחוז באוניברסיטת חברון, ל-45 אחוז

29. דובר צה"ל, סקירת רקע 1/88, הג'האד האסלאמי ביהודה, שומרון וחבל עזה, 20.1.88.

30. לנוסח 'האמנה האסלאמית' ולניתוח סעיפיה ראה: ר' פז, האמנה האסלאמית ומשמעותה: עיון ראשוני ותרגום, אוניברסיטת תל-אביב, ספטמבר 1988. על פעילות החמאס ראה: שיף ויערי, אינתיפאדה, עמ' 222-245.

כפוליתכניון בחברון, ל-45 אחוז באוניברסיטת אל-נג'אח בשכם, ל-33 אחוז באוניברסיטת ביר-זית ול-15 אחוז באוניברסיטת בית-לחם. בבחירות שהתקיימו באוניברסיטה האסלאמית בעזה ב-1987 זכה הגוש האסלאמי ב-80 אחוז מן הקולות. התנועה האסלאמית בשטחים היתה השנייה בחשיבותה לאחר פת"ח וזכתה לתמיכה הרחבה ביותר באוכלוסייה אחריו. כמשאל דעת קהל שנערך בספטמבר 1986 מטעם העיתון אל-פג'ר התברר כי 25 אחוז מכלל הנשאלים נטו לתמוך בהקמת מדינה פלסטינית המבוססת על החוק האסלאמי.³¹

ה. תחושת כוח

התפרצותה העזה של האינתיפאדה בשנתה הראשונה היתה תוצאה של תחושת כוח אל מול הממשל הישראלי וכוחות הביטחון יותר מאשר תוצאה של ייאוש ותסכול מהמשך הכיבוש, כפי שניסו לטעון בזמנו פרשנים אחדים. תחושת הכוח היתה נחלתה של אותה קבוצה או שכבת אוכלוסייה שהנהיגה וארגנה את אירועי האינתיפאדה בשטחים, ובעיקר של אלה שנשאו על כתפיהם את עול המאבק היומיומי נגד כוחות הביטחון - צעירים בני עשרים ואף בשנות העשרה המאוחרות, שגדלו תחת הכיבוש הישראלי והושפעו מתפיסת המאבק המזויין של ארגוני הפדאיון. הם הקרינו את תחושת הכוח שחשו על ציבור רחב ביותר של צעירים, ובכללם תלמידים. על העוזתם של צעירים אלה במלחמתם פנים אל פנים נגד החייל הישראלי כבר נכתב רבות בספרות ובשירה, המעלות על נס את 'דור האבנים'. ואכן, צעירים אלה גילו העזה ראויה לציון מתוך נכונות להגיע לעימות עם כוחות הביטחון. הם העזו לפגוע בכוחות צה"ל ממרחק קצר ביותר, העזה שמצאה את ביטויה גם כמעבר לירי על כוחות הביטחון. משמעותה של התפתחות זו היתה שכוחו המרתיע של צה"ל נשחק. העוברת שמשוחררי עסקת ג'בריל היו גורם פעיל בקרב מנהיגי הדרג 'המכזעי' של האינתיפאדה תרמה אף היא לתחושת הכוח הזאת.

ההתקוממות בשטחים לא היתה אם כן התקוממות מתוכננת אלא תוצאה של תהליכים שהתפתחו במשך השנים שחלפו מאז יוני 1967. יעריה גובשו תוך כדי עשייה ונקבעו במהלך האירועים. מטרותיה נגזרו מהמטרות הכלליות של התנועה הלאומית הפלסטינית, ומנהיגי האינתיפאדה ראו עצמם חלק מהנהגתה של התנועה בשטחים. מכאן שלא כל המטרות שציינה 'המפקדה הלאומית המאוחדת של האינתיפאדה' אכן היו המטרות המיידיות והמיוחדות של האינתיפאדה עצמה. היעדים הכלליים של אש"ף לטווח הארוך - ובכללם כמובן היעדים השלביים כפי שאישרו אותם מוסדות אש"ף - שולבו במטרות האינתיפאדה. 'המפקדה הלאומית המאוחדת של האינתיפאדה' הציגה

31. על הגוש האסלאמי באוניברסיטאות ראה: שלו, האינתיפאדה, עמ' 35, מצטט סקירה של המנהל האזרחי לאזור יהודה ושומרון: 'הפעילות האסלאמית באזור יהודה ושומרון', אפריל 1988. וראה גם: MECS, 1987, p. 248

עצמה בכרוזים כזרוע של אש"ף בשטחים. מנהיגי האינתיפאדה ואף מנהיגי אש"ף לא השלו עצמם כמחשבה שהאינתיפאדה כשלעצמה תביא לסיום הכיבוש או לכינון המדינה הפלסטינית. יעדיהם לטווח הקצר היו הרבה יותר מוגבלים. מנקודת מבט זו יש לבחון ולשפוט את הישגיה של האינתיפאדה. הגברת הפעילות הדיפלומטית וכינוסן של הוועידה הבין-לאומית או של ועידה אזורית, למשל, הוצגו אחר-כך כאחד מיעדיה של האינתיפאדה וכאחד מהישגיה. הקמת מדינה פלסטינית - מטרה שצוינה בכרוזים - היא למעשה מטרתו של כלל המאבק הפלסטיני, וההתקוממות מהווה שלב בדרך להשגתה. כך גם באשר ל'זכות השיבה', שהיא מטרתו של אש"ף ולא רק של ההתקוממות עצמה. הכרוזים עסקו במטרות ארוכות טווח של התנועה הלאומית הפלסטינית ושל אש"ף כפי שהן נזכרות בהחלטות המל"פים, דהיינו - 'השגת הזכויות הלאומיות של העם הפלסטיני ובראש ובראשונה זכות השיבה והגדרה עצמית והקמת מדינתו העצמאית בהנהגת אש"ף'. באיגרת ששיגרה 'המפקדה הלאומית המאוחדת' של האינתיפאדה ב-7.6.1988 לכנס הפסגה הערבית שנערך בבגדד היא ביקשה מפת"ח להבטיח את הגשמת המטרות הבאות:

- א. סלילת הדרך לסיום הכיבוש ולהשגת החופש והעצמאות של עמנו.
- ב. נסיגת הצבא הציוני מהערים, מהכפרים וממחנות הפליטים.
- ג. סיכול תוכנית האוטונומיה של קמפ-דיוויד ויזמת שולץ.
- ד. כינוס ועידה בין-לאומית שבה ישתתפו החברים הקבועים במועצת הביטחון, וכן אש"ף במעמד עצמאי ושווה עם יתר המשתתפים.
- ה. הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בהנהגת אש"ף, כנציגו החוקי והיחיד של העם הפלסטיני.³²

האינתיפאדה נועדה להוכיח כי תושבי השטחים אינם מוכנים לקבל את הכיבוש כעובדה מוגמרת, כי הם ימשיכו להיאבק נגדו בכל האמצעים, וכי דו-קיום ערבי-יהודי בשטחים הוא בלתי אפשרי. עוד נועדה האינתיפאדה להוכיח כי תושבי השטחים דבקים במאבקם ארוך הטווח להשגת הגדרה עצמית ולכינון מדינה פלסטינית, וכי אין אפשרות לפתור את הבעיה הפלסטינית בלא השתתפותו של אש"ף בפתרונה. ואכן, האינתיפאדה רשמה לעצמה הישג חשוב בזירה הבין-לאומית בכל הנוגע לחיזוק ההכרה בזכות הפלסטינים להגדרה עצמית. מנהיגי אש"ף הרחיקו לכת כאשר הציגו את ההתקוממות כגורם בהכשלת יוזמת שולץ למרות היותה הסיבה העיקרית להעלאתה. אין ספק שנכונות ארצות-הברית לפתוח בדיאלוג עם אש"ף (דצמבר 1988) נוצרה על רקע האינתיפאדה והיתה הישג גדול מבחינת אש"ף והפלסטינים. האינתיפאדה מהווה מבחינת הפלסטינים פרק חשוב בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית בכלל ובמאבקה נגד הממשל הישראלי בפרט. 'דור האבנים' או 'ילדי

32. שאן פלסטיניה, 84 (יולי 1988), עמ' 117.

האבנים' הפכו להיות חלק מהמיתוס שנבנה סביב פרק זה, שעליו נכתבו שירה וספרות ענפות ומחקרים רבים.

המרי האזרחי: שאיפה שלא התממשה

רעיון המרי האזרחי כמחאה פסיבית נגד הממשל הישראלי הועלה בצורה מגובשת כדרך למאבק בממשל הישראלי כבר באמצע שנות השמונים. את הרעיון העלה ד"ר מובארכ עוואד, פלסטיני-אמריקני ששהה בארצות-הברית שנים רבות וחזר לשטחים ב-1984. ב-1985 ייסד עוואד בירושלים את 'המרכז לחקר אי-האלימות' ובאמצעותו הפיץ את דעותיו בכתובים. ב-1985 פרסם את החוברת 'אי-האלימות באדמות הכבושות'. רעיונותיו אומצו בידי עסקנים פוליטיים וגם בידי ההנהגה הלאומית של האינתיפאדה. בנובמבר 1986 יצא עוואד בקריאה פומבית למרי אזרחי בשטחים 'כשיטה הטובה ביותר של מאבק בשלב הנוכחי'. הוא טען כי 'אמצעי אי-האלימות ישחקו במידה רבה את מכונת המלחמה ההרסנית של ישראל', וכי 'אם נעשה זאת באמצעות ידיו אבנים, תבוא תגובה תקיפה באש, וההתנחלות תימשך בקצב מוגבר'. בין היתר קרא 'לסרב לעבוד בהתנחלויות או במפעלים ישראליים, ולדחות כל הצעה של שיתוף פעולה עם רשויות הביטחון'; כמו כן קרא ל'הימנעות מהצגת תעודות זהות, אי תשלום קנסות, אי תשלומי מסים ומע"מ, הפרת פקודות עוצר וצווי הגבלה וריתוק', ולחרם כללי על משתפי פעולה. עוואד קרא גם להקמת 'מוסדות חלופיים' שיחליפו את רשויות הממשל הישראלי, כלומר להקמת 'תשתית עצמאית מושלמת', שתהיה 'גרעין למדינה הפלסטינית העתידה'. הוא הציע להקים ועדות מקומיות שיטפלו בבעיות החברתיות של האוכלוסייה - בנזקקים, במשפחות האסירים וביישובים שבהסגר, וכן הציע לעבד תוכנית לימודים אלטרנטיבית למקרה שייסגרו בתי-הספר ולהקים כיתות בכתים פרטיים.³³ ב-6.5.88 נעצר עוואד בידי כוחות הביטחון.

גם חנא סניורה, עורך אל-פג'ר, היוצא לאור בירושלים המזרחית, יצא בראשית ינואר 1988 בקריאה למרי אזרחי שמטרתו להביא לסיומו של הכיבוש הישראלי כתחליף ל'מאבק המזוין'. לגבי דידיו היתה משמעות המרי האזרחי אי תשלום מסים, החרמת סחורות ישראליות והפסקת עבודתם של פועלים מהשטחים במפעלים ישראליים. כצעד ראשון הציע סניורה להחרים סיגריות ישראליות.³⁴ ב-9.1.88 הופץ בגדה המערבית כרוז בחתימת 'הוועדה העממית למרי אזרחי', ובו קריאה 'להתפטרות פקירי המנהל האזרחי, לאי השתתפות בכחירות לעיריית ירושלים, להימנעות מתשלום מסים בגדה המערבית ובירושלים המזרחית, לשביתת מסחר, לארגון בחירות ל'ועדות

33. ראה: שיף ויערי, אינתיפאדה, עמ' 98-100; שלו, האינתיפאדה, עמ' 246-250.

34. ראה: אל-קבס, 8.1.88; שאן פלסטיניה, 179 (פברואר 1988), עמ' 129; שלו, האינתיפאדה, עמ' 199.

שביכה" בערים ובמחנות הפליטים.³⁵ לפי אחת ההערכות, יוזם הכרוז היה מובארכ עוואד, שתיאם את הפצתו עם חנא סניורה.³⁶

כשעלה רעיון המרי האזרחי על סדר היום הציבורי בשטחים בינואר 1988 נדרשה גם 'המפקדה הלאומית המאוחדת' לדון בנושא ולהחליט באשר ליישומו הלכה למעשה. לראשונה התייחסה 'המפקדה הלאומית' לעניין במשפטים זהירים ומצומצמים בכרוז מספר שלוש, בצינה כי 'ימשכו שביתות העבודה שלכם במפעלים ישראליים [...] ישותקו גלגלי הייצור הישראלי'.³⁷ נראה כי על רקע זה הכינו בינואר 1988 עסקנים פוליטיים מאזור ירושלים ורמאללה, פעילי 'ההנהגה הלאומית המאוחדת', נייר עבודה בנושא המרי האזרחי במטרה לקבל את חוות-דעתה של הנהגת אש"ף כתונים על הכתוב בו. בנייר העבודה צוינו הסוגיות העיקריות הבאות:

א. הורגש הצורך לפתח את מרכיבי האינתיפאדה כדי למנוע מצב שבו תהפוך ההתקוממות לשגרה ולבסוף תדעך; נטען כי מצב כזה יגרום לתסכול בקרב האוכלוסייה. אי לכך הציעו מנסחי הנייר לעבור לשלב חדש של ניתוק מוחלט מהממשל הישראלי כדי להכשיר את הקרקע לממשל פלסטיני עצמאי בשטחים.

ב. נייר העבודה הציע לנתק בהדרגה את קשרי האוכלוסייה המקומית עם ישראל באותם תחומים שבהם, לרעתם, בא לידי ביטוי שיתוף הפעולה בין האוכלוסייה לממשל הישראלי, כגון עבודת פלסטינים במשרדי המנהל האזרחי, תשלום מסים וציות לצווי הממשל. הוצע כי הקשרים עם הממשל הישראלי יישמרו רק בתחומים שבהם כופה אותם הממשל הישראלי על האוכלוסייה בעל-כורחה ובאופן חד-צדדי.

ג. מנסחי התוכנית היו מודעים לקשיים, בעיקר הכלכליים, שמהם תסכול האוכלוסייה בעקבות הפעלת המרי האזרחי. אי לכך הציעו לפתוח בצעדים מדיניים, הסברתיים ואדמיניסטרטיביים, ולרחות לשלב השני את הצעדים הכלכליים כגון הפסקת העבודה במנהל האזרחי, שביתת סוחרים ופועלים נרחבת והפסקת תשלומי מסים וחשמל, שעשויים היו להביא להפסקת שירותים אלה.

ד. התוכנית הציעה מספר מהלכים שיפרשו על פני משך זמן של כמה חודשים:

1. המשך השביתות החלקיות, אם כי לא במוסדות חיוניים כמו מרפאות. במקביל, המשך ההפגנות תוך כדי עימות עם כוחות הצבא והימנעות מפגיעה באזרחים.
2. מעבר לפגיעה במוסדות שלדעת כתבי המסמך קשרו את האוכלוסייה לממשל הישראלי; בין היתר הוצע כי יתפטר חברי מועצות עירוניות וכפריות, עובדים פלסטינים במוסדות מסוימים של המנהל האזרחי (למעט מוסדות האחראים לשירותים כמו בריאות ותרבות), וכן שוטרים, שיצטרפו לזעדות ההנהגה

35. שאן פלסטיניה, 179 (פברואר 1988), עמ' 179.

36. שיף ויערי, אינתיפאדה, עמ' 264.

37. ש' משעל (עם ר' אהרוני), אכנים זה לא הכל, תל-אביב 1989, עמ' 63. משעל מצטט את נוסח הכרוזים של 'המפקדה הלאומית המאוחדת' שהופצו בשנת 1988.

הלאומיות'. כמו כן הוצע כי יתפטרו עובדים פלסטינים המועסקים בעיריית ירושלים.

3. כצעד נוסף במרי האזרחי הציעו מנכחי התוכנית שלא לציית לצווים של מוסדות הממשל הישראלי (כמו קנסות, הגבלות תנועה, התייצבות במשטרה ובכתי"משפט); עם זאת הוצע כי לא תהיה התנגדות בכוח לאכיפת צווים אלה.

4. אי-ביצוע הוראות הצנזורה, זאת מתוך מודעות לכך שצעד כזה יוביל לסגירת העיתונים ויהיה צורך להוציא עיתונים במחתרת. כמו כן הוצע צעד קיצוני אם כי 'סמלי' של שרפת תעודות הזהות הישראליות.

5. הצעד החרדי והפרובלמטי ביותר בתוכנית היה בתחום הכלכלי: חרם כלכלי מלא. לנוכח הבעייתיות של צעד זה הוצע כי הניתוק הכלכלי מן המשק הישראלי יהיה הדרגתי, כלומר הסלמתי, זאת בשל הקשרים הכלכליים עם המשק הישראלי (ולמעשה בשל התלות הכלכלית בו). התוכנית הציעה את הצעדים ההדרגתיים הבאים: הימנעות מתשלום מסים למיניהם, החרמת תוצרת ישראלית שיש לה תחליף מייצור מקומי, צמצום יציאת פועלים לעבודה בישראל (לא דובר על הפסקת עבודה טוטלית), ולבסוף - אי תשלום חשבונות מים, חשמל וטלפון, מתוך ידיעה שהרכב יביא להפסקת שירותים אלה לפרק זמן של שבועות מספר.

ה. מנכחי נייר העבודה הודו כי ביצוע מקיף של מהלכי המרי האזרחי יחייב את האוכלוסייה בשטחים לאמץ ממושך וקשה. אי לכך הציעו להכין את האוכלוסייה היטב 'מבחינה מורלית (רוחנית) ומעשית'. הם סברו כי לצורך ביצוע התוכנית יש להקים באזורים השונים ועדות מקומיות שיופקדו על ביצועה.

נייר העבודה נכתב בינואר 1988, כשהאינתיפאדה עדיין היתה בראשיתה, ולא נצפתה כמובן האפשרות שהיא עלולה להימשך חודשים ושנים. אין ספק שבניסוח מרכיבי המרי האזרחי הושפעו מחברי המסמך מדעותיהם ומפרסומיהם של ד"ר עוואד ושל חנא סניורה, אם כי ניסחו את דבריהם בחריפות רבה יותר מאלה האחרונים. עם זאת, הם היו מודעים לקשיים הצפויים בעת ביצוע התוכנית במלואה, בעיקר כשמדובר במרי אזרחי כולל או במרי בתחום הכלכלי.

במהלך החודשים ינואר-פברואר 1988 ערכו הנהגת אש"ף (הוועד הפועל, המועצה המרכזית) ובמקביל גם הנהגת פת"ח (המועצה המהפכנית והוועדה המרכזית) דיונים אינטנסיביים בנושא האינתיפאדה ותנאיה ובעניין דרכי הפעולה לעתיד. בין היתר נדונו גם סוגיית המרי האזרחי והשאלה האם יהיה זה מרי כולל או מוגבל. הנהגת פת"ח התייעצה כאישים פלסטינים מהשטחים, ובהם גם חנא סניורה. את עמדתה, שאותה, יש להניח, העבירה גם ל'מפקדה הלאומית של האינתיפאדה', ניתן לסכם כדלקמן:

38. ראה: הודעת הוועדה המרכזית של אש"ף, 9.1.89, שאון פלסטיניה, 178 (ינואר 1988), עמ' 141-144; ר' אל-מדהון, שאון פלסטיניה, 179 (פברואר 1988), עמ' 129-131; ר' אל-מדהון, 'מעבר מאורגן למרי', שאון פלסטיניה, 180 (מרס 1988), עמ' 118-123; הודעת הוועד הפועל של אש"ף, 2.4.88, שם, עמ' 145-147; ר' אל-מדהון, 'ניתוק הדרגתי', שאון פלסטיניה, 181 (אפריל 1988), עמ' 137-143; ר'

א. כשטחים נוצרו תנאים חדשים, המחייבים גישה חיובית לרעיון המרי האזרחי, במיוחד לנוכח העובדה שהם הפכו לזירת המאבק העיקרית, ולנוכח נכונות האוכלוסייה להשתתף במאבק זה באופן פעיל. נטען כי עובדת גיבושה של הנהגה מקומית המובילה את האינתיפאדה מחזקת ומעודדת גישה עקרונית זו. עם זאת הדגישה הנהגת אש"ף/פת"ח כי ההכרזה על מרי אזרחי כולל מחייבת יצירת תנאים מיוחדים שיאפשרו את הצלחתו.

ב. הדילמה שבה נתקלה הנהגת אש"ף/פת"ח - וכפי שמשמע, גם 'הנהגה הלאומית המאוחרת' של האינתיפאדה - היתה כיצד לגשר על הפער שבין מרכיבי המרי האזרחי ואופן ביצועם (בין שמדובר במרי אזרחי כולל ובין שמדובר במרי חלקי או הרדגתי) לבין התנאים שבהם חיה האוכלוסייה בשטחים, כמיוחד לנוכח הקשר ההדוק בין כלכלת השטחים לכלכלת ישראל. במילים אחרות, השאלה היתה מה יכולת העמידה של האוכלוסייה במרי אזרחי, במרי כולל או בצעדי מרי כלכליים חריפים. דילמה זו התבטאה מאוחר יותר בהכרזתו של פת"ח כי 'לאחר שישה חודשים של הקזת דם והקרבה הרי אי-אפשר לדרוש עוד קורבנות, בפרט מבני שכבת הביניים והשכבה העליונה, שהם התומכים המסורתיים של פת"ח. הללו הוכיחו משמעת וסדר בשלב הראשון של האינתיפאדה'.³⁹

ג. הערכת פת"ח היתה כי מרי אזרחי, ובמיוחד מרי כולל, מחייב תכנון ותקציבים מיוחדים. הנהגה העריכה כי הפניית דרישה לאלפי הפועלים להפסיק לעבוד למשך חודש, חודשיים או יותר תחייבה לספק להם את הוצאות המחיה בשכיל משפחותיהם כל זמן שהמרי האזרחי בתוקף. יתר-על-כן, הערכתה היתה שהחרמת תוצרת ישראלית מחייבת יצירת מקורות חלופיים לתוצרת זו בשטחים. באפריל 1989 הסביר אבו איאד כי 'התפיסה של מרי אזרחי פירושה להרוס את האדמיניסטרציה הקיימת ולהחליפה, דבר המחייב ממון רב שאינו בנמצא ולכן מופעל רק מקצת המרי האזרחי'.⁴⁰ לכן אין תמה בכך שמנהיג החזית הדמוקרטית הזהיר מפני הרפתקנות העשריה להביא לצעדים 'בעלי אופי התאבדותי'.

ד. מסקנת הנהגת אש"ף היתה כי במקרה שיוחרפו צעדי המרי האזרחי בלא שיערכו הכנות מתאימות ובלא שיווצרו התנאים המתאימים לכך עשויים התושבים, הנתונים תחת לחץ הממשל הישראלי, להפנות עורף לאינתיפאדה ולהפסיק להישמע להוראות 'הנהגה המאוחרת'. עוד באוגוסט 1988 העריכה הנהגת פת"ח כי התושבים אינם מוכנים לניהול שלב מתקדם של מרי אזרחי, ולכן סברה כי יש להשלים את הקמת הוועדות הלאומיות והעממיות בכל התחומים ובכל הערים,

אל-מרהון, 'שני כיוונים וניסיון', שאן פלסטיניה, 185 (אוגוסט 1988), עמ' 128-131; ערפאת, שאן פלסטיניה, 180 (מרס 1988), עמ' 126-129; ח' אל-ח'ויר, שם, עמ' 129-133. וראה גם: אל-הרף, 19.11.89.

39. אל-הרף, 19.11.89.

40. ראה: שלו, האינתיפאדה, עמ' 111, מצטט את צוות פלסטין, צנעא, 17.4.89.

הכפרים ומחנות הפליטים, וכן ליצור מנגנוני שלטון מקבילים ולפתח את התוצרת המקומית ובמיוחד את החקלאות המקומית. ואמנם, בהודעותיו קרא אש"ף להגברת האינתיפאדה ולתמיכה בה וכן 'לחיזוק הוועדות העממיות וועדות הפעולה הלאומיות' בערים, בכפרים ובמחנות הפליטים, באוניברסיטאות ובמוסדות העממיים, וכל זאת תחת דגל אש"ף.

לסיכום, הנהגת אש"ף/פת"ח נקטה עמדה זהירה בכל הנוגע להכרזה על מרי אזרחי כולל ואפילו בנוגע לנקיטת צעדים חריפים בתחום 'הניתוק' מהממשל הישראלי. היא היתה מודעת לעובדה שהתנאים עדיין לא בשלים לכך, והעריכה כי יש לנקוט צעדים סלקטיביים של מרי אזרחי חלקי ולהסלים אותם בהדרגה, זאת מתוך בחינת התאמתם של התנאים בשטחים לכל צעד נוסף של מרי אזרחי ('פכ ארתבאט תדריג'י', או 'עציאן תדריג'י'). החשש היה שמא צעדים נמהרים עשויים להרוס את הישגיה של האינתיפאדה בתחום המדיני וברעת הקהל הישראלית. ח'ליל אל-זויר סיכם עמדה זו באופן קולע בהצהירו (1.2.88): 'ההנהגה הפלסטינית ניסחה את כל השאלות בגורלן הטבעי, וניתנה עדיפות לסמטת התמיכה ופיתוח האינתיפאדה וההגנה עליה ולהגברת המאמץ המדיני יחד ובצד הגברת האינתיפאדה כדי לצמצם את סבל עמנו [...]'.⁴¹

לעומת פת"ח, עמדת 'החזית העממית לשחרור פלסטין' בהנהגת ג'ורג' חבש התגבשה בשני שלבים: בתחילה הביע הארגון תמיכה עקרונית במרי אזרחי כולל, הגם שהבחין בין שני תחומים של המרי האזרחי ובין דרגותיו: הוא אמנם קרא להפסקת העבודה במגזר הייצור של האויב במנהל האזרחי וברשויות המוניציפליות בצורה מושלמת ומוחלטת, אך באשר לחרם הכלכלי הורה כי 'צריכה להיות יכולת לספק את הצרכים הבסיסיים של החיים, אשר בלעדיהם קשה לדבר על מרי ממושך וארוך [...]'. זאת בשל הישענות הכלכלה הלאומית בגדה המערבית וברצועת עזה על השוק הישראלי ומוצריו, המחייבת הנהגת צנע בצורכי היסוד כמו קמח, מוצרי חלב, שמנים, סכון, תרופות וחלב'. לשם כך, טען הארגון, 'על "ההנהגה הלאומית המאוחדת" להכין את ההמונים להכרזה על המרי האזרחי'. בינואר 1988 העריכה 'החזית העממית' כי 'קשה לומר כי קיימת הדינמיקה של אספקת צורכי היסוד של החיים, אך האפשרויות לכך קיימות'; כמו כן טענה כי 'כאשר מתחילים במרי אזרחי נוצרת הדינמיקה של חיפוש אחר צורכי היסוד לצורך העמידה האיתנה', וקראה לאש"ף 'לשאת בנטל הגדול של צורכי היסוד' כדי שאפשר יהיה לפתוח במרי. בשלב זה נטתה אפוא 'החזית העממית' לתמוך בהכרזה על מרי אזרחי כולל. לעומת פת"ח, היא טענה כי 'המרי האזרחי אינו צריך להיות קבלת החלטה ואחר-כך מתחילים ביישומה', אלא להפך - יש לפתוח בצעדים של מרי אזרחי והם שייצרו את המומנטום להמשך.

במהלך אוקטובר-נובמבר 1988 נתקבלה הערכת מצב חדשה, שנבעה מן ההתפתחויות ומן הלקחים שנלמדו מצעדי המרי האזרחי שעליהם הכריזה 'ההנהגה

41. ח' אל-זויר, 'אל-יום אל-סאבע', פריס, 1.2.88, מוכא בתוך: שאון פלסטיניה, 180 (מרס 1988), עמ' 133-129.

הלאומית של האינתיפאדה'. לנוכח הערכה זו הגיעה הנהגת 'החזית' למסקנה כי היא 'שגתה באשר לאיסור העבודה במוסדות ישראליים על-ידי העובדים בצורה מקיפה ומחלטת', וכי לא תשוב ותשגה בכך 'כאשר ררכי החיים הוכיחו כי הדבר אינו תואם את המציאות'. לפיכך, הודיעה, 'חל שינוי בעמדתה, המתאפיין ביתר גמישות מציאותית ומהפכנית', זאת 'כדי לאפשר להמונים לשאוף אוויר וכדי שלא להעמיס עליהם למעלה מיכולתם'. 'החזית' הציעה תפיסה חדשה של מרי אזרחי, שבמרכזה עומד הרעיון של 'מרי מוגבל ולסירוגין', כגון 'שביתה מקיפה למשך שבוע או קצת פחות, ואחר-כך נעבוד שבוע או קצת יותר כאשר לכך מתלוות פעולות מאבק קבועות [...] ואחר-כך נשוב לשביתה מקיפה במשך שבוע וכך הלאה'. בנובמבר 1989, שנתיים לאחר פרוץ האינתיפאדה, הודתה 'החזית' כי 'בנסיבות הקיימות הרי התנאים [למרי לאומי כולל] אינם קיימים' וכי 'מה שקובע אם הגיע השלב של מרי אזרחי מקיף, זה לא רק הגורם העצמי של יצירת הצרכים הדרושים למרי בנסיבות הפלסטיות, אלא גם הגורם האובייקטיבי, ובפרט הגורם הישראלי, כלומר מכלול של התפתחויות וראקציות בתוך הישות הציונית'⁴². בכך אימצה החזית בסופו של דבר את עמדתו של פת"ח. על רקע זה החלו גם נציגי 'החזית העממית' לשתף פעולה עם נציגי פת"ח בהנהגת האינתיפאדה תחת דגל 'ההנהגה הלאומית המאוחדת'.

מנוסח הכרוזים שהפיצה 'ההנהגה המאוחדת', ובמיוחד מן ההוראות שפרסמה בכל הנוגע למרי האזרחי ולמרכיביו, מתקבל הרושם שהיא אכן אימצה את עמדתה של הנהגת אש"ף/פת"ח, שגרסה כי התנאים בשטחים, לרבות אלה הכלכליים, אינם בשלים להכרזה על מרי אזרחי כולל, ואפילו לא לנקיטתם של כמה מן הצעדים החמורים הכלולים במרכיביו. המדיניות שנקטה 'ההנהגה' היתה 'ביצוע הדרגתי' ומבוקר של צעדים בתחום האזרחי. המטרה היתה להצביע על חרפת המאבק בכיבוש הישראלי כעל חלק מן האינתיפאדה, ולהרכיח כי האוכלוסייה נכונה להתנתק מ ישראל בהדרגה. מן הראוי לציין כמה ממאפייניה של מדיניות 'ההנהגה המאוחדת', שבאו לידי ביטוי בהוראות שפרסמה בכרוזיה:⁴³

- א. הנוסח הנפוץ ביותר בכרוזי ההנהגה היה הנוסח שבו דובר על כמה צעדים 'בדרך למרי אזרחי' או 'בדרך למרי אזרחי כולל'. נוסח זה הופיע לראשונה בכרוז מס' 8 מ-21.2.88; יש לציין כי הכרוז האחרון שבו הופיע היה כרוז מס' 21 מ-6.7.88.
- ב. הצעדים 'בדרך למרי האזרחי' או בתחום ה'ניתוק מהממשל הישראלי' שלביצועם קראו הכרוזים היו (למעט שביתה מלאה או חלקית): 'קריאה לפקידי המנהל האזרחי והמשטרה להתפטר' (החל בכרוז מס' 9 מ-2.3.88. תיקון לקריאה זו הופיע בכרוז מס' 10 מ-11.3.88, שבו הודגש כי מדובר ב'התפטרות עובדים במערכת המסים, המשטרה והמכס' בלבד); קריאה לחברי המועצות העירוניות והכפריות שמונו מטעם הממשל הישראלי 'להתפטר מיד' (החל בכרוז מס' 6 מ-5.2.88); קריאה

42. ע' תלמי, 'מרי לאומי כולל - מציאות ושאפות', אל-הדף, 19.11.89.

43. הציטוטים המובאים להלן לקוחים מהכרוזים המצוטטים אצל משעל (לעיל, הערה 37).

לשכיתת עבודה במפעלים ישראליים (החל בכרוז מס' 3 מ-1.88.81); וקריאה חוזרת להפסקת העבודה 'בהתנחלויות הציוניות' (כרוז מס' 6, 5.2.88). יש לציין כי בכרוז מס' 5 (ללא תאריך) יצאה קריאה 'להחרים באופן מוחלט את העבודה כפרויקטים, במפעלים ובמשקים ישראליים'.

ג. ההנהגה יצאה בקריאה להחרים את הסחורות הישראליות למען 'הכפיל את הפטריו הכלכליים והמדיניים' של המשק הישראלי תוך כדי פיתוח הכלכלה הביתית (כרוז מס' 8, 21.2.88). הודעה זו תוקנה בכרוז מס' 10 (11.3.88), שבו הודגש כי בהחרמת התוצרת הישראלית הכוונה רק 'לתוצרת שיש לה חלופה מקומית כגון סיגריות, חומרי ניקיון, מנעולים וכו'.' הודעה זו שבה והתפרסמה כמה פעמים לאחר מכן. העיתונות המקומית נקראה שלא לפרסם מוצרים ישראליים.

ד. הצעד המשמעותי ביותר של מרי אזרחי היה הקריאה הכללית שלא לשלם מסים ואגרות לעיריות הממונות מטעם הממשל הישראלי. כבר בכרוז מס' 2 (10.1.88) הופיעה הקריאה 'לחיזוק המאבק, לביטול כל צעדי המסים'. בכרוז מס' 3 (18.1.88) הופיעה הקריאה 'להקמת ועדות מיוחדות לסוחרים כדי לגבש תוכנית מאוחדת שתאשר הימנעות קולקטיבית מתשלום מע"מ', ונשנתה הקריאה לאי תשלום מסים. ה. במקביל חזרה ונשנתה הקריאה להקמת ועדות עממיות או ועדות לאומיות 'כדרך לכינון תחליף לשלטון הישראלי', קריאה שתאמה את עמדת אש"ף/פת"ח.

לסיכום סוגיה זו, בתחום המרי האזרחי נחלה האינתיפאדה הצלחה מועטת בלבד, ורק באותם תחומים שאינם פוגעים בחיי היומיום של האוכלוסייה. ההישג היחיד הראוי לציין היה התפטרותם בהיקף נרחב של השוטרים הפלסטינים המקומיים, וזאת בעיקר בשל האיומים האישיים שהופנו כלפיהם, שהגיעו עד כדי רצח שוטר ביריחו. השוטרים שנשארו בעבודתם הפסיקו למעשה לתפקד. ובאשר לאי תשלום המסים - המנהל האזרחי הצליח לשכור מרי זה בהתנתותו מתן שירותים לאזרחים בתשלום מסים; עם השירותים הללו נמנו הענקת רשיונות רכב, הענקת אשרות יציאה לישראל וכן החלפת תעודות זהות (ברצועת עזה) והנפקת חדשות. עם זאת יצוין כי במחצית הראשונה של 1988 פחתו ההכנסות ממסים בשטחים כ-40 אחוז. ואולם, הקריאה להפסקת העבודה בישראל ובהתנחלויות זכתה להיענות מועטת והסרת משמעות, וכך גם הקריאה להתפטרות המועצות העירוניות והכפריות הממונות. מלבד ראש עיריית שכם, התפטר בודדים בלבד.

על רקע זה יובן מדוע נמנעו אש"ף וכלי התקשורת הפלסטיניים בשטחים מ'להתרכב' בהישגיו של המרי האזרחי, וציינו רק את הצלחתן של שבתות המסחר הכלליות והחלקיות. מנהיגי אש"ף/פת"ח הודו כי מדובר במרי אזרחי חלקי. בסופו של דבר הכריעו את הכף האינטרסים החיוניים של התושבים, וכיחוד האינטרסים הכלכליים וצורכי הקיום שלהם. הנהגת אש"ף והנהגת האינתיפאדה ניהלו את מהלכיהן באופן זהיר ומעשי כאחד, בהתאם למדיניות שהושפעה בעליל מעמדתה של הנהגת אש"ף/פת"ח.

ניתוק ירדן מהגדה המערבית

לראשונה העלו חוסין ועוזריו את הרעיון להעניק דרגה מסוימת של אוטונומיה לגדה המערבית בעקבות המהומות שפרצו בה לאחר פשיטתו רחבת ההיקף של צה"ל על הכפר סמוע ב-13.11.66.⁴⁴ בפשיטה נהרגו 15 אנשי צבא וארבעה אזרחים. הפשיטה גרמה לתסיסה בכל ערי הגדה המערבית, וזו התבטאה בהתפרעויות ובהפגנות שנמשכו שבועיים, עד ראשית דצמבר 1966, בעידודה של ההסתה המצרית-סורית-אש"פית. במהלך המהומות נפצעו 42 חיילים ירדנים, שישה מהם באופן קשה. הצבא הירדני, שלראשונה נקרא להשליט סדר ב-21.11.66, הואשם כאוולת יד ובחוסר יכולת להגן על התושבים הפלסטינים במהלך הפשיטה. במושגים של היום זאת היתה 'אינתיפאדה'. במהלך ההתפרעויות נשמעו קריאות גנאי חריפות נגד המלך ומנהיגים אחרים של ירדן ואף קריאות להפלת המשטר, והופצו כרוזים שקראו להכריז על 'דפובליקה פלסטינית'. באותה עת הפכה שאלת ניתוק הגדה המערבית מן המזרחית לשיחת היום בדרגים הבכירים של המנהיגות המקומית, אך לנוכח הרגיעה במצב הפנימי בירדן לא הועלתה השאלה לדין מעשי.

רעיון האוטונומיה עלה שוב לאחר מלחמת ששת הימים וכיבוש הגדה המערבית בידי ישראל. באמצע 1968 הכין המשטר הירדני טיוטה של תוכנית אוטונומיה שתוצע לתושבי הגדה המערבית אם זו תוחזר לירדן. לראשונה בוטאה כוונה זו בגלוי בריאיון שהעניק המלך חוסין לעיתון הבריטי *Observer* ב-15.12.68. בריאיון זה אמר המלך כי הוא מוכן "That the West Bank would become a new state called "Palestine" if that is what the people want". ואולם, חוסין לא חזר שוב על הצהרתו זו, ומאוחר יותר ניסה דוברו לתקן את נוסח דבריו. נראה שהמלך הכיר בזנק שגרמה הצהרתו לעתיד מעמדו בגדה המערבית. בהמשך (ער ראשית 1972) ניסח חוסין את עמדתו בשאלה זו במילים מתונות יותר. הוא הביע את נכונותו א. 'להעניק זכות ההגדרה העצמית לפלסטינים אחרי שחרור הגדה המערבית' [ההדגשה שלי, מ"ש]; ב. להנהיג 'יתר דצנטרליזציה כממשל' לאחר נסיגת ישראל מהגדה המערבית והחזרת הריבונות הירדנית. עוד הצהיר כי 'אחרי השחרור' תקבל ירדן את 'בחירת העם [הפלסטיני] לגבי אופי הממשל ומידת זיקתו לירדן', וכי הפלסטינים יוכלו 'לבחור בין כינון מדינה משלהם או להישאר חלק מירדן'.⁴⁵

אך משמעותית יותר מבחינת היחסים בין ירדן לגדה המערבית היתה תוכניתו של חוסין בדבר כינונה של 'הממלכה הערבית המאוחדת' - תוכנית שפורסמה ב-15.2.72.

44. הפשיטה התבצעה כפעולת תגמול של צה"ל כתגובה להריגת שלושה חיילים כפעולת חבלה שבה מוקש קומנדוקר צבאי שנסע באזור ערד ב-11.11.66.

45. ראה: חוסין, כ: *Observer*, 15.12.65; אל-דסתור, 1.8.69; רדיו עמאן, 8.1.71, 26.2.71, 1.12.71; סמו"ת, 5.8.69; אל-נהאר, 1.3.69, 28.4.69. וראה גם: רדיו עמאן, 15.12.68 (הודעה ממקור רשמי בחצר המלך), מצוטט בהארץ, 16.12.68.

התוכנית הציעה כי לאחר נסיגת ישראל מהשטחים תהפוך הממלכה לפררציה של שני אזורים (או חבלים - 'אֶקְטָאר'), שלכל אחד מהם תוענק אוטונומיה מקומית: החבל הירדני ('קטר אל-אורדון'), שיכלול את הגדה המזרחית ובירתו תהיה עמאן, ו'חבל פלסטין' ('קטר פלסטין'), שבירתו תהיה ירושלים, והוא יכלול את הגדה המערבית ואזורים פלסטיניים אחרים שישוחררו ואשר תושביהם ירצו להצטרף אליו' (הכוונה היתה כמובן לרצועת עזה).⁴⁶ מטרת התוכנית היתה לעצור את תהליך התרחקותם של תושבי הגדה המערבית מכל זיקה לירדן ואת המעבר לתמיכה באש"ף כמייצג שאיפותיהם הלאומיות - תהליך שהוא אחרי ספטמבר 1970. בכך התכוון חוסין להעניק להם את התקווה להשתלב בירדן ובר־כזמן להגשים את שאיפותיהם הלאומיות. כמו כן רצה המלך לענות לטוענים כי ירדן אינה מייצגת את הפלסטינים. הוא חשש שמא מצרים ומדינות ערביות אחרות יכירו בישות פלסטינית עצמאית כגון ממשלה פלסטינית גולה.⁴⁷

תוכניתו של חוסין היתה המרב שיכול היה להציע לפלסטינים. כל הצעה מרחיקת לכת מזו פירושה היה שירדן מוותרת על הגדה המערבית ועל ייצוג הפלסטינים. עם זאת אין להתעלם מכך שבתוכניתו הכיר למעשה חוסין בזכות קיומה של ישות פלסטינית אוטונומית - אם כי עדיין לא עצמאית ונפרדת מירדן. האירוניה בכך היתה שהנכר חוסין שב לכנות את הגדה המערבית בשם 'פלסטין' לאחר שסבו מחק שם זה מהלקסיקון הפוליטי של המזרח התיכון.

החלטות הפסגה הערבית ברבאט (אוקטובר 1974) קבעו כי 'זכות העם הפלסטיני לכוון שלטון לאומי עצמאי בהנהגת אש"ף, הנציג היחיד הלגיטימי של העם הפלסטיני, בכל שטח פלסטיני אשר ישוחרר'.⁴⁸ בכך הגדירה הפסגה את המרכיב הטריטוריאלי ואת המרכיב הלאומי (פלסטיני) של המדינה הפלסטינית ואת הזיקה ביניהם בכל הקשור לפתרון הבעיה הפלסטינית, ונוצרה מחויבות כלל-ערבית להיותו של אש"ף צד עיקרי בתהליך המדיני שיביא לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי או הבעיה הפלסטינית. מעמדו זה של אש"ף הוכר בהחלטות האו"ם 3236 (22.11.74), 3237 (21.11.74), ו-3376 (10.11.75). הפסגה הערבית הפקיעה אפוא מידי ירדן את האחריות הישירה לטיפול ב'שחרור' הגדה המערבית ולקביעת עתידה והעבירה אותה לאש"ף. ואולם, לא היה בהחלטה זו כדי לנתק את ירדן בפועל מעיסוק בפתרון הבעיה, מאחריותה 'המשפטית' כלפי תושבי הגדה המערבית, שנשאו דרכונים ירדניים, או מהמשך מילוי תפקיד 'המתווך' או 'האמצעי' לשחרור הגדה המערבית. ואמנם, בתוקף תפקיד זה המשיך חוסין להיות מעורב בתהליך פתרון הבעיה הפלסטינית עד 1993, וזאת בשל

46. לפרטי התוכנית ראה: חוסין, אל-דסתור, 16.3.72, 24.3.72.

47. לניתוח הרקע לפרסום תוכנית 'הממלכה הערבית המאוחדת' ומשמעויותיה ראה: M. Shemesh, *The Palestinian Entity*, pp. 222-226

48. על החלטות רבאט ראה: אל-ספיר, 30.11.77.

קשריו הטובים עם ארצות-הברית (ובעקיפין גם עם ישראל), וכמיוחד בשל עמדת ישראל, שלא היתה מוכנה שאש"ף ימלא תפקיד כלשהו בתהליך המדיני.

בין 2-5 בנובמבר 1978 התכנסה בבגדד הפסגה הערבית התשיעית במטרה לסכם את העמדה הערבית בנוגע להסכמי קמפ־דיוויד. בין היתר הוחלט להקים קרן ערבית שתסייע לגורמי העימות בסכום כולל של 360 מיליון דולר לשנה. מסכום זה הוקצו 50 מיליון דולר ל'חיווק עמידתם האיתנה' של תושבי הגדה המערבית - סכום שעל חלוקתו הופקדו אש"ף וירדן במשותף.⁴⁹ החלטה זו היוותה תמריץ לשיתוף פעולה בין ירדן לאש"ף, שהתנגדו שניהם להסכמי קמפ־דיוויד. עקב כך הגיעו שני הצדדים ל'הסכם מסגרת לשיתוף פעולה'. ההסכם שב ואישר בצורה ברורה את העמדות המוכרות של שני הצדדים, ובה בעת הכירה ירדן בהיותו של אש"ף נציגם הבלעדי של הפלסטינים, ואש"ף התחייב 'לכבד את חוקי ירדן ולא להתערב בענייניה הפנימיים של ירדן'. כמו כן התחייבה ירדן 'להקפיד על עצמאות הארגון ועל אי-התערבות בענייניו', ואילו אש"ף הכיר בכך 'שכל תושבי ירדן הם שווים בפני החוק וכל עניין פוליטי בממלכה כפוף לחוקים הללו ולמוסדות הירדניים'. עוד התחייב אש"ף לכבד את ריבונות ירדן, להימנע מפעילות פוליטית בקרב התושבים הפלסטינים בניגוד לחוקי הממלכה, ולהימנע מפעילות צבאית נגד ישראל מגבול ירדן.⁵⁰

גורם נוסף שהביא לחיווק מעמרו של אש"ף בכל הנוגע לעתיד הגדה המערבית (ורצועת עזה) ולשחיקה נוספת במעמדה של ירדן היה החלטות הפסגה הערבית בפאס כ-6-9 בספטמבר 1982. משתתפי הפסגה הצליחו לגבש נוסחה לפתרון הסכסוך בהתבסס על כמה עקרונות שמהם השתמעה נכונות ערבית להכיר בישראל:
א. נסיגת כוחות ישראל מכל הארמות הערביות שכבשה בשנת 1967, לרבות ירושלים הערבית.

ב. הסרת ההתנחלויות שהוקמו אחרי שנת 1967 על אדמות ערביות.

ג. מתן ערבויות לחופש הדת והפולחן הדתי לבני כל הדתות במקומות הקדושים.

ד. אישור זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית ולמימוש זכויותיו הלאומיות הקבועות והבלתי מעורערות בהנהגת אש"ף, נציגו הלגיטימי היחיד, ופיצוי כל מי שאינו חפץ בשיבה.

ה. העמדתן של הגדה המערבית ורצועת עזה תחת פיקוח האו"ם לתקופת מעבר שלא תעלה על חודשים ספורים.

ו. הקמת מדינה פלסטינית עצמאית שבירתה ירושלים.

ז. מועצת הביטחון של האו"ם תקבע ערבויות לשלום שישרור בין כל מדינות האזור, לרבות המדינה הפלסטינית העצמאית.

ח. מועצת הביטחון של האו"ם תבטיח שעקרונות אלה יוצאו אל הפועל.⁵¹

49. על החלטות פסגת בגדד, 5 בנובמבר 1978, ראה: MECS, 1978, pp. 262-263.

50. לנוסח ההסכם ראה: מ' קליין, דו-שיח ושכרו: יחסי ירדן-אש"ף 1985-1988, ירושלים 1988, עמ' 20-22, מסתמך על 'אל-ג'בהה אל-שעביה'.

51. לנוסח החלטות פסגת פאס ראה: שאון פלסטיניה, 132-133 (דצמבר 1982), עמ' 132-133.

במקביל, ב־1.9.82, ערב כינוס הפסגה, יצא הנשיא רייגן ביוזמה חדשה לפתרון הסכסוך והבעיה הפלסטינית. הוא הביע את דעתו כי הבעיה היא 'כיצד לפשר בין הראגה של ישראל לכיטחון לבין הזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים', וטען כי עדיף לעשות זאת ליד שולחן המשא-ומתן ולא בשדה הקרב. כמו כן קרא להקפאת ההתנחלויות בשטחים. הוא אמנם טען כי 'שלום לא יושג בהקמת מדינה פלסטינית עצמאית', אך קרא לכינון 'שלטון עצמאי של הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה, מתוך קשר לירדן'.⁵²

יוזמת רייגן וכן החלטות פאס, שחיוקו את המחויבות הערבית ליערו של אש"ף - כינון 'המדינה הפלסטינית העצמאית' בשטחים - שימשו רקע וזרו לפתיחתו של ריאולוג מדיני בין ירדן לאש"ף, שמטרתו היתה למצוא נוסחה שתהווה בסיס לשיתוף פעולה ביניהם למען קידום התהליך המדיני ופתרון הבעיה הפלסטינית. הריאלוג החל לאחר הכרזתו של המלך חוסין ב־20.9.82 כי 'הגיע הזמן להיכנס עם אש"ף, הנציג החוקי היחיד של העם הפלסטיני, לדיאלוג אשר מטרתו יצירת צורה של איחוד קונפדרטיבי בין הישות הפלסטינית והישות הירדנית'.⁵³ בין אוקטובר 1982 לאפריל 1983 ניהלו ירדן ואש"ף ריאולוג אינטנסיבי ורצוף בהשתתפות ערפאת וחוסין. ואולם, ב־10.4.83 הודיעה ירדן כי מבחינתה נכשל הניסיון לנסח מצע מוסכם לפעילות מדינית משותפת עם אש"ף, זאת לאחר שהנהגת אש"ף דחתה את הנוסחה שגיבשו חוסין וערפאת - נוסחה ששילבה בין תוכנית פאס הערבית להחלטה 242 וליוזמת רייגן. אש"ף סירב להסמיך את חוסין להיות נציגו של העניין הפלסטיני או של הצד הפלסטיני, ודאי שלא במשלחת שנציגיה הפלסטינים אינם מזהים עם אש"ף. הוא דרש שהחברים הפלסטינים במשלחת יהיו נציגים רשמיים של אש"ף, ושמעמדם יהיה שווה לזה של הנציגים הירדנים. יתר-על-כן, אש"ף עמד על קביעת גורל השטחים שיוחזרו - כלומר השטחים שיהוו את המדינה הפלסטינית העצמאית, וסירב לכלול את החלטות 242 ו-338 או את תוכנית רייגן בנוסחת הבסיס למשא-ומתן. הוא תבע שהקונפדרציה תורכב בין שתי המדינות, לאחר כינונה של המדינה הפלסטינית. הירדנים טענו לעומתו כי יש לשאוף קודם-כול להחזרת השטחים, עוד בטרם ייקבעו עתידם וזהותם הפוליטית.⁵⁴

שלב חדש ביחסים בין ירדן לאש"ף החל ב־11.2.85, עת חתמו ערפאת וחוסין על הסכם שהגדיר מחדש את תפקידה של ירדן כ'מתווכת' במהלכים המדיניים לפתרון הבעיה הפלסטינית ולקביעת עתיד הגדה המערבית. ההסכם נחתם בין שני הצדדים בתום משא-ומתן שהחל לאחר כינוס המל"פ ה-17 בעמאן (נובמבר 1984). כבר כפתיחת מושב המל"פ שרטט חוסין קווים ליוזמה ירדנית-אש"פית משותפת, המתבססת בין היתר על החלטה 242 ועל העיקרון של 'האדמה תמורת שלום'.⁵⁵ ואכן, בהסכם 'ל'תוכנית לפעולה משותפת' שנחתם בין חוסין לערפאת נאמר:

52. על תוכנית רייגן ראה: MECS, 1982-83, pp. 22-23.

53. חוסין, אל-ספיר, ביירות, 21.9.82; שאן פלסטיניה, 132-133 (נובמבר-דצמבר 1982), עמ' 134.

54. חוסין, רדיו עמאן, 10.4.83. וראה גם: אל-נהאר אל-ערבי ולדולי, 2.5.83; אל-וטן, 25.4.83.

55. חוסין, רדיו עמאן, 22.11.84.

בהתבסס על החלטות פאס המוסכמות עליהם ועל מדינות ערב והחלטות האו"ם הקשורות בפלסטין ובהתאם ללגיטימיות הבין-לאומית [...] הסכימו ירדן ואש"ף על מהלך משותף למען השגת הסדר שלום צודק לבעיית המזרח התיכון ולסיום הכיבוש הישראלי של האדמות הערביות הכבושות כולל ירושלים, בהתאם לעקרונות הבאים:

א. האדמה תמורת השלום; כפי שמצוין בהחלטות האו"ם ובהן החלטות מועצת הביטחון.

ב. זכות ההגדרה העצמית לעם הפלסטיני; הפלסטינים יממשו את זכותם הקבועה להגדרה עצמית, כאשר הירדנים והפלסטינים יוכלו להגשים זאת במסגרת הקונפדרציה הערבית העתידה לקום בין שתי המדינות - ירדן ופלסטין.

ג. פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים על-פי החלטות האו"ם.

ד. פתרון הבעיה הפלסטינית על כל היבטיה.

ה. על יסוד זה יתנהל המשא-ומתן לשלום בחסות ועידה בין-לאומית, בהשתתפות חמש החברות הקבועות במועצת הביטחון וכל הצדדים לסכסוך ובתוכם אש"ף, הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני, במסגרת משלחת משותפת.

במכתבו לחוסין מ-14.2.85, שנכתב לאחר החתימה על ההסכם, ביקש ערפאת להוסיף שתי הבהרות: ראשית, הוא ביקש להמיר את המילה 'זאת' שבסעיף ב' במילים 'הנסיגה הישראלית'; שנית, בסופו של סעיף ה' ביקש ערפאת להוסיף כי: 'בחירתנו המועדפת והיא משלחת ערבית משותפת בהתאם להחלטות פאס, שעה שהירדנים מעדיפים משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת, ואינם מתנגדים למשלחת ערבית'. חוסין הסכים לצרף את שתי ההבהרות הללו להסכם.⁵⁶

לאחר החלטות פאס, ההסכם מ-11.2.85 היה המסמך הרשמי הראשון שבו הכירה ירדן ביער של כינון המדינה הפלסטינית העצמאית בשטחים לצדה של ירדן, ובעיקרון שלפיו הקונפדרציה תהיה בין שתי מדינות - ירדן ופלסטין. כתגובה לטענותיהם של המתנגדים להסכם מקרב הארגונים הפלסטיניים, שגרסו כי בהסכם זה זנח אש"ף את זכות ההגדרה העצמית, ציטט ח'אלד אל-חסן, שהשתתף בשיחות עם ירדן, את סעיף ב' של ההסכם, והוסיף כי בתאריך 4.3.85, בעקבות פגישה עם אבו מאזן ועם אבו איאד, שיגר המלך חוסין לערפאת איגרת שבה נאמר: 'כהסברה לסעיפים שניים וחמש של ההסכם ופירושו להם מוסיף כדלקמן: זכות ההגדרה העצמית לעם הפלסטיני במדינה פלסטינית מאוחדת בצורת קונפדרציה עם הממלכה הירדנית ההאשמית'. לפיכך, הקשה אל-חסן, 'האם אפשר למישהו לומר כי ההסכם הזניח את המדינה הפלסטינית או ויתר

56. לנוסח ההסכם ראה: ח' אל-חסן, אל-אתפאק אל-ארדני אל-פלסטיני לל-תתרכ אל-משותכ, עמאן, 11.2.85, ירושלים 1985, עמ' 158-159.

עליה?⁵⁷ ואמנם, באיגרתו זו שב חוסין והדגיש את הסכמתו לכינון מדינה פלסטינית בשטחים.⁵⁷

מעורבותו האינטנסיבית של חוסין במהלכים המדיניים לפתרון הבעיה הפלסטינית נבעה לא רק מתוקף החלטות רבאט ומאחריותו הבין-ערבית אלא גם מן האינטרס הקיומי של הממלכה ההאשמית. ראגתו נבעה בראש ובראשונה מהערכתו כי קיפאון ממושך בתהליך המדיני יהיה בו כדי לחזק את מאחזי ישראל בשטחים ולהפיק לסיפוחם אליה, וכך להפוך את ירדן ל'מולדת החלופית' ('אל-נטך אל-כדיל') לפלסטינים (רעיון שבו דגלה מפלגת הליכוד בהיותה בשלטון, בהכיעה תמיכה בהצהרות מנהיגיה בנושא זה). מכאן נבעה גם שאיפתה של ירדן לשפר את המצב הכלכלי בשטחים ולחזק את כושר העמידה של תושביהם תחת הכיבוש, בקוותה שבכך תימנע הגירת תושבים מהגדה המערבית לירדן בחיפוש אחר תעסוקה. יתר-על-כן, ירדן חששה שמא הידרדרות המצב הבטחוני בשטחים עלולה אף היא לגרום להגירת תושבים לירדן.

במרס 1985 החלו מתנהלות שיחות בין ירדן לממשל האמריקני כמטרה להביא ליישומן של הסכם פברואר 1985. במהלך השיחות שימשה ירדן מתוכת בדיאלוג שהתנהל למעשה בין ארצות-הברית לאש"ף. מבחינת ירדן התמקדו השיחות, כדברי חוסין, בשני יעדים עיקריים: כינוס ועידה בין-לאומית, והשתתפותו של אש"ף בוועידה זו כנציג העם הפלסטיני. בפועל נסכו השיחות על אופן הייצוג הפלסטיני בוועידה הבין-לאומית - או נכון יותר, כמשלחת ירדנית-פלסטינית משותפת - ועל התנאי המוקדם לשיתופו של אש"ף בוועידה בין-לאומית, והוא הסכמתו להחלטה 242 ללא תנאי. השיחות 'המשולשות' נמשכו שנה תמימה ולכסוף הגיעו למבוי סתום, שכן, כפי שטען חוסין, אש"ף לא עמד בהתחייבותו כלפיו להכיר בהחלטה 242. מבחינת חוסין 'תם פרק נוסף במאמצי השלום', שמטרתו היתה להביא להשתתפות אש"ף בוועידה בין-לאומית.

ב-19.2.86 נשא חוסין נאום שהופנה בעיקר לפלסטינים ותושבי השטחים, ובו הודיע על הפסקת התיאום המדיני בין ירדן לאש"ף. בנאומו סקר חוסין את פרטי המשא-ומתן עם הממשל האמריקני (ראה בהמשך), וסיכם: 'איננו יכולים להמשיך בתיאום המדיני עם הנהגת אש"ף כל עוד לדברה אין משמעות ולא מחויבות, אמינות ויציבות, משום שאיננו מכירים דרך לחיזוק האמון וזלת האמת וגילוי הלב'.⁵⁸

בנאום שנשא לפני הפרלמנט הירדני ב-1.11.86 סיכם חוסין את העקרונות המנחים את מדיניותו בכל הנוגע ל'פעולה בתחום הפלסטיני':

1. ירדן אינה בא כוחו של העם הפלסטיני ולא תהיה כזאת.
2. ירדן אינה תחליף לאש"ף, שהוא הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני, ולא תהיה כזאת.

57. שם, עמ' 117-119.

58. חוסין, רדיו עמאן, 19.2.86. בנאומו זה סקר המלך חוסין כפרוטרוט את מהלך שיחותיו עם האמריקנים כמתווך בינם לבין אש"ף.

3. ירדן מחויבת להחלטות הפסגות הערביות וכיחוד להחלטות פסגות רבאט 1974 ופאס 1982.

4. הדרך להסדר שלום היא כינוס ועידה בין-לאומית לשלום על יסוד שתי החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338, שבה ישתתפו חמש החברות הקבועות כמועצת הביטחון וכל הצדדים המעורבים בסכסוך, ובהם אש"ף.

5. בתוקף הקשר הישיר שלה לאדמה הפלסטינית הכבושה ובתוקף אחריותה הלאומית הפן-ערבית ('קומיה') תמשיך ירדן למלא תפקיד של מסייעת ותומכת בעם הפלסטיני הנמצא באדמה הכבושה, כל זאת בהתאם למגבלותיה ובאופן שאינו נוגד את בטחונה הלאומי ('נְטַנְי'), 'שהוא חלק מהביטחון הכלל-ערבי ו'קומי' של אומתנו.⁵⁹

בכך ניסה חוסין להשיב על טענות שהושמעו בקרב הפלסטינים ולפיהן היתה מטרתו להשתלט על האדמה הפלסטינית ולעקוף את אש"ף.

במסגרת מאמציו לשפר ולחזק את המצב הכלכלי בשטחים הודיע חוסין בנואמו ב-1.11.86 על גיבושה של תוכנית חומש 'לפיתוח האדמות הערביות הכבושות' למען 'חיווק העמידה האיתנה של תושבי השטחים'. הוא הכיע את דעתו כי 'חיווק העמידה האיתנה הוא הדרך היחידה הפתוחה לפנינו למען כיסוס הזהות הפלסטינית באדמה הפלסטינית'. בכך התכוון 'להיצמדות התושבים לאדמתם' ולהימנעותם מהגירה מן השטחים לירדן. ואמנם, התוכנית הצביעה על יעד של בלימת ההגירה מהשטחים באמצעות מציאת מקורות תעסוקה מקומיים כשיעור שנתי של ארבעה אחוזים בתחומי הפיתוח, התעשייה והכניין. מטרת התוכנית היתה להביא לגידול בתוצר הלאומי הגולמי של תושבי השטחים כשיעור של חמישה אחוזים מדי שנה במשך חמש שנים. בסכמו את מדיניות הסיוע של ירדן לתושבי הגדה המערבית אמר חוסין (10.10.87):

ממשלתי ממשכה בביצוע תוכניות הפיתוח הכלכליות והחברתיות בשטחים הכבושים כדי לחזק את עמידתם האיתנה של התושבים ולבססם על אדמתם הלאומית. ממשלתי התוותה את קווי היסוד והעקרונות לביצוע תוכנית זו, וקבעה את שירותי הפיתוח סביב מרכזי המחוזות ומחוזות המשנה בגדה המערבית וברצועת עזה. היא בחרה מבין בני עמנו שם העובדים בסקטור השירותים הציבוריים או בסקטור האזרחי, ככל אזור, אנשים שהוטלו עליהם משימות ביצוע התוכנית. הממשלה [...] החלה במימון הקבוצה הראשונה של תוכנית הפיתוח בגדה המערבית ורצועת עזה בתחומי הבריאות, החינוך והשירות הסוציאלי. נוסף על כך מגישה ממשלתנו מדי שנה סיוע לעיריות ולמועצות הכפריות בגדה המערבית ולפקידי הסקטור הציבורי העובדים בהן. הממשלה החליטה להגיש סיוע ישיר לקבוצות המורים בבתי-הספר הממלכתיים אשר מונו לתפקידם לאחר

59. חוסין, רדיו עמאן, 1.11.86.

1967. הסיוע כלל 7000 מורים המועסקים בגדה המערבית ו-3000 מורים המועסקים ברצועת עזה. כן מגישה ממשלתי סיוע ישיר לעורכי הדין, לרופאים ולמהנדסים בתיאום עם האיגודים המקצועיים כדי לאפשר להם להחזיק מעמד על האדמה (הכבושה) ולהגיש את הסיוע לתושבים ולמוסדות האזרחיים שם.⁶⁰

תגובתו של אש"ף לרעיון תוכנית החומש היתה שלילית, 'בשל המגמות הפוליטיות העומדות מאחוריה'. אש"ף לא חלק על כך שיש צורך לסייע לתושבי השטחים, אלא על אי-שיתופו בכיצוע תוכנית החומש. הוא ראה בתוכנית זו את המשכם של מדיניות הפסקת התיאום המדיני שעליה הכריז חוסין וכן של המסע האנטי-אש"ף שהתבטא בסגירת משרדי אש"ף בירדן ובמינוי ראשי ערים בחברון, ברמאללה ובאל-בירה בתיאום עם ישראל. צעדי ירדן תוארו כניסיון ליצור מציאות הרוחקת את רגלי אש"ף מהשטחים.

אין ספק שמערכת היחסים שהתפתחה בין חוסין לפלסטינים בכלל ובין לבין אש"ף בפרט מאז הקמת הארגון ב-1964, כמו גם חוסר האמון העמוק וההרדי ששרר ביניהם, הותירו את משקעיהם בקרב שני הצדדים ותרמו את חלקם להחלטתו של חוסין להתנתק סופית מהגדה המערבית. החלטה זו היתה המשכו הטבעי של תהליך ההתנתקות ההדרגתית של הממלכה ההאשמית מהגדה המערבית ומתהליך קביעת עתידה, אף שבכך, כמובן, לא התנתקה ירדן מן הבעיה הפלסטינית. הקשרים המשפטיים והמנהליים של ירדן עם הגדה המערבית, שעל ניתוקם הכריז חוסין ב-31.7.88, היו השריד האחרון של הקשרים הרשמיים בין שתי הגדות. בכך שם חוסין קץ לסיפוח הגדה המערבית לממלכה ההאשמית, שעליו הוחלט באפריל 1950.

עיתי ההחלטה על הניתוק היה תוצאה 'מידית' של שני מהלכים הקשורים זה בזה: החלטות הפסגה הערבית באלג'יר ביוני 1988, ותוצאות האינתיפאדה ומשמעויותיהן מבחינת ירדן.

הפסגה הערבית באלג'יר נערכה ב-7-9 ביוני 1988 על רקע אירועי האינתיפאדה והפעילות האמריקנית לפתרון הסכסוך (יוזמת שולץ מפברואר-מרס 1988), ועל רקע הפשרת היחסים בין ברית-המועצות לארצות-הברית והשינויים שחלו בגוש המזרחי. התהליך המדיני, הבעיה הפלסטינית והיחסים בין ירדן לאש"ף עמדו במרכז סדר היום של פסגה זו. הפעם היה צורך להכריע באופן סופי ובלתי משתמע לשתי פנים בשאלת הייצוג הפלסטיני בתהליך המדיני, וממילא גם בשאלת עתיד הגדה המערבית לאחר 'שחרורה'. להלן יוצגו עמדותיהם של אש"ף ושל ירדן בסוגיה זו, כפי שבאו לידי ביטוי בדיוני הפסגה.

עמדת אש"ף: אש"ף חשש שמא על רקע היוזמה האמריקנית עדיין חותרת ירדן להשאיר בידה מידה מסוימת של 'אפוטרופוסות' על הבעיה הפלסטינית ובמיוחד על

60. חוסין, רדיו עמאן, 10.10.87.

הגדה, בקוותה לייצג את הבעיה בתהליך המדיני. בנייר העבודה שהגיש אש"ף לפסגה ובהתבטאויותיו של ערפאת בדיוניה צוינו הדרישות הבאות:

א. הכרעה ערבית בדבר כינון מדינה פלסטינית עצמאית וכן בדבר ייצוג עצמאי של אש"ף בוועידה הבין-לאומית ובתהליך המדיני. הערכת אש"ף היתה כי הכרעה ערבית כזאת תסייע בידו להביא לשינוי בעמדת ארצות-הברית כלפיו, בהסירה מעל סדר היום את ההצעות לייצוג ירדני-פלסטיני בוועידה הבין-לאומית. ערפאת דרש כי יוכרו על הקמת המדינה הפלסטינית עוד בטרם כינוסה של ועידה בין-לאומית.

ב. תמיכה בוועידה בין-לאומית פעילה שבה ישתתפו כל הצדדים המעורבים בסכסוך, ובהם אש"ף, במעמד שווה. אש"ף לא שלל את האפשרות להשתתף במשלחת ערבית משותפת.

ג. רחיית תוכנית שולץ מאחר שאינה דנה בזכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים, בנסיגה ישראלית מלאה מהשטחים, וגם לא בכינון מדינה פלסטינית עצמאית או בהכרה באש"ף.

ד. תמיכה באינתיפאדה - מדינית, חומרית וכספית.⁶¹

עמדת ירדן: בכואו לפסגה היה חוסין מודע היטב למגמות אלה של אש"ף ולכך התכוון. הוא העריך כי אש"ף מעוניין לחסל אחת ולתמיד את תפקיד ירדן בפתרון הבעיה הפלסטינית. ואמנם, ערב כינוסה של הפסגה הרליפו הירדנים לכלי התקשורת כי המלך מתכוון להעלות בפסגה כמה הצעות לקידום התהליך המדיני, שכולן מתבססות על הדרישה לשיתוף פעולה בין ירדן לאש"ף, וכי במקרה שהצעותיו יידחו תכריז ירדן על 'ניתוק הקשר' הירדני-פלסטיני. כמו כן נמסר לתקשורת כי 'בכוונת המלך לנתק את קשריו עם הגדה וכי הוא עומד לפזר את בית הנבחרים ולבטל את הסיוע הכלכלי לעיריות ותשלום המשכורות ל-18 אלף הפקידים בשטחים'.⁶² המסר באשר למדיניותו במקרה שהפסגה אכן תקבל את עמדת אש"ף היה ברור. את עמדתו של חוסין, כפי שהציגה לבאי הפסגה, ניתן לסכם כדלקמן:

א. חוסין הביע את נכונותו 'לקבל כל שיוסכם על-ידי אש"ף ומדינות ערב באשר לעתיד האדמות הערביות הכבושות [...] גם אם (הוא) מעדיף את אופציות האחדות או הקונפדרציה', וציין כי 'ירדן לא תהיה תחליף לאש"ף'.

ב. בהתבטאויותיו דבק חוסין בתמיכתו בהשתתפות אש"ף בוועידה בין-לאומית. 'אנו לא נגביל את עצמנו לגבי אופן ההשתתפות', הכריז, 'אנו נקבל ברצון השתתפות

61. ראה: שאון פלסטיניה, 184 (יולי 1988), עמ' 109-124; אל-חוריה, ניקוסיה, 19.6.88; אל-מוסתקבל, פריס, 18.6.88; ערפאת, אל-שרק אל-אוסט, 9.8.88; אבו איאד, שאון פלסטיניה, 184 (יולי 1988), עמ' 115.

62. ראה: ע' אבו עודה, אל-מג'לה, לונדון, 31.5.88; אל-קבס, 88.7.6; אל-שרק אל-אוסט, 9.6.88; אל-תואדת, 3.6.88; אל-מוסתקבל, פריס, 11.6.88; פת'ח, 'מכתב אל-ארד' אל-מחתלה, אל-אינתיפאדה, ללא תאריך וללא מקום הוצאה.

עצמאית של אש"ף במשלחת ערבית משותפת או במסגרת אחרת כלשהי [...] אם הצורך יחייב כינון מדינה עצמאית לפני כינוס הוועידה הבין-לאומית ועמידה על שיתוף אש"ף, גם אם הדבר ימנע כינוס הוועידה, הרי אנו לא נריב עם אש"ף.⁶³

ג. חוסין הכריז כי 'אם נציגי העם הפלסטיני רוצים היום להינתק מירדן, אנו מברכים על כך'; בכך היה איום ברור כי ינתק עצמו לגמרי מהגדה אם תתקבל עמדתו של אש"ף.⁶³

בהחלטותיה של הפסגה הערבית באלג'יר אומצו דרישות אש"ף במלואן. כמו בפסגת רבאט ב-1974, גם הפעם נותר חוסין מבודד. כאז כן עתה הוא קיבל על עצמו לקיים את הקונסנזוס הכלל-ערבי. הפסגה אישרה את עקרון כינונה של המדינה הפלסטינית ואת התמיכה המדינית והחומרית באינתיפאדה. להלן עיקרי החלטותיה:

- א. הפסגה התחייבה 'להגיש את כל סוגי התמיכה והסיוע להבטחת המשך האינתיפאדה וההתנגדות של העם הפלסטיני לכיבוש הציוני [...] באמצעות אש"ף בהיותו הנציג החוקי היחיד של העם הפלסטיני [...] זאת עד שישגו כל מטרותיו [ברכרן] זכויותיו הבלתי ניתנות לערעור, כולל זכות השיבה, הזכות להגדרה עצמית והזכות לכינון מדינתו העצמאית על אדמתו הלאומית אשר ירושלים בירתה'.
- ב. הפסגה קראה לארצות-הברית 'לשנות את עמדתה העוינת לאומה הערבית ולזכויות הלאומיות הקבועות של העם הפלסטיני, כמו סירובה להכיר באש"ף כנציג החוקי היחיד של העם הפלסטיני וכצד עיקרי בסכסוך הערבי-ישראלי [...]'.⁶³
- ג. התנאים לכינוס הוועידה הבין-לאומית נוסחו כדלקמן:

1. נסיגת ישראל מהשטחים הערביים והפלסטיניים שנכבשו ב-1967 וביטול כל צעדי הסיפוח.
2. מתן אפשרות לעם הפלסטיני לממש את זכויותיו הלאומיות הקבועות ובהן זכות השיבה, זכותו להגדרה עצמית ולכינון מדינתו הלאומית העצמאית אשר בירתה ירושלים על אדמתו הלאומית, תחת אש"ף נציגו החוקי היחיד - בהתאם להחלטות האו"ם הרלוונטיות.
3. העברת הגדה המערבית ורצועת עזה לפיקוח האו"ם לתקופת מעבר שלא תעלה על מספר חודשים.
4. מועצת הביטחון תקבע את הערכויות לשלום בין מדינות האזור הנוגעות ובהן מדינת פלסטין העצמאית.
5. ועידת השלום הבין-לאומית תתכנס תחת חסות האו"ם, [...] על בסיס הלגיטימיות הבין-לאומית והחלטות האו"ם, [...] בהשתתפות חמש המדינות

63. שאון פלסטיניה, 184 (יולי 1988), עמ' 109-124; אבו עודה (לעיל, הערה 62); אל-קבס, 9.6.88; אל-שרק אל-אוסט, 12.6.88; חוסין, אל-קבס, 9.6.88; אל-יום אל-סאבע, 13.6.88; אל-נהאר, 8.6.88; אל-מוסתקבל, פריס, 18.6.88.

החכרות הקבועות וכל הצדדים המעורבים בסכסוך כולל אש"ף, על כסיס שוויון לגבי אותן הזכויות הניתנות ליתר המשתתפים בוועידה זו.⁶⁴

החלטות הפסגה הערבית היו מבחינת אש"ף 'אור ירוק' להכרזה על כינון המדינה הפלסטינית. משמעות ההחלטות היתה ניתוק הגדה המערבית מירדן והעברת האחריות לשטחים לידי אש"ף כדי שימלא את החלל הריק שייווצר בעקבות ניתוק זה. חוסין קיים את אשר הבטיח, קיבל את החלטת הפסגה וניתק את מה שנתר מקשריו עם הגדה המערבית. בנאומו ב-31.7.88, שבו הודיע על ניתוק הקשרים המנהליים והמשפטיים בין הממלכה לגדה המערבית, אמר חוסין:

משמעות כינון המדינה הפלסטינית העצמאית היא ניתוק הגדה המערבית מממלכת ירדן ההאשמית, וזאת נוסף על המשמעות הנובעת משאיפת אש"ף לממש את הזכות הפלסטינית על האדמה הלאומית הפלסטינית. אנו מכבדים את רצון אש"ף, הנציג החוקי והיחיד של העם הפלסטיני, להינתק מאתנו במדינה פלסטינית עצמאית, ואנו אומרים זאת מתוך מודעות מלאה [...] התברר כי הכול משוכנעים שהמשך הקשר המשפטי והמנהלי עם הגדה המערבית עומד בסתירה למגמה זו [...] צעדנו הקשורים לגדה המערבית נוגעים אך ורק לאדמה הפלסטינית הכבושה ולכני עמה, ולא לאזרחים הירדנים ממוצא פלסטיני כממלכת ירדן ההאשמית. מוכן שיש להם, לכולם, מלוא הזכויות האזרחיות, וחלות עליהם כל החובות ככל אורח אחר [...] ירדן אינה פלסטין.⁶⁵

לנוכח החלטה זו נקט חוסין כמה צעדים המתחייבים ממנה: ראשית, ב-28.7.88, כלומר עוד לפני הניתוק הרשמי, החליטה ממשלת ירדן 'לבטל את תוכנית הפיתוח (1986-1990) לאדמות הכבושות' (תוכנית החומש); שנית, ב-30.7.88 פורסם צו מלכותי שהורה על פיזור בית הנבחרים הירדני המורכב מ-60 חברים, מחציתם פלסטינים נציגי הגדה המערבית; שלישית, הוחלט כי החל ב-1.8.88 ייקבע תוקפם של הרכונים הירדניים לתושבי הגדה המערבית לשנתיים בלבד, וכי כל מי שהיה תושב הגדה לפני 31.7.88 ייחשב אזרח פלסטיני ולא ירדני; ורביעית - ב-4.8.88 החליטה הממשלה לסיים את שירותיהם של פקידי המגזר הציבורי הירדני בגדה המערבית. ההחלטה נגעה לכ-18 אלף עובדים שהועסקו מטעם ירדן במוסדות שונים. ואולם, החלטה זו לא פגעה בעובדי מיניסטרוין אל-אווקאף והעניינים הדתיים, וגם לא במערכת כתיבת המשפט השרעיים. עליהם לא חלה הוראה זו, מאחר שלפי הצהרת הממשלה הם היו 'הנוכחות האסלאמית התרבותית כשטחים הכבושים'. בספטמבר 1986 הצהיר שר אל-אווקאף הירדני כי משרדו ממשיך להוציא ארבעה מיליון דינרים ירדניים למימון

64. להחלטות הפסגה הערבית ראה: שאן פלסטיניה, 184 (יולי 1988), עמ' 122-123.

65. נאום חוסין, אל-דסתור, עמאן, 1.8.88; שאן פלסטיניה, 185 (אוגוסט 1988), עמ' 139-142. על משמעות הניתוק ראה: ע' אבו עודה, אל-מג'לה, לונדון, 16.8.88.

מוסדות הדת והמסגרים בגדה המערבית. ההוצאות כללו אחזקת 750 מסגרים (החשוב שבהם - מסגד אל-אקצה בירושלים), וכן תשלום משכורותיהם של קרוב ל-3510 עובדי המיניסטריון (1800 בוקף, 200 בכתי-הדין השרעיים, 420 מורים, והיתר במשרות שונות במוסדות דת).⁶⁶

בכך ויתרה ירדן על מה שנותר מקשריה הפורמליים עם הגדה ועל שארית סמלי ריבונותה שם. ב-7.8.88 הצהיר המלך כי 'לירדן אין ריבונות על הגדה המערבית ועל רצועת עזה הכבושות, אשר שייכות לעם הפלסטיני'.⁶⁷ האינתיפאדה הוכיחה לחוסין את מה שאולי ידע קודם לכן - שהשפעתו על ההתפתחויות הפוליטיות בגדה המערבית היא כמעט אפסית. לנוכח עמדותיהם של מדינות ערב, של אש"ף ואף של ישראל היו לו קשריו עם הגדה למעמסה יותר מאשר לתועלת. כמו כן העריך חוסין כי האינתיפאדה עלולה להשפיע גם על האוכלוסייה הפלסטינית בירדן, שהיוותה למעלה ממחצית אוכלוסייתה של הממלכה. דבר זה עלול היה לסכן את יציבות משטרו, ולכן החליט להקדים תרופה למכה. חוסין העריך שכדי לגבש את משטרו הפנימי ולמנוע את הפיכת המגור הפלסטיני בממלכתו לסיכון, או במילים אחרות - כדי לחזק את 'הזהות הירדנית', עליו להגביר את אמצעי הביטחון. השאלה שבה התחבט היתה כיצד לעשות זאת בלא לעורר את ביקורתם של אש"ף ושל העולם הערבי. הוא העריך כי ניתוק קשריו עם הגדה המערבית והעברת האחריות לאש"ף ייתפסו כצעד לאומני ירדני התואם את שאיפות אש"ף ואת החלטות הפסגה, ולא פחות חשוב - יעניקו לגיטימציה לפעולותיו לחיזוק משטרו ולשמירת יציבותו. נראה כי בקביעת אסטרטגיה חדשה זו כחר חוסין סופית באופציה הירדנית, והיא שהובילה אותו ביחד עם יצחק רבין לחתימה על הצהרת השלום בווינגטון ב-25.7.1994.

החלטות המל"פ ה-19 כמפנה בעמדת אש"ף

א. התנועה הלאומית הפלסטינית במשבר מתמשך, 1975-1987

התקופה שבין החלטות רכאט לפרוץ האינתיפאדה התאפיינה בעיקר במשבר המתמשך שפקד את התנועה הלאומית הפלסטינית ואת אש"ף/פת"ח כמנהיגה. החלטות המל"פ ה-19 היו בין היתר תוצאת הלקחים שהפיק פת"ח/אש"ף מאותו משבר עמוק שחוו הארגונים, ופת"ח בראשם. לנוכח המשבר הארוך והמתמשך נדמה היה לעתים (וכך גם העריכו מנהיגים ישראלים ופרשנים) כי בא הקץ על אש"ף המסורתי וכי הארגון עומד

66. על הצעדים ראה: שאן פלסטיניה, 185 (אוגוסט 1988), עמ' 138; שם, 186 (ספטמבר 1988), עמ' 103-104. וראה גם ריאיון עם האני אל-ח'צאונה, שר ההסברה הירדני, ב-3.8.88, בתוך: *Journal of MECS*, 1988, pp. 591-593; *Palestinian Studies [JPS]*, 59 (Autumn 1988), p. 285.

67. חוסין במסיבת עיתונאים, רדיו עמאן, 7.8.88.

להתפרק או להתחלק לשניים. ואולם, לא כך היה. באורח פרדוקסלי, המשברים שפקדו את הארגון חיזקו לא רק את מעמדו של אש"ף בזירה הערבית והבין-לאומית אלא אף את תודעת הזהות הפלסטינית בקרב הפלסטינים בפזורה ובשטחים, ותרמו את תרומתם לפרוץ האינתיפאדה ולהישגיה. בכך הוכיח אש"ף מה רב כוחו הסמלי והמנהיגותי בקרב הפלסטינים בפרט ובקרב הערבים בכלל. אפילו קבוצות אופוזיציה כמו 'החזית העממית' בהנהגת ג'ורג' חבש או 'החזית הדמוקרטית' בהנהגת נאיף חואתמה דגלו בשמירת המסגרת של אש"ף ובשמירה על מעמדו הייצוגי. עם זאת, בעקבות המשבר המתמשך התחזקה בקרב הנהגת פת"ח ההכרה בכך שיש צורך בשינוי בסיסי של עמדת אש"ף בכל הנוגע לאופן פתרון הבעיה הפלסטינית, כדי שניתן יהיה להפיק תועלת מן המשבר מחד, ומן האהדה שלה זכה אש"ף בזירה הערבית והבין-לאומית מאידך. המשבר הארוך שאליו נקלעו הארגונים הפלסטיניים ואש"ף נסב סביב שלושה אירועים מרכזיים: המשבר הלבנוני, המשבר בתוך אש"ף והחרפת היחסים בין הממשל הישראלי לאוכלוסייה כשטחים, ויוזמת השלום של סאדאת.

משבר הארגונים בלבנון

בתקופה הנדונה חוו הפלסטינים שני אירועים טראומטיים בלבנון, שהפכה ל'כסיס הבטוח' של הארגונים הפלסטיניים מאז חיסול כסיסהם בירדן ב-1970-1971. האחד היה מלחמת האזרחים, שפרצה באפריל 1975 במעורבות צבאית פלסטינית-סורית, והשני היה פלישת צה"ל ללבנון ביוני 1982, שבעקבותיה התחדש העימות הצבאי בין ישראל לבין כוחות פת"ח. בשני המקרים היתה התוצאה תבוסה צבאית לפת"ח/אש"ף ופגיעה חמורה במעמדו האישי של ערפאת. בתקופה שבין שני האירועים האלה הנחיתה יוזמתו של סאדאת (נובמבר 1977, הסכמי קמפ־דיוויד והסכם השלום במרס 1979) מכה קשה על המאבק הצבאי והמדיני של פת"ח/אש"ף נגד ישראל. בתקופה שבין 1975 ל-1983 סבלו אפוא פת"ח, הארגונים הפלסטיניים, ויותר מכול - התושבים הפלסטינים בלבנון (לרבות אלה שבמחנות) - את המשבר הארוך ביותר שידעה התנועה הפלסטינית מאז 1964. ארגון אש"ף נקלע למשבר מנהיגות שאיים על מעמדו של ערפאת כראש אש"ף ופת"ח.

מלחמת האזרחים

תוצאותיה של מלחמת האזרחים בלבנון השפיעו באופן מהותי על מעמדם של הארגונים הפלסטיניים - במיוחד על זה של פת"ח - ועל מעמדה של האוכלוסייה הפלסטינית בלבנון. במיוחד השפיעה המלחמה על היחסים בין אש"ף לסוריה, שבמהלך המלחמה הגיעו עד כדי עימות מזוין. אמנם בשלב הראשון של המלחמה, שנמשך עד סוף 1975, נמנעו הארגונים מכל מעורבות בקרבות בין הנוצרים למוסלמים, אך בשלב השני, שנמשך עד אמצע יוני 1976, החלו פת"ח ויתר הארגונים להיות מעורבים באופן פעיל בחימה לצד השמאל המוסלמי בהנהגת וליד ג'ונבלאט, וקראו להפלת הממשלה

הלכנונית ולהקמתה של ממשלה מהפכנית במקומה. בשלב זה הגיבה סוריה בהפעלת לחץ צבאי מתמשך על יחידות הארגונים בעזרת יחידות קומנדו שפעלו בערים הראשיות. מהלך סורי זה הגיע לשיאו בשלב השלישי והמכריע של המלחמה, שנמשך בין יוני לאוקטובר 1976.⁶⁸ בראשית יוני 1976 החלו הסורים לתקוף בשני צירים - מערבה לכיוון ביירות, ודרומה לכיוון ג'זין ומשם לצידון - זאת כמטרה לכפות על האזור פתרון סורי באמצעות הפעלת לחץ מתמשך באזורי הבקאע, ביירות וטריפולי. ב-28.9.1976 פתחו הסורים ב'מתקפת ההר', שנמשכה עד 17.10.76 והביאה לכניעת ארגוני המחבלים ולסיום מלחמת האזרחים. במהלך 1977 ניסו הסורים לשכנע את הארגונים לבצע הלכה למעשה את הסכם קהיר - הסכם שנחתם בין אש"ף ללבנון ב-11 בנובמבר 1969 והגדיר את התנאים לפעילות הארגונים בלבנון עצמה, כמחנות הפליטים ובגבול עם ישראל. מאמצים אלה הניבו את 'הסכם שתורה' (25.7.77)⁶⁹ בין אש"ף/פת"ח לממשלת לבנון. הסכם זה פירט את אופן ביצועם של הסכם קהיר ונספחיו. הסכם קהיר הגדיר את הבסיס לנוכחות הפלסטינית בלבנון וליחסים בין הממשל והצבא לבין ארגוני הפדאיון, ואת התנאים לפעילותם בלבנון, כמחנות הפליטים ובמיוחד לאורך גבול לבנון-ישראל.⁷⁰ במסגרת הסכם זה התחייבו הארגונים לפנות את בסיסיהם הקדמיים בדרום לבנון לאורך הגבול עם ישראל, לסלק את כל הנשק הכבד ממחנות הפליטים וכן לאפשר ליחידות הצבא הלבנוני להיכנס למחנות. ואולם, הארגונים לא מילאו אחר התחייבויות אלה, ובמיוחד סירבו לסגת מקרבת הגבול בין לבנון לישראל. יוזמת סאדאת (נובמבר 1977) הביאה לתפנית ביחסים בין סוריה לאש"ף/פת"ח. עתה היתה סוריה מעוניינת ליצור חזית משותפת עם אש"ף כדי לסכל את יוזמת סאדאת, והמשבר הלבנוני נרחק מבחינתה למקום משני בסדר העדיפויות שלה. לנוכח זאת הופסק המאמץ הסורי לכפות על הארגונים את הסכם שתורה וחלה התקרבות זמנית בין סוריה לאש"ף. הארגונים בלבנון, ובעיקר פת"ח, זכו לחמש שנות שקט שבהן חדלו הסורים מלהכביד את לחצם עליהם, וניצלו תקופה זו לחיזוק מאחזיהם ושליטתם בדרום לבנון. ב-6.6.82 פרץ המשבר הלבנוני מחדש בעקבות פלישת צה"ל לדרום לבנון.

מלחמת לבנון

אחת עשרה שנה לאחר שחוסלו בסיסיהם בירדן (יולי 1971) נחלו ארגוני הפדאיון תבוסה צבאית נוספת - הפעם מול ישראל (ואחר-כך מול סוריה) - בעקבות מבצע 'שלום הגליל' (6.6.82), שהתפתח למלחמת לבנון. לאחר החתימה על הסכם הפסקת

68. על התפתחות יחסי סוריה עם אש"ף ופת"ח, הפלישה הסורית ללבנון ושלבי המעורבות הפלסטינית במלחמת האזרחים בלבנון ראה: ר' אבידן, הקונפליקט הסורי-פלסטיני בלבנון: לאומיות סורית מול פרטיקולריזם פלסטיני, תל-אביב 1988; הנ"ל, המעורבות הסורית בלבנון 1975-1985, תל-אביב 1986, עמ' 27-61.

69. שם. וראה גם: א' רבינוביץ' וחנה זמר, מלחמה ומשבר בלבנון, תל-אביב 1982, עמ' 222-238.

70. נוסח הסכם קהיר, אל-נהאר, 20.4.70.

האש בין ישראל לסוריה ב-11.6.82, הטיל צה"ל על ביירות מצור שנמשך שלושה חודשים, ובמהלכו דרשה ישראל כי יפוגו כל המחבלים מן העיר. ואמנם, ב-21.8.82 עזבו את ביירות הלוחמים הפלסטינים הראשונים. ערפאת עצמו עזב את ביירות עם קבוצת הלוחמים האחרונה ב-30.8.82 ועבר לתוניס, שם הקים את מטהו מחדש. במקביל הידרדרו היחסים בין אש"ף/פת"ח לסוריה לשפל חדש על רקע נסיונותיה של סוריה לחתור תחת מעמדו של ערפאת כמנהיג הארגון. שנה לאחר פלישת צה"ל ללבנון, עת שהה ערפאת בדמשק, ציוו עליו השלטונות הסוריים באופן רשמי לעזוב את העיר (24.6.83) ואסרו על סגנו, ח'ליל אל-ווייר (אבו ג'האד), להיכנס לסוריה. ערפאת גורש מסוריה בצורה משפילה.⁷¹

כמאי 1983 חידשו הסורים את מאמציהם לסלק את פת"ח ואת אנשיו מלבנון כולה, בהסתייעם לשם כך בארגונים הפלסטיניים הרדיקליים שתמכו בסוריה וכן בלוחמים מתוך יחידות פת"ח בבקעת הלבנון שמרדו בהנהגת הארגון. אלה הדפו את נאמני ערפאת צפונה אל מחוץ לבקעת הלבנון, ואחר-כך אל מחוץ לאזורי שתורה ובעלבכ. מאמצע יוני 1983 החלו יחידות הפת"ח הנאמנות לערפאת להתרכז באזור טריפולי, שם נמצאו שני מחנות הפליטים אל-ברווי ונהר אל-בארד. ב-6.9.83 שב ערפאת ללבנון כדי לעמוד בראש אנשיו. במהלך נובמבר 1983 הצליחו הסורים (ומורדי פת"ח) לרחוק את אנשי ערפאת משני מחנות הפליטים אל העיר טריפולי, וב-24.11.83, בתיווכם של גורמים ערביים, הושגה הפסקת אש בטריפולי והאו"ם הסכים לפקח על פינוי ערפאת מהעיר. ב-20.12.83 עזבו ערפאת ואנשיו את טריפולי בדרך הים. תחנתו הראשונה של ערפאת, ולא במקרה, היתה מצרים, שם נפגש עם מוכארכ באלכסנדריה ב-22.12.83. באותה עת עברו אש"ף והארגונים הפלסטיניים, ובעיקר פת"ח, תקופת משבר חמורה לא פחות מזו של שנת 1972, ואולי חמורה ממנה. כאז כן עתה שאלו עצמם מנהיגי אש"ף והארגונים לאן מועדים פניהם של התנועה הלאומית הפלסטינית ושל אש"ף כמנהיגה. על חומרת המשבר יעידו דבריו של צברי ג'ריס, שבאוקטובר 1982 כינה את יציאת ביירות 'ההגירה הרביעית' - לאחר 'ההגירות' מפלסטין (1948), מהגדה המערבית ורצועת עזה (1967) ומירדן (1970). הוא הביע את דעתו כי 'יש צורך במהפכה פלסטינית מסוג חדש, מהפכה אמיתית ודינמית, מודרנית, פעילה ונקייה. אחרת לא יעבור זמן רב ואש"ף יהפוך לישות ללא חיים הדומה לממשלת כל פלסטין [...]'.⁷²

תוצאות המלחמה בלבנון שינו את תנאי הפעולה של אש"ף. כעת היה הקושי נעוץ בפיוזר הגאוגרפי של כוחות אש"ף ושל משרדיו במדינות ערב השונות, הרחק מזירת המאבק הראשית - השטחים הכבושים, ותוניס הפכה למרכז העצבים וההיערכות של אש"ף ושל פת"ח.

71. ראה: אבי-דן, המעורבות הסורית בלבנון, עמ' 179-186; רדיו דמשק, 24.6.83.

72. צ' ג'ריס, 'מלאמח למרחלה ג'דידה', שאון פלסטיניה, 129-130-131 (אוגוסט-ספטמבר-אוקטובר 1982), עמ' 18-25.

ב. המשבר הפנימי

הזירה הפלסטינית: החוץ ('אל-ח'ארג') בין פיצול לפיוס
 ההסכמה שהושגה בין הארגונים ביוני 1974 באשר לנוסח התוכנית השלכית של אש"ף
 לא האריכה ימים. חילוקי דעות נתגלעו בנוגע לאופן הפירוש של סעיפיה ובמיוחד
 בנוגע לתנאי השתלבותו של אש"ף בתהליך המדיני. שבועות מספר לאחר כינוס
 המל"פ ה-12 יצאה 'החזית העממית לשחרור פלסטין' בהודעות שבהן הסבירה את
 עמדתה ואת פירושה שלה לתוכנית עשר הנקודות. היא טענה כי הסכמתה לתוכנית
 השלכית היתה מלווה בהתנגדות למשא-ומתן עם ישראל, ולכן דרשה כי אש"ף לא
 ישתתף ב'פתרונות חיסוליים'. 'החזית' הודיעה כי תפרוש מאש"ף ברגע שיצטרף
 לוועידת ג'נבה. היא סברה כי שלטון לאומי לא יושג אלא בדרך של מאבק מזוין ומאבק
 פוליטי המתבסס עליו. בסוף 1974 הודיעה 'החזית העממית' כי היא משעה את חברותה
 בוועד הפועל של אש"ף.⁷³ 'חזית השחרור הערבית' (מטעם עיראק), 'החזית העממית -
 המפקדה הכללית' (ארגונו של ג'בריל) וכן 'חזית המאבק העממי' הצטרפו לעמדת
 'החזית העממית' והשעו גם הן את חברותן בוועד הפועל. ארבעת הארגונים הקימו את
 'חזית הסירוב', שנתמכה בידי לוב ועיראק.

יוזמת סאדאת הביאה ל'צמצום הרווחים' בין הארגונים ולאיחוד מטרותיהם. ראשי
 הארגונים ידעו שכרי להתמודד מול יוזמת סאדאת ותוצאותיה עליהם לתאם את צעריהם
 ולהתגבר על המחלוקות ששררו ביניהם ככל הנוגע לתהליך המדיני. בין 15-22 בינואר
 1979 התכנסה בדמשק המל"פ ה-14 כדי לגבש את עמדתו הרשמית והמוסכמת של
 אש"ף לנוכח צעדיו של סאדאת. בנוסח התוכנית המדינית שאישרה המל"פ ניכר היה
 כי לאור האתגרים החדשים הנכונים להם מעוניינים ערפאת והנהגת פת"ח ללכת
 לקראת 'חזית הסירוב', אף שבמקביל שמרו לעצמם את חופש התמרון המדיני שהיה
 להם קודם לכן. בהחלטותיה הרגישה המל"פ כי אש"ף נחוש 'להמשיך ולהסלים את
 המאבק המזוין וכל צורות המאבק הפוליטי והעממי ובמיוחד באדמה הכבושה'. כמו כן
 דחתה המל"פ את תוכנית האוטונומיה של הסכמי קמפ-דיוויד וקראה לסיכולה. פת"ח
 ציין כי כושר ההחלטה 'העצמאי' של אש"ף הוא חיוני ולכן עליו להימנע מכל חסות של
 מדינה ערבית עליו.⁷⁴

פגישתו של ערפאת עם מובארכ על אדמת מצרים ספגה ביקורת חריפה מצד ארגוני
 'חזית הסירוב' הפרו-סוריים ומצד ארגונים אחרים. הם כינו מפגש זה 'כגיידה המחייבת
 את התפטרותו של ערפאת', שכן ראו בו סטייה מהחלטות המל"פ בעניין החרם על
 מצרים. החזית העממית טענה כי ערפאת 'אינו ראוי יותר להנהיג את אש"ף'. ביקורת
 על הפגישה מתחו גם מנהיגים בפת"ח, ובהם אבו איאד, אך בסופו של דבר אישרו

73. ראה: A. Gresh, *The PLO: The Struggle Within*, London 1988, pp. 185-186.

74. על כינוס המל"פ ה-14, החלטותיה וההודעה המדינית שפורסמה בתום דיוניה ראה: שאן פלסטיניה,
 פברואר-מרץ 1979, עמ' 262-265.

מוסדות פת"ח את צעדו של ערפאת. על רקע זה התגבשו שלושה מחנות בקרב הארגונים הפלסטיניים:

א. הברית הדמוקרטית: הוקמה בראשית 1984 וכללה את ארגוני 'החזית העממית', 'החזית הדמוקרטית' ו'החזית לשחרור פלסטין' (חש"פ) ואת המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית. אלה דגלו בהתנגדות למהלכו של ערפאת אך תמכו בשמירה על המסגרת המוסדית של אש"ף.

ב. הברית הלאומית: הוקמה כמאי 1984 וכללה את מוררי פת"ח, את ארגונו של ג'בריל, 'צאעקה', ואת 'חזית המאבק העממי'. עמדתם היתה פרו-סורית. הם קראו להצטרף ל'חזית ההצלה הלאומית' בראשותו של ח'אלד אל-פאהום (יושב-ראש המל"פ), וברוח העמדה הסורית קראו להתפטרות ערפאת ולשינוי הרכב המוסדות של אש"ף.

ג. פת"ח: הזרם המרכזי והמוביל בתוך אש"ף.

לנוכח האופוזיציה המקיפה שהתגבשה בקרב הארגונים בתגובה למדיניותו, ובעיקר בתגובה לפגישתו עם מובארכ, החליט ערפאת לכנס את המל"פ (ה-17) כדי לזכות מחדש כאמונה במנהיגותו ובמדיניותו. שני ארגונים, 'החזית העממית' ו'החזית הדמוקרטית', הציבו תנאים להשתתפותם במל"פ, אך ערפאת סירב לקבלם. ארגוני 'הברית הלאומית' ו'הברית הדמוקרטית' אף הודיעו כי הם מחרימים את מושב המל"פ. ואולם, אף-על-פי-כן הצליח ערפאת לכנס את המל"פ בהשתתפותו של קוורום חוקי.⁷⁵ המל"פ ה-17 התכנסה בעמאן בין 22-29 בנובמבר 1984 תחת הססמה 'תמיכה בלגיטימיות, בחופש ובעצמאות ההחלטה הפלסטינית'. בהודעת הסיכום חזרה המל"פ וציינה את הסתייגותו של אש"ף מהחלטה 242 ודחתה את תוכנית האוטונומיה של קמפ-דיוויד 'וכל תוכנית שאינה מכירה בזכויות הלאומיות הלא ניתנות לערעור של העם הפלסטיני'. היא קראה לחיזוק אחדות המוסדות הלאומיים, החברתיים, המקצועיים והצבאיים בשטחים' ול'הקמת החזית הלאומית בפנים (בשטחים) ופיתוחה'. אך התוצאה החשובה ביותר של התכנסות המל"פ ה-17 היתה הצבעת האמון במנהיגותו של ערפאת באש"ף ובחירתו מחדש ליושב-ראש הוועד הפועל של הארגון.⁷⁶

ב-20-26 באפריל 1987 התכנסה באלג'יר המל"פ ה-18. בכינוס, שנערך בסימן הפסקת התיאום המדיני בין ירדן לאש"ף, השתתפו הפעם כל הארגונים מלבד ארגוני 'הברית הלאומית'. שיבת 'החזית העממית' ויתר הארגונים הרדיקליים למל"פ התאפשרה לאחר שערפאת החליט למשוך ידו מהסכם עמאן מפברואר 1985 - צעד שהיה תנאי להשתתפותם בכינוס. עוד בטרם כינוס המל"פ, באמצע אפריל 1986, החליט הוועד הפועל של אש"ף לבטל את הסכם עמאן 'לאחר שהפסיק להיות מעשי'. עם זאת, המל"פ שבה וביטאה את עמדתה כי 'היחסים עם ירדן יתבססו על קונפדרציה בין

75. שאון פלסטיניה, 142-143 (ינואר-פברואר 1985), עמ' 136-138.

76. שם. וראה גם: שאון פלסטיניה, 140-141 (נובמבר-דצמבר 1984), עמ' 146-174.

שתי מדינות עצמאיות'. כמו כן הסמיכה המל"פ את הוועד הפועל 'להגדיר את הבסיס ליחסים המצריים-פלסטיניים בהתאם להחלטות המל"פים והחלטות הפסגה הערבית', וערפאת ניצל החלטה זו כדי לחזק את היחסים בין מצרים לאש"ף. כ"ב 29.11.87 נפתח מחדש משרד אש"ף בקהיר באופן רשמי.⁷⁷

הפנים ('אל-דאח'ל'): רדיקליזציה ואסקלציה
 גם 'הפנים', רהיינו השטחים, נקלע לתקופה לא קלה, שהתאפיינה במערכת יחסים מתוחה מאור בין האוכלוסייה והנהגתה לבין הממשל הישראלי - במיוחד לאחר עליית הליכוד לשלטון ואימוץ טקטיקת היד החזקה כלפי ההנהגה הלאומית וכלפי פעילי אש"ף והארגונים. עוד קודם לעליית הליכוד לשלטון התרחש בשטחים אירוע פוליטי חשוב: כ"ב 12.12.76 נערכו בגדה המערבית הבחירות המוניציפליות, שתוצאותיהן הביאו לתפנית פוליטית. בניגוד לבחירות המוניציפליות של שנת 1972 וכלקח מהן, הפעם תמך אש"ף בעריכתן של בחירות ואפילו עודד עסקנים פוליטיים להציג את מועמדותם ודחק בתושבים להשתתף בהן. התוצאה המהותית ביותר של הבחירות היתה כחירת מספר גדול של חברי מועצות - 40 אחוז מהם - מקרב המועמדים הלאומנים החברים והפעילים כמפלגה הקומוניסטית, כמפלגת הבעת' ובתנועת הלאומנים הערביים, וכן מקרב החברים והפעילים ב'חזית הלאומית הפלסטינית', שנוסדה כאוגוסט 1973 והיתה אמורה להיות המנהיגות הפוליטית של השטחים. כמו כן בלט בקרב הנבחרים מספרם הגדול של בעלי ההשכלה.

מערכת הבחירות ותוצאותיה ביטאו את הקונסנזוס ששרר בקרב תושבי הגדה המערבית באשר להיותו של אש"ף הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני. מכאן שזיקתם הפוליטית של התושבים היתה נתונה למסד הפלסטיני המוכר. כך גם נבחריהם במועצות המוניציפליות. אלה האחרונים אימצו את עמדת אש"ף ככל הנוגע לממשל הישראלי ולתהליך המדיני שנועד לפתור את הבעיה הלאומית הפלסטינית. כחירתה של מנהיגות לאומנית רשמית וחיזוק הזהות הפלסטינית בקרב התושבים מתוך זיקה פוליטית לאש"ף חברו יחדיו והביאו להקצנת עמדתן של האוכלוסייה ושל הנהגת הגדה המערבית (ורצועת עזה) כלפי הממשל הישראלי. מול התפתחות זו עמדה ממשלת הליכוד בראשותו של מנחם בגין, שבה כיהן אריק שרון כשר הביטחון. אלה האחרונים עשו כמיטב יכולתם כדי לעצור את תהליך התחזקותה של השפעת אש"ף בשטחים. כמצב שנוצר נקטו שני הצדדים עמדה רדיקלית זה כלפי זה, ונוצר ביניהם עימות ממושך שהוביל באופן בלתי נמנע להתפרצות האינתיפאדה. ההנהגה המקומית שעמדה באותה תקופה בראש המאבק נגד הממשל הישראלי היתה 'הוועדה להרכבה לאומית', שהוקמה באוקטובר 1978 בכנס עסקנים ומנהיגים פוליטיים בבית-חניניה.

77. ראה: שאון פלסטיניה, 170-171 (מאי-יוני 1987), עמ' 166-170.

במהלך כל פעילותה הרגישה 'הוועדה להדרכה לאומית' את זיקתה לאש"ף ואת תפקידה כזרוע הפוליטית שלו.⁷⁸

ההלם שנגרם לפלסטינים בעקבות מלחמת לבנון הביא לרגיעה זמנית במצב הכסחוני בשטחים, אם כי כאמור, רגיעה זו לוותה בהתחזקותן של הסולידריות הפלסטינית ושל הזהות הפלסטינית. תהליך זה ניכר בהתבטאויותיה של העיתונות המקומית, שהשוותה את מצב הפלסטינים בלבנון 'לאסון 1948' ו'לטבח ספטמבר 1970' בירדן, ותיארה את היציאה מכיירות כ'דנקירק של הפלסטינים'.⁷⁹ היקף הפעילות נגד הממשל הישראלי הצטמצם אף הוא, ובמהלך 1983/1984 היה מספר האירועים האלימים נגד ישראלים זהה למספרם בשנה הקודמת, בין היתר כשל המגבלות שהוטלו על הפעילים ב'ועדה להדרכה לאומית'. ואולם, במהלך 1985 חלה הידרדרות במצב הכסחוני בשטחים וגברו פעולות החבלה והפעולות האלימות נגד יעדים אזרחיים וצבאיים. אמנם מספר ההתפרעויות פחת, אך צצה תופעה חדשה: הופעתן של קבוצות אסלאמיות פונדמנטליסטיות שקראו לחיסולה של מדינת ישראל ולהקמת מדינה אסלאמית תחתיה. במהלך 1987 גברה האלימות והתבטאה בפיגועים נגד חיילים ואזרחים ונגד אלה המכונים 'משתפי הפעולה' עם הממשל הישראלי. בעקבות הסלמה זו הגיב הממשל הישראלי בהחמרתם של הצעדים הכסחוניים ושל אמצעי הענישה, שעמם נמנו מעצרים וגירושים של מסיתים ופעילים פוליטיים ופירוקה של 'הוועדה להדרכה לאומית' והוצאתה אל מחוץ לחוק.

ג. החלטות המל"פ ה-19

ב-12-15 בנובמבר 1988 התכנסה המל"פ למושב ה-19 בהשתתפותם של 338 חברים (מ-447). 109 חברים נעדרו מן הכינוס, מהם 46 ששהו בסוריה והשלטונות מנעו מהם לצאת את המדינה. לכינוס המושב קדמו ארבעה חודשים שבמהלכם התנהלו שיחות בין מנהיגי הארגונים כמטרה לגבש נוסחה מוסכמת של תוכנית מדינית שתאושר במל"פ. בין היתר ניהלה הנהגת אש"ף/פת"ח דיאלוג ממושך ואינטנסיבי עם ההנהגה הפוליטית בשטחים מתוך כוונה לתאם עמה עמדות ובעיקר לשמוע את דעתה ואת הצעותיה.⁸⁰ תיאום העמדות בין הצדדים בא לידי ביטוי ב'מסמך העצמאות' של המדינה הפלסטינית, שחיברה קבוצת אינטלקטואלים בראשותו של פייצל אל-חסיני, מבכירי הנהגת פת"ח בשטחים. ביוני 1988 נמצא מסמך זה כמשרדו של חוסיני במהלך חיפוש שערכו במקום כוחות הביטחון. נראה שמסמך זה היה אחת הטיטות שהוחלפו כינו לבין הנהגת אש"ף לקראת כינוס המל"פ. ואלה הרעיונות העיקריים שהועלו בו:

78. אל-שעב, מורח ירושלים, 2/3.10.78.

79. אל-פנר, מורח ירושלים, 20.6.82, 1.7.82, 9.9.82; אל-שעב, מורח ירושלים, 28.6.82; אל-טליעה, מורח ירושלים, 1.7.82; אל-קדס, 25.8.82.

80. על דינוי המל"פ ראה: שאון פלסטיניה, 189 (דצמבר 1988), עמ' 91-101; אבו איאר, שאון פלסטיניה, 189 (דצמבר 1988), עמ' 123-131; אל-וטן אל-ערבי, פריס, 2.12.88.

א. כינון מדינה פלסטינית בגבולות החלטת החלוקה של האו"ם מ-29.11.47, שבירתה ירושלים וממשלתה הזמנית מורכבת מאלה הנמצאים בפוזורה ומאלה שעל האדמה הפלסטינית.

ב. בראש המדינה יעמוד יאסר ערפאת. פארוק אל-קדומי (ראש המחלקה המדינית של אש"ף) יכהן כשר חוץ. חברי הוועד הפועל של אש"ף ייחשבו חברים בממשלה החדשה. הממשלה תכלול גם את ג'ורג' חבש, מנהיג החזית העממית, ונאף חואתמה, מנהיג החזית הדמוקרטית.

ג. המל"פ תוכרו כפרלמנט של המדינה החדשה. נציגויות אש"ף בחו"ל ייחשבו לנציגויות המדינה הפלסטינית.

ד. באדמה הכבושה יוקם מנהל זמני לטיפול בעניינים המנהליים השונים של 'הפנים', לרבות ענייני בריאות ותרבות, עניינים סוציאליים, ענייני משפט ומסטר ונושאי חקלאות, תעשייה ומסחר (כלומר משרדי ממשלה).

וכך הגדיר המסמך את מטרת התוכנית: 'לעבור באינתיפאדה משלב האכנים, בשדה המערכה, לשלב היוזמה המדינית, כשהצד הפלסטיני ינקוט טכניקה של יצירה ויוזמה - דבר שיספק לאינתיפאדה כוח מניע חדש על-מנת להגיע לוועידה הבין-לאומית. היא תספק [לצד הפלסטיני] כוח מיקוח עצום, משום שנושא הדיון בזירה הבין-לאומית והישראלית ישתנה מדרישה מאש"ף להכיר בישראל כתנאי מוקדם להתחלת המשא-ומתן - לדרישה מהקהילה הבין-לאומית להכיר במדינה אשר הקימו שלוחות העם הפלסטיני [...]'.⁸¹

כינוס המל"פ עמד בסימן קבלת 'החלטות מציאותיות', שלהערכת הנהגת פת"ח עשויות היו לאפשר את התקדמותו של התהליך המדיני לקראת פתרון הבעיה הפלסטינית; כוונתה היתה להביא לשינוי בעמדת ארצות-הברית כלפי אש"ף - שינוי שבעקבותיו תכיר ארצות-הברית באש"ף כשותף לשיחות המדיניות וככר-שיח עמה. במהלך הדיונים הודגש הצורך לעודד את דעת הקהל האמריקנית ולשכנעה 'בקריאת השלום הפלסטינית'. כמו כן דובר על הצורך לחדור לדעת הקהל הישראלית.

הנהגת אש"ף שאפה אפוא לנצל את אירועי האינתיפאדה כמנוף להישגים בזירה הבין-לאומית. יתר-על-כן, ההערכה היתה כי אש"ף חייב למצוא מענה לניתוקה המלא של ירדן מהגדה המערבית בהכרזה שתבטא את 'אחריותו' לשטחים ותציג את הריבונות הפלסטינית עליה כתחליף לריבונות הירדנית הפורמלית.⁸² על רקע זה הסיקה הנהגת אש"ף/פת"ח כי יש לחולל שינוי מהותי באסטרטגיה של הארגון - שינוי שיוכל לשמש מנוף להפעלת לחץ על ארצות-הברית, וממילא גם על ישראל. ברקע הדיונים עמדה גם ההערכה כי 'המאבק המזוין' לא הביא בסופו של דבר לשינוי המיוחל בעמדת ישראל או לנכונותה לסגת מהשטחים, וכי גם עימות ערבי-ישראלי נוסף אינו מבטיח זאת.⁸³

81. לנוסח 'מסמך העצמאות' של פייצל חוסיני ראה: שיף ויערי, אינתיפאדה, עמ' 370-374.

82. ראה: אבו איאר, אל-תצ'אמון, לונדון, 28.11.88; אל-אנבא, לונדון, 30.11.88.

83. על עמדות הארגונים ראה: אבו איאר (לעיל, הערה 82). וראה גם: אבו איאר, חבש, וחואתמה, שאון פלסטיניה, 189 (דצמבר 1988), עמ' 123-142.

ב-15.11.88 אישרה המל"פ שני מסמכים חשובים: את נוסח 'הכרזת העצמאות', והודעה מדינית.

הכרזת העצמאות

המל"פ הכריזה על 'עצמאות פלסטין' ועל 'כינון מדינת פלסטין על אדמתנו הפלסטינית ובירתה ירושלים'; החלטת החלוקה מ-1947 הוצגה כבסיס החוקי-משפטי לכינון 'מדינת פלסטין'. בהכרזה נאמר כי 'מדינת פלסטין היא עבור הפלסטינים בכל אתר ואתר', וכי 'למרות העושה ההיסטורי שממנו סבל העם הערבי הפלסטיני ושגרם לפיזורו ומנע ממנו את זכות ההגדרה העצמית בעקבות החלטת העצרת הכללית [של האו"ם] מס' 181 משנת 1947, אשר חילקה את פלסטין לשתי מדינות, ערבית ויהודית, הרי החלטה זו עדיין מספקת תנאים לגיטימיות הבין-לאומית המבטיחה את זכות העם הערבי הפלסטיני לריבונות ולעצמאות לאומית'.⁸⁴

ב'הכרזת העצמאות' לא הוגדרו הגבולות העתידיים של 'מדינת פלסטין' העצמאית, כך שגם גבולות החלוקה לא נקבעו בה כגבולותיה של המדינה העצמאית. ההכרזה התייחסה למשמעותה המשפטית של החלטת האו"ם, ובאשר לגבולות המדינה - מנהיגי אש"ף טענו כי אלה ייקבעו במשא-ומתן. בכך הכיר אש"ף לראשונה באופן רשמי בזכות קיומן של שתי מדינות - ישראל ופלסטין - על אדמת פלסטין המנדטורית, הגם שבלא להגדיר את גבולותיהן. בכך סתרה ההכרזה את סעיף 19 של האמנה הלאומית הפלסטינית משנת 1968, הקובע כי 'חלוקת פלסטין משנת 1947 והקמת ישראל בטלות מיסודן משום שהן נוגדות את זכותו הטבעית [של העם הפלסטיני] במולדתו'.

המל"פ החליטה על 'כינון בהקדם האפשרי של ממשלה זמנית למדינת פלסטין, בהתאם להתפתחויות ולמהלך האירועים'. על המועצה המרכזית ועל הוועד הפועל של אש"ף הוטל לקבוע מועד להקמתה ולהרכבתה של ממשלה זו ולהביאו לאישור המועצה. עוד נקבע כי הממשלה הזמנית 'תהיה מורכבת ממנהיגים פלסטינים, אישים ומומחים מתוך המולדת ומחוצה לה'. עד הקמתה הוענקו לאש"ף הסמכויות ותחומי האחריות של הממשלה הזמנית.⁸⁵

יש לציין כי נושא הקמתן של ממשלה גולה וממשלה זמנית הועלה לדיון במוסדות אש"ף עוד בראשית שנות השבעים, ומאז שב ועלה לדיון בעיקר כמוצא ממשכרים שפקדו את אש"ף ואת התנועה הלאומית הפלסטינית. ואולם, ההחלטה בעניין נדחתה, בעיקר לנוכח הבעיות וסימני השאלה שהתעוררו סביב הקמתה של ממשלה זמנית. גם החלטת המל"פ המתוארת לעיל אינה החלטה סופית, ומותרת את שיקול הדעת בידי הוועד הפועל.

84. לניסוח הכרזת העצמאות ראה: שאון פלסטיניה, 188 (נובמבר 1988), עמ' 3-5.

85. אש"ף, חוברת רשמית, אל-מג'לס אל-וטני פי אל-קאהרה, אל-דורה אל-ראבעה, 10-17 ביולי 1968.

86. פלסטין אל-ת'ורה, 20.11.88.

ההודעה המדינית

ההודעה המדינית כללה את הסעיפים העיקריים הבאים:

א. הודעה על תמיכה באינתיפאדה, בין היתר בדרכים הבאות: 'על-ידי מתן כל האמצעים והאפשרויות להגברת האינתיפאדה [...] ולהבטחת המשכיותה', 'חיזוק ופיתוח הוועדות העממיות, המוסדות הציבוריים והאיגודים המקצועיים המיוחדים, כולל יחידות ההלם והצבא העממי', וכן 'חיזוק האחדות הלאומית'.

ב. הסעיפים שעסקו בתהליך המדיני כללו את התביעות וההבהרות הבאות:

1. הודגש 'הצורך בכינוס הוועידה הבין-לאומית הפעילה לבעיות המזרח התיכון, ובמרכזן הבעיה הפלסטינית, בחסות האו"ם, ובהשתתפות המדינות החברות הקבועות במועצת הביטחון וכל צדדי הסכסוך באזור, כולל אש"ף, הנציג החוקי והיחיד של העם הפלסטיני, ועל בסיס שווה'. המל"פ הסכימה כי 'הוועידה הבין-לאומית תתכנס על בסיס שתי החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338 ולביצוען [ועל בסיס] הבטחת הזכויות הלאומיות החוקיות של העם הפלסטיני ובראשן זכותו להגדרה עצמית, [...] [ובהתאם] להחלטות האו"ם הקשורות לבעיה הפלסטינית'.

2. תביעה נוספת היתה התביעה ל'נסיגת ישראל מכל השטחים הפלסטיניים והערביים שכבשה בשנת 1967 כולל ירושלים הערבית'.

3. המל"פ דרשה כי ייעשה 'מאמץ להעביר את האדמות הפלסטיניות הכבושות, כולל ירושלים הערבית, תחת פיקוח האו"ם לתקופה מוגבלת [...]'.⁸⁷

4. תנאי נוסף היה 'פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים בהתאם להחלטות האו"ם בנושא זה'.

5. עוד תבעה המל"פ כי 'מועצת הביטחון תקבע הסדרי הביטחון והשלום בין כל המדינות הקשורות באזור כולל המדינה הפלסטינית, ותערוך להם'.

6. בהודעה נאמר כי 'המל"פ מאשרת את החלטותיה הקודמות בעניין היחסים המיוחדים בין שני העמים האחים, הירדני והפלסטיני. היחסים העתידיים בין שתי המדינות ירדן ופלסטין יתבססו על יסודות קונפדרליים ועל בסיס הבחירה החופשית ומרצון של שני העמים'.

7. עוד צוין כי 'המל"פ מכריזה שוב על התנגדותה לטרור על כל סוגיו ובהם טרור של המדינה, ומאשרת מחויבותה להחלטות הקודמות בעניין זה ולהחלטות הפסגה הערבית באלג'יר ב-1988, ולמה שנוכח בהכרזת קהיר מ-7.11.88 בעניין זה'.⁸⁷

בשונה מהחלטותיה הקודמות, שבהן הובעה התנגדות מותנית להחלטה 242, הפעם הביעה המל"פ את הסכמתה להחלטה זו, אם כי עדיין לא היתה זו הסכמה ללא תנאי, כרשימת ארצות-הברית. אבו איאר הודה כי התנאים שנוספו להסכמת המל"פ נבעו

87. לנוסח ההודעה המדינית ראה: שאן פלסטיניה, 188 (נובמבר 1988), עמ' 6-12.

מהתנגדותם העקרונית של כמה מן הארגונים, ובעיקר של 'החזית העממית' ומנהיגה ג'ורג' חבש, לקבל את החלטה 242. עם זאת הדגיש אבו איאד את השינוי שחל בעמדת אש"ף בנוגע להחלטה 242; הוא סבר כי 'אם נתבסס על החלטות האו"ם ומגילת האו"ם, ואם נצטייד בהכרזה על המדינה הפלסטינית העצמאית על בסיס הזכות הטבעית והחוקית והלגיטימיות הבין-לאומית, עם כל אלה, הרי החלטה 242 לא תישאר כסיס יחיד. כמצב של חוסר האונים הערבי לא נמצא בסיס לפתרון מדיני כולל פרט ללגיטימיות הבין-לאומית, והרי ישראל עצמה קמה על בסיס הלגיטימיות הבין-לאומית'.⁸⁸

ואולם, למרות ההתנגדות להחלטה 242 ולמרות חילוקי הדעות שנתגלעו סביב נושא זה הושגה לבסוף פשרה: על כל סעיף של התוכנית המדינית נערכה הצבעה נפרדת. כל הסעיפים זכו להסכמה פה אחד, למעט הסעיף שנגע להחלטה 242; 253 מחברי המל"פ הצביעו בעד סעיף זה, 46 התנגדו לו ועשרה נמנעו. הכרזת העצמאות התקבלה פה אחד.

כעניין הטרור לא חל שינוי בעמדת אש"ף. הודעת המל"פ שבה וביטאה את נוסח הצהרת קהיר, שהבחינה בין טרור שהוא, כהגדרת ערפאת, פעולות פיגוע מחוץ לישראל והשטחים, לבין פעולות הפיגוע בתוך ישראל והשטחים, שבהן ראה ערפאת פעולות לגיטימיות. פעולות אלה הוגדרו כ'מלחמה לעצמאות והתנגדות לכיבוש'. המונח 'מאבק מזוין' לא צוין בהחלטות המל"פ. במקומו תפס המונח 'האינתיפאדה' מקום מרכזי כביטוי למאבק נגד הכיבוש הישראלי.⁸⁹

כפעולות ההסברה שלה ניסתה הנהגת אש"ף לשכנע את דעת הקהל במערב, בארצות-הברית ובישראל כי 'אם הודעה זו לא תתקבל בחיוב הדרוש, התחליף הוא הקיצוניות והחלפת הנהגה הקיימת בהנהגה אחרת. ואז איש לא יכול לנחש מה יהיה המצב כתוצאה מכך'.⁹⁰ ואכן, החלטות המל"פ היו צעד הכרחי להתקדמות הפלסטינית ולהצלחתה בזירה הבין-לאומית, וכסופו של דבר הובילו להסכם אוסלו.

הדיאלוג בין ארצות-הברית לאש"ף: תפנית אסטרטגית

עד 14 בדצמבר 1988, התאריך שבו החליטה ארצות-הברית לפתוח בדיאלוג רשמי עם אש"ף, דבקה זו הראשונה בסעיף 2 כמזכר ההתחייבות שלה לישראל מספטמבר 1975 בעקבות חתימת הסכם הביניים עם מצרים. בפרק שנקרא 'הבטחות לגבי ועידת השלום בג'נבה' נאמר:

88. אבו איאד, שאן פלסטיניה, 189 (דצמבר 1988), עמ' 123-131.

89. ראה לעיל, הערה 87.

90. אבו איאד, אל-תצ'אמון, לונדון, 28.11.88.

ארצות-הברית תוסיף לדבוק במדיניותה הנוכחית כלפי אש"ף, שבהתאם לה היא לא תכיר באש"ף ולא תישא ותיתן עמו כל עוד אין אש"ף מכיר בזכות ישראל להתקיים ואינו מקבל את החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338. בשאלה זו תתייעץ ממשלת ארצות-הברית באורח מלא עם ממשלת ישראל ותבקש לתאם עמה את עמדתה ואת האסטרטגיה שלה בוועידת ג'נבה. מוכן שהשתתפותם של כל מדינה נוספת אפשרית או של קבוצה או של ארגון בשלב הוועידה שלאחרי כן תהא טעונה הסכמה של כל המשתתפות הראשונות.

בסעיף 4 של אותו מזכר נאמר: 'ארצות-הברית תתנגד ואם יהיה צורך תצביע נגד כל יוזמה במועצת הביטחון לשנות לרעה את תחומי הסמכות של ועידת השלום בג'נבה או לשנות את החלטות 242 ו-338 בדרכים שאינן עולות בקנה אחד עם מטרותן העיקריות'.⁹¹ כ-1985 הוסיף הקונגרס תנאי נוסף לשני אלה הראשונים: הפסקת פעולות הטרור של אש"ף.

בסוף מרס 1985, בעקבות חתימת הסכם עמאן בין ירדן לאש"ף/פת"ח ב-11.2.85, הציעה ירדן לממשל האמריקני לפתוח בדיאלוג עם משלחת פלסטינית-ירדנית משותפת.⁹² מהלכיו של חוסין במגעיו עם ארצות-הברית תואמו באופן מלא עם אש"ף, כך שלמעשה הפכו השיחות הירדניות-אמריקניות לדיאלוג בין אש"ף לבין הממשל האמריקני. בראשית אפריל 1985 הביעה מחלקת המדינה את הסכמתה העקרונית להיפגש עם משלחת ירדנית-פלסטינית, בתנאי שהחברים הפלסטינים בה לא יהיו חברים באש"ף או באחד מארגוני הפדאיון. הממשל ביקש שמספר הפלסטינים במשלחת המשותפת לא יעלה על ארבעה - שניים מן השטחים ושניים 'מחוץ' לשטחים. כמו כן ביקש הממשל לדעת את שמות הארבעה כדי להחליט האם להסכים להיפגש עמם. כ-11.7.85 מסר אש"ף לירדן את שמותיהם של שבעה אנשים (מהם שניים מהשטחים), כולם חברי המל"פ. השמות הודלפו לכלי התקשורת. רק שניים מן הנציגים שנזכרו היו מקובלים על ארצות-הברית - האחד מהגדה המערבית והשני מן הרצועה (השתתפותם אושרה, כמובן, לאחר התייעצות עם ישראל וקבלת הסכמתה). עם זאת, הממשל האמריקני הסביר לירדנים כי אין הוא בטוח בקשר לעמדת אש"ף כאשר לצעד הבא הנדרש, כלומר הכרה בהחלטות 242 ו-338. חוסין טען כי בעת פגישת ראש ממשלת ירדן עם ערפאת ועם ח'ליל אל-וזיר ב-15.8.85 ניתן היה להבין מערפאת כי 'הוא מוכן לכל הצעדים על-פי הסדר שעליו הסכמנו, ובכלל זה הצעד השני שבו יכיר אש"ף בשתי ההחלטות (242 ו-338)'. המלך מסר לממשל שאין מקום לחשש בעניין זה. כדי לעקוף את סוגיית הייצוג הפלסטיני במשלחת הירדנית-פלסטינית וכדי להתקדם בדיאלוג עם ארצות-הברית הציעה ירדן לממשל האמריקני לדון בכינוס ועידת שלום בין-לאומית

91. ראה מזכר הבנה בין ישראל לארצות-הברית בעניין 'ועידת ג'נבה', בתוך: J. N. Moore (ed.), *The Arab Israeli Conflict: Readings and Documents*, Princeton, NJ 1977, p. 1222

92. חוסין, רדיו עמאן, 19.2.86.

בהשתתפות אש"ף. בתום שיחות ממושכות בין הממשל למלך חוסין מסר חוסין לאש"ף את תנאיה של ארצות-הברית להשתתפות אש"ף בוועידה בין-לאומית: הכרה בהחלטות 242 ו-338, הסכמה לשיחות עם ממשלת ישראל במסגרת משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת וגינוי הטרור. עוד נמסר כי על אש"ף למסור את הסכמתו לתנאים אלה בכתב.⁹³

בינתיים, בתום ביקורו במצרים ולאחר שיחותיו עם הנשיא מובארכ, מסר ערפאת ב-7.11.85 את ההודעה הבאה, בנוכחותם של הנשיא מובארכ ואבו איאד:

במטרה לתרום למאמצים המוקדשים למען כינוס ועידה בין-לאומית לשלום מכריז הארגון על כך שהוא מגנה ומוקיע את כל פעולות הטרור, בין שמעורבות בהן מדינות ובין שהן מבוצעות בידי בודדים או קבוצות כנגד אנשים חסרי מגן בכל מקום שהוא. אש"ף מדגיש את ההחלטה שקיבל בשנת 1974 שבה הוא מגנה ומוקיע את כל הפעולות הצבאיות מחוץ לתחומי השטחים וישראל ואת כל צורות הטרור. הוא מדגיש שוב את מחויבות כל זרועותיו ומוסדותיו להחלטה זו, והחל מהיום עתיד הארגון לנקוט את כל הצעדים החמורים ביותר כנגד המפרים זאת. כדי שהתחייבות זו לא תתבצע באופן חד-צדדי, על הקהילייה הבין-לאומית להתחייב שישאל תימנע מכל פעולותיה הטרוריסטיות בפנים ובחוץ. בהקשר זה מדגיש אש"ף את דבקותו בזכות העם הפלסטיני להילחם בכיבוש הישראלי של אדמתו בכל הדרכים האפשריות במטרה להביא לנסיגה מאדמות אלו. זאת משום שזכות ההתנגדות לכיבוש הזר היא זכות לגיטימית שלא ניתן להתכחש לה.⁹⁴

בכך הבחין ערפאת בין פעולות החבלה בתוך ישראל והשטחים, שלדעתו היו פעולות לגיטימיות 'מתוקף הזכות להילחם בכיבוש הישראלי', לבין פעולות מחוץ לשטחים, שאליהן התכוון בדברו על פעולות טרור שהוחלט להקפיאן ב-1974.

בינואר 1986 המשיכו חוסין והממשל האמריקני לנהל שיחות בנוגע לתנאי כינוסו של הוועידה הבין-לאומית ולתנאי השתתפות אש"ף בוועידה זו. במרכז השיחות עמדה השאלה האם יכיר אש"ף בהחלטה 242. ב-25.1.86 מסר הממשל האמריקני לירדן בכתב את עמדתו הרשמית ו'הסופית', ולפיה 'ארצות-הברית מסכימה לזימון אש"ף להשתתפות בוועידה בין-לאומית אם יודיע על הכרתו המפורשת בהחלטת מועצת הביטחון 242, על נכונותו לשאת ולתת למען הגשמת השלום עם ממשלת ישראל במסגרת ועידה בין-לאומית ועל גינויו את הטרור'. לדברי חוסין, כאשר מסר תשובה זו כאותו יום ליאסר ערפאת, שעמד בראש משלחת של ההנהגה הפלסטינית, 'האחים בהנהגה הפלסטינית הפתיעו אותנו בסירובם להכיר בהחלטה 242 בהקשר זה'. תשובת ערפאת היתה כי אש"ף מעוניין להכניס תיקון בנוסח ההצעה לקבלת החלטה 242,

93. שם.

94. הודעת ערפאת מ-7.11.85. ראה: רדיו קהיר, 7.11.85; שאן פלסטיניה, 152-153 (דצמבר 1985), עמ' 100-101.

ולחוסין אליו משפט הקובע את 'הסכמת ארצות-הברית לזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני, ובכללן זכותו להגדרה עצמית במסגרת קונפדרציה בין ירדן ופלסטין כפי שנאמר בהסכם ב-11.2.85'. לא הועילו טענותיו של חוסין כי נושא ההגדרה העצמית במסגרת קונפדרציה הוא עניין ירדני-פלסטיני שלאיש אין קשר אליו, וכי 'מה שחשוב הוא בראש ובראשונה מימוש הנסיגה ואחר-כך להמשיך ביישום מה שהוסכם בינינו'; ההנהגה הפלסטינית דבקה בעמדתה. ב-27.1.86 מסר חוסין לשגרירות האמריקנית את תשובת ערפאת. תשובת הממשל היתה:

1. הסכם 11.2 הוא הסכם ירדני-פלסטיני ולא-ארצות-הברית אין כלל נגיעה אליו.
 2. ארצות-הברית תומכת בזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני כפי שהרבר בא לידי ביטוי בתוכנית הנשיא רייגן.
 3. לאש"ף, כמו לצדדים אחרים, הזכות להציע כל דבר שרצונו להציע במסגרת הוועידה הבין-לאומית, לרבות זכות ההגדרה העצמית.
 4. מסיבות אלה דבקה ארצות-הברית בעמדתה.⁹⁵
- ב-28.1.86 מסר המלך את תשובת ארצות-הברית לערפאת. ב-1.2.86 הודיעו ח'ליל אל-חזיר והאני אל-חסן לחוסין שאש"ף רוחה 'סופית והחלטית' את החלטות 242 ו-338.⁹⁶ נראה היה כי השיחות הגיעו למבוי סתום, אך אז נקט הממשל האמריקני צעד נוסף. ב-5.2.86 הוא הציע נוסח שונה במקצת, שבו הובעה 'הסכמת ארצות-הברית לכינוס ועידה בין-לאומית על יסוד החלטות 242 ו-338 ובכלל זה הגשמת הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני'. באותו ערב נפגש חוסין עם ערפאת ומסר לו נוסח זה. בפגישה זו מסר ערפאת לחוסין שלוש הצעות, שלדברי חוסין היו 'שונות במילים אך בעלות תוכן זהה המדגיש אותה עמדה של אש"ף אשר שמענו ממנו כבר בתחילת פגישותינו בסיבוב זה של פגישות'. יצוין כי שלוש ההצעות קראו לכינוס ועידה בין-לאומית שבה 'ישתתף אש"ף כמעמד שווה במסגרת משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת'; כמו כן, בשלושתן הוצע כי הוועידה תתנהל 'על בסיס הבטחת הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני, כולל זכותו להגדרה עצמית במסגרת קונפדרציה ירדנית-פלסטינית כפי שהדבר נוסח בהסכם הירדני-פלסטיני שנחתם ב-11.2.1985'. החלטות 242 ו-338 אמנם צוינו בהצעות כבסיס לכינוס הוועידה הבין-לאומית, אך זאת בצירוף 'החלטות האו"ם ומרעצת הביטחון הנוגעות לבעיה הפלסטינית'. בשלוש ההצעות שב אש"ף ואישר את 'גינורו ודחייתו את הטרוד כפי שנאמר בהצהרת קהיר מנובמבר 1985'.⁹⁷ ב-6.2.86 נפגש ערפאת עם ראש ממשלת ירדן, זיד אל-רפאעי, והודיעו כי 'למרות ההתפתחות החיובית בעמדה האמריקנית, הרי הכרה בזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני אינה מעגנת בתוכה את הזכות להגדרה עצמית, ואש"ף עומד על כך שארצות-הברית תקבל אותה מראש'.⁹⁸

95. חוסין, רדיו עמאן, 19.2.86.

96. צות פלסטין, רדיו בגדד, 2.2.86; MECS, 10, 1986, p. 169.

97. לנוסח שלוש ההצעות ראה: 241-243, pp. (Summer 1986), JPS, 60.

98. חוסין, רדיו עמאן, 19.2.86.

מתוך רצון להציל משהו משיחות ערפאת-חוסין ניסה הממשל האמריקני לרכך במידת-מה את התנגדותו של אש"ף להחלטה 242. בהצהרת דובר מחלקת המדינה מ-10.2.86 נאמר:

הבעיה הפלסטינית הנה יותר מאשר בעיית פליטים. מעבר לכך, לא צריך להיות בלבול בין החלטה 242 לבין הזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני; שתיהן דנות בסוגיות שונות, ולמעשה אחת משלימה את השנייה. בעניין נפרד אך קשור, הרי שיחות בנוגע למעמד הסופי של הגדה המערבית ועזה, נוסף על קביעת הגבולות ואופי הסדרי הביטחון, עליהן להכיר גם בזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני. הצורה המלאה שבה יופעלו זכויות אלה תתברר כאשר יתקדם תהליך המשא-ומתן.⁹⁹

בתגובה הצהיר פארוק אל-קדומי ב-12.2 כי הודעה זו 'אינה מכילה דבר חדש ואינה משקפת כל שינוי בעמדת ארצות-הברית הירדועה'. ערפאת אף הוא הצהיר בקהיר שההודעה היא חזרה גרדא על תוכנית רייגן.¹⁰⁰

בכך תם סבב של שיחות עקיפות בין אש"ף לבין הממשל האמריקני - שיחות שנמשכו שנה תמימה, ושכמהלכן הבהירו שני הצדדים את עמדותיהם ודבקו בהן. ואולם, אף שאש"ף דבק בעמדתו העקרונית בעניין החלטה 242 ובנוסחתו לגינוי הטרור, נראה שלהנהגת אש"ף היה ברור שאם לא תסכים להגמיש את עמדתה ולהתקרב לעמדת ארצות-הברית (ולעמדת מצרים וירדן) לא תחול תזווה בתהליך המדיני. להערכה זו ניתן משנה תוקף בעקבות האינתיפאדה, שאת השפעתה ותוצאותיה שאפו אש"ף וההנהגה בשטחים לנצל כדי להשיג הישגים מדיניים. ואמנם מנהיגי פת"ח, ובראשם ערפאת, הסיקו את המסקנה הנכונה בדבר הצורך בשינוי עמדות בסיסי לשם קידום התהליך. כאמור, השינוי החשוב הראשון היה החלטות המל"פ ה-19, שסללו את הדרך לשינוי בעמדת ארצות-הברית ולאחר מכן לחתימת הסכם אוסלו.

האינתיפאדה שימשה לממשל האמריקני זרז שהביאו לצאת ביוזמת שלום חדשה בפברואר-מרס 1988. האמריקנים העריכו כי בעקבות האינתיפאדה צפוי שינוי בעמדת ישראל, וכי נוצר באזור מצב חדש המאפשר לצאת ביוזמה חדשה לפתרון הבעיה הפלסטינית. מרכיביה של יוזמת האמריקנים נוסחו באיגרות ששיגר ב-4.3.88 מזכיר המדינה, ג'ורג' שולץ, לראש ממשלת ישראל, יצחק שמיר, וכן למלך חוסין ולנשיאי מצרים וסוריה. עיקרי יוזמה זו כפי שסוכמו במכתב לשמיר היו:

א. באמצע אפריל 1988 תתכנס ועידה בין-לאומית שתזומן על-ידי מזכ"ל האו"ם, אשר יזמן את הצדדים המעורבים בסכסוך הערבי-ישראלי ואת חמש החברות הקבועות במועצת הביטחון. כל המשתתפים בוועידה חייבים להסכים להחלטות מועצת

⁹⁹. Jerusalem Post, 11.2.86; MECS, 1986, pp. 171-172.

¹⁰⁰. רדיו קהיר, 14.2.86; סמ"ת, 15.2.86; Jerusalem Post, 11.2.86; MECS, 1986, p. 172.

- הכיסוחן 242 ו-338 ולשלול אלימות וטרור. הוועידה לא תהיה רשאית לכפות פתרונות או להטיל וטו על הסכמים שיושגו.
- ב. ב-1 במאי 1988 ייפתח משא-ומתן בין ישראל לבין כל אחת משכנותיה שתהיה מוכנה לשאת ולתת עמה. המשא-ומתן בין המשלחת הישראלית לבין המשלחת הירדנית-פלסטינית יתחיל על הסדרים לתקופת מעבר, כאשר היעד הוא לסיים משא-ומתן זה בתוך שישה חודשים (1.11.88).
- ג. תקופת המעבר תתחיל שלושה חודשים לאחר השלמת הסכם המעבר (כלומר ב-1.2.89) ותימשך שלוש שנים.
- ד. ב-1.12.88 יתחיל המשא-ומתן על המעמד הסופי, כאשר היעד הוא לסיימו בתוך שנה אחת.¹⁰¹
- במהלך ביקורו בישראל בסוף פברואר 1988 קיווה שולץ להיפגש עם אישים פלסטינים מהשטחים, אך אש"ף התנגד לקיומה של פגישה כזאת כדחותו נמרצות את עיקרי יוזמתו של שולץ. תחת זאת, ב-26.2.88, במסיבת עיתונאים שנערכה במלון 'אמריקן קולוני' במזרח ירושלים, קרא שולץ הצהרה שהופנתה לפלסטינים ובה עמד על הנקודות הבאות:
- א. על הפלסטינים להשתתף בשיחות באופן פעיל כדי לקבוע את עתידם.
- ב. מאמצים אלה הם חלק מן המאמץ הרחב להגיע לפתרון כולל שיתבסס על החלטות 242 ו-338 בשלמותן.
- ג. הפתרון יושג באמצעות משא-ומתן. הניסיון הוכיח כי 'אתם יכולים להגיע להסכם עם ישראל וכי (הסכם זה) יכובד על-ידי ישראל'.
- ד. שולץ הביע את תמיכתו ב'זכויות הפוליטיות של הפלסטינים', מושג חדש שהצטרף למושג 'הזכויות הלגיטימיות',¹⁰² ומאז החל להיות שגור בדיפלומטיה האמריקנית ובהצהרות הרשמיות. זה היה צעד נוסף בדרך להכרה אמריקנית בזכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים.
- ביטוי נוסף לשינוי שחל בעמדה האמריקנית יש לראות בנכונותו של שולץ להיפגש ב-26.3.88 עם שני חברי המל"פ אזרחי ארצות-הברית, פרופ' אדוארד סעיד ואבראהים אבו לע'ד. בהבחינו שוב בין המל"פ לאש"ף, כפי שכבר עשה ב-1985, הרגיש שולץ כי ניתן למצוא בין חברי המל"פ פלסטינים שאינם חברים באש"ף וש'דבקים באי-אלימות'.¹⁰³ ואולם, בסופו של דבר לא נשאה יוזמתו של שולץ פרי, וכל הצדדים המעורבים בסכסוך דחו אותה.
- הודעתו של חוסין מ-31.7.88 בדבר ניתוק הקשרים המנהליים והחוקיים בין ירדן

101. ראה: ד' גולד, יחמת שולץ, מזכר מס' 23, המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב, יולי 1988, עמ' 28-29. נוסח האיגרת מצוטט מידיעות אחרונות, 6.3.1988.

102. הארץ, 28.2.88; דבר, 28.2.88.

103. ד' גולד והדר רכניץ-קיג'נר, ממשל כוש ואש"ף: לאן?, מזכר מס' 27, המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת תל-אביב, יוני 1989, עמ' 3.

לגדה המערבית גרמה לממשל האמריקני להעריך מחדש את המצב בכל הנוגע לעתיד התהליך המדיני. ב־16.9.88, בסכמו את קווי מדיניותו במזרח התיכון ובהזכירו את עמדתו כלפי אש"ף, אמר שולץ: 'שום שותף בתהליך השלום אינו יכול להניף את דגל הצדק מצד אחד ולנופף בנשק הטרוריים מצד שני. על כל המשתתפים לגנות האלימות והטרור. על כל אחד להסכים לשאת ולתת על בסיס החלטה 242 ו־338 [...] על הפלסטינים לגנות הטרור והאלימות. עליהם לקבל את זכות ישראל להתקיים בשלום ולהציג עצמם כצד קביל למשא־ומתן [...]'.¹⁰⁴ בכך דבק שולץ בעמדתה הבסיסית של ארצות־הברית, שהתנתה את הדיאלוג עם אש"ף בגינוי הטרור מצדו ובהכרתו בהחלטות 242 ו־338 ובזכותה של ישראל להתקיים. אמנם פקידים אמריקנים ראו בהחלטות המל"פ ה־19 התקדמות כלשהי, אך עדיין לא היה בהן כדי לקיים את תנאיה של ארצות־הברית: אש"ף עדיין התנה את ההכרה בהחלטות 242 ו־338 בהכרה בזכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים, וכמו כן שב וביטא את נוסח הצהרת קהיר בלא לגנות את הטרור על כל סוגיו, ולא הצהיר על הכרתו בישראל באופן ישיר וברור.¹⁰⁵

ב־24.11.88 ביקש ערפאת אשרת כניסה אמריקנית לארצות־הברית כדי לנאום לפני עצרת האו"ם. משרד החוץ האמריקני דחה בקשה זו ב־26.11.88 בטענה כי 'בידי ארצות־הברית הוכחה משכנעת שגורמים מאש"ף היו מעורבים בטרור נגד אמריקנים ואחרים. [...] ערפאת, כיוש־כראש אש"ף, היה מודע לכך, הושיט עזרה לפעולות כאלה ואישר אותן. אי לכך הוא שותף לטרור זה'.¹⁰⁶ בעקבות זאת, ב־2.12.88, החליטה עצרת האו"ם להעביר את מושבה לג'נבה כדי לאפשר לערפאת לנאום בפניה. מושב העצרת נועד להתקיים בג'נבה ב־13.12.88.

ב־20.11.1988, בתיווכו של שר החוץ השוודי אנדרסון, נפגשה קבוצת יהודים מארצות־הברית עם כמה ממנהיגי אש"ף בסטוקהולם. ב־6-7 בדצמבר נפגשו אותם יהודים עם ערפאת עצמו. ב־7.12.88 הופיעו ערפאת והאמריקנים במסיבת עיתונאים שבה הוקרא 'מסמך סטוקהולם', אשר הוצג כ'הסבר' ל'הכרזת העצמאות' ול'הודעה המדינית' של אש"ף. לדברי ערפאת, ההסבר היה 'סיכום נכון למה שנאמר באלג'יר' (כמל"פ).¹⁰⁷ ואולם, הצהרה זו לא סיפקה את האמריקנים, וגם נאומו של ערפאת בעצרת האו"ם ב־13.12.88 לא סיפק אותם, שכן גם בו שב ערפאת וביטא את נוסח החלטות אלג'יר.¹⁰⁸

בתיאום עם ארצות־הברית המשיכו שוודיה ומצרים לדחוק בערפאת למלא את התנאים שהציבה ארצות־הברית לפתיחה בדיאלוג עם אש"ף; ואמנם, ב־14.12.88 כינס

104. ראה: MECS, 1988, pp. 25-26.

105. שם.

106. שם, עמ' 26, מצוטט מן ה־New York Times, 27.12.88.

107. לנוסח הודעת סטוקהולם ראה: MECS, 1988, pp. 265-266.

108. לנוסח נאומו ערפאת בעצרת האו"ם ראה: שאן פלסטיניה, 190 (ינואר 1989), עמ' 123-141.

ערפאת מסיבת עיתונאים ובה אמר מפורשות את הרברים שאמירתם היוותה מבחינת ארצות-הברית תנאי לפתיחה בדיאלוג עמו. וכך הצהיר:

א. כנאומו אתמול התייחסתי להחלטת האו"ם 181 כבסיס לעצמאות הפלסטינית. כמו כן התייחסתי להסכמתנו להחלטות 242 ו-338 כבסיס למשאומתן עם ישראל במסגרת ועידה בין-לאומית. המל"פ אימצה החלטות אלה, ופירושן זכות עמנו לחופש ועצמאות לאומית בהתאם להחלטה 181 וזכות כל הצדדים בסכסוך להתקיים בשלום וביטחון כולל מדינת פלסטין, ישראל ויתר השכנות, בהתאם להחלטה 242.

ב. ביחס לטרור [...] אנו דוחים בצורה מוחלטת וקטגורית כל סוגי טרור כולל טרור אישי, קבוצתי ומדינתי.¹⁰⁹

ארצות-הברית הגיעה למסקנה כי בהצהרתו זו מילא ערפאת את תנאיה לפתיחה בדיאלוג רשמי עם אש"ף. בהודעת מזכיר המדינה שולץ באותו יום נאמר: 'אש"ף פרסם היום הצהרה ובה קיבל את החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338, הכיר בזכות ישראל להתקיים והתכחש לטרור. כתוצאה, ארצות-הברית מוכנה [לפתוח] בדיאלוג סובסטנטיבי עם נציגי אש"ף. אני ממנה את השגריר בתוניס לצינור המוסמך היחיד לדיאלוג'.¹¹⁰ עם זאת הדגיש שולץ כי אין לראות בדבריו 'הכרה' של ארצות-הברית 'במדינה פלסטינית עצמאית'. ב-16.12.88 החלו השיחות הפורמליות בין חברים בוועד הפועל של אש"ף לבין שגריר ארצות-הברית בתוניסיה.

אין ספק שההסכמה לפתוח בדיאלוג עם אש"ף שיקפה תפנית אסטרטגית בעמדת ארצות-הברית. זאת היתה האופציה היחידה שעמדה לפני הממשל, שביקש להזיז את עגלת התהליך המדיני לאחר כשלונה של יוזמת שולץ. את צעדה זו של ארצות-הברית יש לראות גם על רקע ניתוק הקשרים בין ירדן לגדה המערבית ועל רקע תוצאות הבחירות בישראל, שבישרו על הקפאת התהליך המדיני לתקופה ארוכה. הצהרתו של ערפאת, שממנה השתמע (הגם שלא באופן חדר-משמע) היענות לשלושת התנאים של ארצות-הברית לפתיחת הדיאלוג, באה בעיתוי נוח מבחינת הממשל. בהסכימו לפתוח בדיאלוג עם אש"ף הכיר בו הממשל האמריקני באופן מוצהר כמייצגם היחיד של הפלסטינים, ובעקיפין גם כצד הערבי העיקרי במשאומתן על עתיד השטחים. בשלב הראשון נועד הדו-שיח עם אש"ף לרובו להצהרות כרוות יותר באשר לעמדותיו בעניין ההכרה בישראל ובנוגע לקבלת החלטה 242 בלא הסתייגות ולזניחת הטרור על כל ביטוייו - זאת כנקודת מוצא להפעלת לחץ על ישראל כדי שזו תשנה את עמדותיה. במשך הזמן אמור היה הדיאלוג לשמש צינור להידברות עם אש"ף בנוגע לתהליך

109. לנוסח דברי ערפאת במסיבת העיתונאים כאנגלית ראה: MECS, 1988, pp. 221-272. לנוסח

דבריו בערבית ראה: שאן פלסטיניה, 190 (ינואר 1989), עמ' 141-143.

110. להודעת שולץ ראה: MECS, 1988, p. 28; שאן פלסטיניה, 190 (ינואר 1988), עמ' 144.

פתרונה של הבעיה הפלסטינית. ארצות-הברית התכוונה לשמש מתווכת בין אש"ף לישראל, ובשלב מאוחר יותר לנסות ולהביא לקיומו של דו-שיח ישיר ביניהם. בטווח הרחוק היתה משמעות צעדה של ארצות-הברית הכרתה בזכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית ולשלטון לאומי עצמאי בשטחים. זה היה הישג חשוב לאש"ף, שלמענו פעל ללא לאות במשך עשור שנים, בסיוען של מצרים וירדן גם יחד. הכרה זו סללה את הדרך להשתתפותה של משלחת אש"ף בוועידת מדריד, כשותפתה של המשלחת הירדנית.

העובדה שהדיאלוג עם אש"ף הופסק בעקבות פעולת ארגונו של אבו אל-עבאס, חבר הוועד הפועל של אש"ף, בחוף תל-אביב ב-1990 אינה משנה הערכה בסיסית זו, אף כי בפועל נמנע אש"ף מלגנות את ההתקפה או להעניש את ארגונו של אבו אל-עבאס בסילוקו מהוועד הפועל (הארגון עזב את הוועד הפועל באוקטובר 1991). לאחר מלחמת המפרץ התנהל הדיאלוג הגלוי עם אש"ף כעקיפין באמצעות נציגות של המנהיגים הפלסטינים בשטחים, שכחו ייצגה את אש"ף, תיאמה את עמדותיה עמו וקיבלה תכתיבים ממנו.

הופעתה הכמעט-עצמאית של המשלחת הפלסטינית בוועידת מדריד היתה הישג חשוב לפלסטינים ולאש"ף. בכך נפתרה למעשה בעיית הייצוג הפלסטיני בתהליך המדיני לפתרון הסכסוך, בעיה שהיתה המכשול העיקרי שעמד לפני מצרים וירדן במאמציהן הרבים לכנס ועידה בין-לאומית ולהביא לקיום דיאלוג בין ארצות-הברית לאש"ף. אמנם אש"ף לא היה מיוצג רשמית בוועידת מדריד, אך היה כרוך שהמשלחת הפלסטינית (במסגרת המשלחת הירדנית-פלסטינית המשותפת) מונתה מטעם אש"ף ותיאמה את צעדיה עם ערפאת, שממנו קיבלה הוראות פעולה. כפעם הראשונה מאז פרוץ הסכסוך השתתפה נציגות פלסטינית 'עצמאית' בדיונים לצד ישראל, סוריה, לבנון וירדן (וגם מצרים) במעמד של צד עיקרי בסכסוך. אמנם רשמית לא היה מעמדה שווה לשלהן, אך העובדה שבסופו של דבר ניהלה משלחת ישראל בווינגטון שיחות ישירות ונפרדות על עתיד השטחים עם החברים הפלסטינים של המשלחת המשותפת הקנתה לנציגות הפלסטינית את הסטטוס השוויוני לצד יתר המשלחות. זאת היתה נקודת מפנה בתולדות בעיית הייצוג של התנועה הלאומית הפלסטינית, ותוצאה של התהליכים שנסקרו לעיל. פירוש השתתפותה של משלחת פלסטינית במעמד כזה בוועידה בין-לאומית שמטרתה לדון בפתרון הסכסוך הערכי-ישראלי היה הכרה אמריקנית בכך שהפלסטינים הם צד עיקרי בסכסוך ושהבעיה הפלסטינית היא ביסודה בעיה לאומית ולא רק בעיה של קביעת גבולות. בכך ניתן ביטוי לתפיסת ארצות-הברית כי קיים קשר אינטגרלי בין הסוגיה הטריטוריאלית של עתיד הגדה המערבית לבין הבעיה הלאומית הפלסטינית.

סיכום

הסכם אוסלו, כינון של האוטונומיה ושל הרשות הפלסטינית כראשותו של יאסר ערפאת, והעובדה שהפלסטינים מצויים בדרכם להקמת 'מדינת פלסטין' בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה - מלבד היותם הישג של התנועה הלאומית הפלסטינית הרי הם, לא פחות, הישגה של הלאומיות הערבית, שחרתה על דגלה את משימת השגתה של הגדרה עצמית לעם הפלסטיני; שכן, שלוש מלחמות ניהל העולם הערבי בשם העם הפלסטיני. בכך התגשם למעשה חזונו של מנהיגי מצרים נאצר, סאראת ומובארכ, וכמידה רבה גם של בורגיבה, נשיאה לשעבר של תוניסיה, שהבינו כי על הנהגת אש"ף/פת"ח לסגל לעצמה דרך פרגמטית ומציאותית להשגת הגדרה עצמית לפלסטינים בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה. יעד זה הפך לקונסנזוס כלל ערבי בפסגת רבאט. אלמלא מאמציו ומאבקיו של העולם הערבי, ששיאם היה מלחמת יום הכיפורים, ואלמלא מאבקהם של הפלסטינים, ששיאם היה האינתיפאדה, לא היו הפלסטינים מגיעים להישג זה. כך השתלבו זו בזו התנועה הלאומית הערבית, שהסכסוך הערבי-ישראלי הפך לתוכנה וליעדה, והתנועה הלאומית הפלסטינית. שתי התנועות הזינו זו את זו והשפיעו זו על זו, ובתוך כך שאבה התנועה הלאומית הפלסטינית, שהרכיבה את המאבק, עוצמה וכוח מהתנועה הלאומית הערבית. מכאן שכל עוד לא יושג הסדר הקבע עם הפלסטינים (שיכלול את כינונה של המדינה הפלסטינית), תמשיך 'הבעיה הפלסטינית' לעמוד במוקד ענייניו של העולם הערבי, וככזו תשפיע גם על יחסו לישראל ועל פיתוח קשריו עמה.

חוסין, שמאז ומתמיד ראה בבעיה הפלסטינית בעיה 'גורלית' המשפיעה על כל המערכת הפנימית והחיצונית של הממלכה ההאשמית, ושהיה מודע למגבלות משטרו ולחולשותיו, שנבעו בעיקר מהיותה של האוכלוסייה הפלסטינית רוב בקרב אוכלוסיית ממלכתו, העדיף תמיד לדבוק בקונסנזוס הכלל-ערבי, גם אם במעשיו ובקשריו (החשאיים) עם ישראל חרג ממנו. כל התפניות כמדיניותו בשאלה הפלסטינית בכלל, ובשאלת הגדה המערבית בפרט - או נכון יותר, כל נסיגותיו ממנה - נבעו מחוסר בררה ומן הצורך שלו לבחור ברע כמיעוטו מבין האפשרויות שעמדו לפניו. חוסין דבק בהחלטה הכלל-ערבית כפי שבאה לידי ביטוי בפסגות הערביות: הפסגה הראשונה (ינואר 1964), שהחלטותיה סללו את הדרך להקמת אש"ף, ופסגת רבאט (אוקטובר 1974), שבהחלטותיה הוכר אש"ף כנציגו הלגיטימי הבלעדי של העם הפלסטיני ואושרה התפיסה השלכית שלו בדבר 'כינון שלטון לאומי עצמאי בכל שטח פלסטיני שישוחרר'. עם אישורה של התפיסה השלכית חסל כל סיכויי חוסין יהיה בעל תפקיד מרכזי בפתרון בעיית הגדה המערבית, שהפכה חלק מפתרון הבעיה הלאומית הפלסטינית. בפסגת אלג'יר (יוני 1988) התחייב חוסין פעם נוספת לכבד את הקונסנזוס הערבי שאושר בה - הכרה במדינה הפלסטינית שתוקם בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה - ובעקבותיה החליט לנתק סופית את קשריו עם הגדה המערבית. אין תמה אפוא

בכך שחוסין, בדבקוהו זו בקונסנזוס הערבי, לא הרשה לעצמו לחתום על הסכם שלום עם ישראל בלא שזו תתחייב לפתרון הבעיה הפלסטינית (הסכם שלום עם אש"ף) גם אם שאף לכך בכל מאורו, ולמרות העובדה שמצרים כבר חתמה לפניו על הסכם שלום כזה. יש להדגיש כי חוסין הסביר למנהיגי ישראל שעמם נפגש מאז מלחמת ששת הימים מדוע אין באפשרותו לחתום על הסכם שלום נפרד עם ישראל או להגיע עמה להסדר שלבי כלשהו - גם לא בתקופת הזוהר של לאומיותו, לאחר מלחמת ששת הימים - בלא הסכמה ערבית מוקדמת (של נאצר, בזמנו).

בניגוד לשאיפתו של אסד, הסכם אוסלו הקדים את השגתם של הסדר או של התקדמות מהותית לקראת הסדר בגזרה הסורית. בכך שלל אש"ף מסוריה את האפוטרופוסות הסורית על הבעיה הפלסטינית, שבה כה התפאר אסד מאז עלה לשלטון. שאיפתו הבסיסית של אסד, במיוחד לאחר הסכם השלום עם מצרים ושיבתה לחיק העולם הערבי, היתה שלא לנתק את ההסדר ברמת הגולן מהסדר הקבע עם הפלסטינים - דהיינו לחתור לפתרון כולל של הסכסוך כפי שהוא ראה אותו. הוא אף איים כי סוריה תתנגד לכל הסכם שלום נפרד עם ישראל שאינו מבטיח את 'הזכויות הערביות'. לפיכך הופתע לא רק מהסכם אוסלו אלא גם מן ההסכם בין ישראל לירדן. הסכמים אלה טרפו את קלפיו, והוא מתח ביקורת קשה על שניהם - הן על עיתוים והן על תוכנם. הסכם אוסלו שלל מסוריה את עמדתה הפטרונית כלפי הפלסטינים; ההסכם עם ירדן החליש ואף ביטל את התביעה הסורית לפתרון כולל של הסכסוך הערבי-ישראלי. נראה כי למרות השינוי האסטרטגי שחל בעמדתו ולמרות נכונותו לפתוח בשיחות שלום ישירות עם ישראל עדיין נתקל אסד בקושי גדול לעכל את משמעותו ההיסטורית של הסכם שלום עם ישראל (שיתלווה לו הסכם עם לבנון), שהיא למעשה סיום - לפחות להלכה - של הסכסוך הערבי-ישראלי. יש לזכור כי מאז שנות החמישים חרתה מפלגת הבעת' על הגלה את העמדה הקיצונית ביותר כלפי ישראל וקראה לחיסולה הפיזי. ואכן, בשעה שהמשטר הסורי ניגש לשיחות לקראת הסדר עם ישראל עומדת תדמיתם הלאומית של אסד ושל מפלגת הבעת' הסורית למבחן היסטורי כמלוא מובן המילה. מסיבה זו עושה אסד כל שביכולתו כדי שמן הבחינה הערבית יהיו תנאי הסכם השלום בין סוריה לישראל הרבה יותר לאומיים ('קומי') מתנאיו של הסכם השלום שחתמה עמה מצרים.

מבחינה פלסטינית הסכם אוסלו הוא קודם-כול הישגו של פת"ח ומנהיגו ערפאת. מאז המחצית השנייה של שנות השישים, אז השתלטו הארגונים הפדאיינים על המסד הפלסטיני - רשמית ביולי 1968 ומעשית בפברואר 1969 - מאז ועד היום המשיך פת"ח להיות 'עמוד השדרה' של אש"ף והארגון המוביל של התנועה הלאומית הפלסטינית. הצהרתו של אבו איאד ממרס 1975 כי 'החלטת פת"ח היא ההחלטה הפלסטינית' הוכחה כנכונה גם בתקופה הנסקרת. מאז 1969 לא קמה באש"ף שום אופוזיציה שיכלה להוות אלטרנטיבה לפת"ח או לערער את מנהיגותו הרומיננטית - גם לא האופוזיציה שזכתה לתמיכתה האיתנה של סוריה בהתנגדותה להסכם אוסלו.

פת"ח הוביל את התנועה הלאומית הפלסטינית במשבריה ובהישגיה. הוא שניהל את המערכה לשינוי האסטרטגיה של אש"ף ולשינוי עמדתו הפוליטית ב-1974 וב-1988, והוא שפעל למען השתתפותו בוועידת מדריד (1991) ומעל לכול להשגת הסכם אוסלו. הכרזת העקרונות המשותפת של ישראל ואש"ף (ספטמבר 1993) העמידה את החלטות המל"פ ה-12 (בעניין התפיסה השלבית) בפרספקטיבה היסטורית שממנה לא ניתן היה לראותן קודם לכן. הפירושים והחשיבות שהוקנו להחלטות אלה מאז עומדים בעינם. גם ערפאת שב והזכירן כדי להצדיק את הלגיטימיות של הסכם אוסלו. הוא טען, וכצדק, כי הסכם אוסלו מגשים למעשה את החלטות המל"פ ה-12. רטרופקטיבית, החלטות אלה היוו את ראשיתו של התהליך שהוביל להחלטות המל"פ ה-19 מנובמבר 1988, וששיאו היה חתימת הסכם אוסלו בין אש"ף לישראל. יתר-על-כן, החלטות המל"פ ה-12 ביטאו את הכרזה של הנהגת פת"ח/אש"ף, שעמדה בניגוד לעמדת הארגונים הרדיקליים והלכה והתחזקה בעקבות המשבר בלכנון, כי המאבק המזוין לכדו אין בו כדי להביא לשחרור ארמה כלשהי מפלסטין, וכי מטרה זו תושג רק בדרך המדינית. מכאן נבעה גם ההכרה בצורך בשינוי אסטרטגי בכיוון זה. הסכם השלום שנחתם בין ישראל למצרים והעמדה הנחרצת שנקטו סאדאת ואחריו מוכארכ לחללו אף הם לתודעתם של ראשי פת"ח, שהכירו היטב בחשיבותה של מצרים ובתרומתה הרבה מאוד לקידום העניין הפלסטיני.

הסכם אוסלו הוא גם הישגם של האינתיפאדה ושל המנהיגים המקומיים בשטחים, ששמו להם למטרה לקדם את התהליך המדיני ולהביא לכינוסה של ועידה בין-לאומית לקראת השגתה של זכות הגדרה עצמית לעם הפלסטיני. שנות האינתיפאדה הותירו את רישומן על שני הצדדים לסכסוך - הפלסטיני והישראלי. המנהיגות המקומית והאינתיפאדה תרמו רבות לאישור החלטות המל"פ ה-19, לתפנית האסטרטגית שחלה בעמדת אש"ף/פת"ח ולהשתתפות אש"ף בוועידת מדריד. האינתיפאדה העלתה את המנהיגות המקומית באופן דרמטי ביותר למרכז הזירה הפוליטית הפלסטינית ולראש המאבק בכיבוש הישראלי, ומעמדה התחזק עוד יותר בעקבות כינון הרשות הלאומית הפלסטינית. האינתיפאדה גם היתה הגורם המאיץ והמכריע בתהליך שהביא להכרת ישראל באש"ף כמייצגו הבלעדי של העם הפלסטיני. הכרה ישראלית זו טמנה בחובה גם הכרה דה-פקטו בזכות העם הפלסטיני להגדרה עצמית ולשלטון לאומי עצמאי בשטחים. ואמנם, אחד המניעים, ואולי החשוב ביותר מבין המניעים שהביאו את ערפאת ואת ההנהגה הפלסטינית לחתום על הסכם אוסלו, היה ההכרה הוודאית בכך שההסכם פירושו 'מהפכה' במחשבה הציונית ושינוי אסטרטגי מהותי בתפיסתו של רבין; מבחינתם, פירושו של ההסכם היה שהמדינה הפלסטינית אכן תוקם במקום או במאוחר.

האינתיפאדה סימלה וגילמה את 'המהפכה החברתית' הפלסטינית. כיום לפנינו חברה כמעבר: מחברה שהיתה (ובחלקה עדיין) נתונה תחת כיבוש במשך כשלושה עשורים והונהגה בידי ארגונים פוליטיים ומיליטנטיים מחתרתיים, הפכה החברה

הפלסטינית בן-לילה לחברה הנשלטת בידי 'הרשות הלאומית הפלסטינית', הנהנית מאוטונומיה בניהול ענייני האוכלוסייה. כיושב-ראש 'הרשות' עומד ערפאת לפני שתי בעיות מרכזיות 'מלכוד הבעיה הכלכלית'. האחת היא כפיית מרותה של 'הרשות' על האוכלוסייה שניהלה מאבק נגד הממשל הישראלי. כמילים אחרות, כיום עומדת למבחן יכולתה של ערפאת לשוות ל'רשות' לגיטימיות שלטונית לא רק באמצעי כפייה אלא גם מתוקף סמכותה המוסרית ומתוקף מעמדה כגוף שלטוני. כשנות הכיבוש התהוו קבוצות פעילים שנהנו מ'חופש פעולה' ומעוצמה פוליטית שלא קל לוותר עליה, אך הבחירות למוסדות הרשות העניקו לגיטימיות לשלטון ערפאת ולפת"ח כארגון (המפלגה) המוביל.

הבעיה השנייה של ערפאת היא המאבק כפונדמנטליזם האסלאמי, המתגלם בארגוני 'החמאס' ו'הג'האד האסלאמי'. ארגונים אלה מתנגדים לא רק להסכם השלום בין אש"ף לישראל אלא גם לעצם קיומה של ישראל. הצורך להצר את צעדיהם ולהכפיף אותם לשלטון החוק נובע לא רק מהיותם איום על שלטונו של ערפאת אלא גם מהעובדה שפעולות הטרור שלהם יוצרות עימות בינו לבין ישראל ומשפיעות על התקדמות ביצועו של הסכם קהיר. יש לציין כי בניגוד לאופוזיציה המסורתית לערפאת, שמאז 1968 דגלה בשמירת קיומו של הממסד הפלסטיני למרות פרישתה ממוסדותיו, הארגונים האסלאמיים דוגלים בהריסתו.

כאשר משווים בין מעמדו של ערפאת כמנהיג הרשות הפלסטינית כיום לבין מעמדו כמנהיג פת"ח/אש"ף בשנת 1974 - השנה שבה חולל את התפנית בעמדת הארגון - נראה שהמצב כעת פחות מעודד מבחינתו. כיום הוא מוקף ב'מנהיגים' שהגיעו מקרב הדרג השני של מנהיגות פת"ח, ובהם רבים שצמחו בשטחים. היחיד שנותר לצדו מקרב המנהיגות הוותיקה של מייסדי פת"ח הוא אבו מאזן. עמיתו השני להנהגה הוותיקה, פארוק אל-קדומי, מתנגד להסכם אוסלו ובחר להישאר בתוניס. ב-1974 היו בהנהגת פת"ח/אש"ף אישים כריזמטיים כמו אבו ג'האד ואבו איאד; זה האחרון ניהל בהצלחה את המסע למען אישור התפיסה השלכית, שאכן אושרה במל"פ ה-12. נראה כי היעדר מנהיגות חזקה וכריזמטית לצד ערפאת מסבירה במידה רבה את הקשיים שבהם הוא נתקל במאמציו לאשר את תוכניותיו במוסדות אש"ף ואחר-כך במוסדות הרשות הפלסטינית, ואת קשייו לגייס את דעת הקהל הפלסטינית לטובת ההסכם. עם זאת יש להדגיש כי אין עוררין על מנהיגותו ועל היותו בעיני הפלסטינים סמל 'המהפכה הפלסטינית' והמנהיג הוותיק של פת"ח/אש"ף והתנועה הלאומית הפלסטינית. כיום אין מנהיג אלטרנטיבי לרשות הלאומית הפלסטינית, ואין תחליף לנוכחותו הדומיננטית בתהליך החתירה להשגת הסכם הקבע עם ישראל. ערפאת יירשם בהיסטוריה של התנועה הלאומית הפלסטינית כאיש הנכון, בתפקיד הנכון ובזמן הנכון.